परिच्छेद-१ परिचय

१. पृष्ठभूमि :

नेपालमा योजनावद्ध विकास वि.सं. २०१३ सालदेखि प्रारम्भ भई हालसम्म १३ औं राष्ट्रिय आवधिक योजनाको कार्यान्वयन तहसम्म आईपुगेको छ । वि.सं. २०४६ सालको वहुदलीय व्यवस्थाको पुनःस्थापना पश्चात् स्थानीय स्रोत, साधन तथा क्षमता प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले विकेन्द्रीकरणलाई अवलम्बन गर्दै स्थानीय निकायका माध्यमबाट जनताहरुको सहभागितामा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने अभ्यासको थालनी समेत भएको छ ।

यसै क्रममा स्थानीय निकायहरुलाई अधिकार सम्पन्न बनाई एक सवल सक्षम एवं जनउत्तरदायी निकायको रुपमा स्थापित गर्ने उद्देश्यले नेपालको संविधान २०७२ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र तत् सम्बन्धी नियमावलीहरुले स्थानीयस्तरमा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने सम्पूर्ण जिम्मेवारी स्थानीय निकायहरुलाई सुम्पिएको छ । स्थानीय तहहरुले आ-आफ्नो क्षेत्रको विकासका लागि आवधिक एव बार्षिक योजना तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ ।

नेपालको संविधान अनुसार नेपाल सरकारबाट स्वीकृत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदन, स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय तहलाई आ-आफ्नो क्षेत्रको वार्षिक, आवधिक तथा रणनीतिक विषय क्षेत्रगत मध्यकालिन र दीर्घकालीन योजनाहरु तयार गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने र अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ । सो अनुसार स्थानीय तहको आवधिक, रणनीतिक विषय क्षेत्रगत एवं बार्षिक योजना तर्जुमा र नतिजा अनुगमनको लागि क्षेत्रगत स्थितिसहित स्थानीय तहको वस्तुस्थिती विवरण तयारी आवश्यक रहेको छ । उक्त विवरणमा आर्थिक, सामाजिक, भौतिक पूर्वाधार, वन तथा वातावरण र संस्थागत विकासका क्षेत्रमा नगरपालिका भित्र रहेका भौतिक, प्राकृतिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, सामाजिक, मानवीय स्रोत साधनहरुको तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुति संलग्न हुन आवश्यक छ ।

स्थानीययोजना तर्जुमा तथा अनुगमनलाई सूचनामा आधारित, व्यवस्थित, एकीकृत, नतिजामूलक, सहभागितामूलक र प्रभावकारी बनाउन वस्तुस्थिती विवरणले निर्णयकर्ता तथा विकास प्रदायक संस्थालाई महत्वपूर्ण आधार प्रदान गर्दछ । तसर्थ वस्तुस्थिती विवरणमा योजना तर्जुमा, नतिजा अनुगमन तथा सेवा प्रवाहको लागि आवश्यक आधारभूत विवरण संकलन गर्ने र निश्चित अवधिमा त्यसलाई अद्यावधिक गर्दै उपलब्ध स्रोत साधनको समुचित उपयोग सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ ।

व्यवस्थित र प्रभावकारी रुपमा कुनै पनि योजनाको तर्जुमा गर्दा सूचना र तथ्याङ्कहरुको आवश्यकता पर्दछ । विद्यमान सामाजिक, आर्थिक, भौतिक, साँस्कृतिक एव वातावरणीय अवस्थाका बारे पर्याप्त जनकारी विना उपयुक्त योजना तर्जुमा गर्न सकिदैन । वास्तविक सूचना तथा तथ्यांकहरुको विश्लेषण विना तयार पारिएका योजनाहरु काल्पनिक, अपेक्षित प्रतिफल नदिने तथा असफल हुने सम्भावना रहन्छ । दिगो विकासको लागि योजनाहरुको तर्जुमा वैज्ञानिक एवं सहिढंगमा गरिनु पर्दछ । यसका लागि स्रोत, साधन, सम्भावना र आवश्यकता सम्वन्धी यथार्थपरक सूचना एवं तथ्यांकहरु संकलन तथा विश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

नेपालको वर्तमान सन्दर्भमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, समावेशीकरण र संघीयताले प्राथमिकता पाइरहेको अवस्थामा स्थानीय स्रोत साधनहरुको उचित पहिचान गरी जनताका वास्तविक चाहना र आवश्यकता अनुरुप योजना तर्जुमा हुनसके मात्र दिगो विकास सम्भव हुने कुरा निर्विवाद छ । यी तथ्यहरुलाई महसुस गरी हचुवाको भरमा योजना तर्जुमा गर्ने विद्यमान परिपाटीको अन्त्य गरेर स्थानीय तहहरुलाई आफ्नो क्षेत्रको वास्तविक सूचना तथा तथ्यहरु संकलन एवं विश्लेषण गरी, यसैको आधारमा आवधिक एव वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने परिपाटीको विकास भएको छ । यसै परिप्रेक्षमा नगरपालिकाहरुले पनि योजना तर्जुमा गर्नुपूर्व नगरपालिकामा उपलब्ध प्राकृतिक, भौतिक एवं मानवीय स्रोत साधनहरुको यथार्थ सूचनाले नगरपालिकाको प्राकृतिक स्रोतको दिगो उपयोग, वातावरणमैत्री विकास एवं वातावरणीय सन्तुलन, जलवायु परिवर्तनका असरहरुमा अनुकूलन, विपद व्यवस्थापन, फोहोरमैला व्यवस्थापन तथा सरसफाई एवं गुणस्तरीय शिशा, स्वास्थ्यजस्ता विषयलाई सम्बोधनका लागि नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण अपरिहार्य छ ।

योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन मूल्यांकन कार्यलाई प्रभावकारी, सूचनामा आधारित तथा यथार्थ र वस्तुपरक बनाउनका लागि पनि नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण/पार्श्वचित्रको अत्यन्त ठूलो महत्व रहेको हुन्छ । नगरपालिका पार्श्वचित्रबाट उद्देश्यमूलक ढंगले नतिजा प्राप्त हुने गरी नगरपालिकाको समग्र विकासलाई निर्देशित गर्न तथा नगरपालिकाका महिला, वालवालिका, दलित, पिछडावर्ग, आदिवासी, जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक लगायत सवैको आधारभूत आर्थिक अवसरहरूमा पहुँच र सामाजिक सशक्तीकरण मार्फत विकास क्रियाकलापहरुमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने आधार तयार हुन्छ ।

नगरपालिका वस्तुगत विवरणमा संलग्न सूचना एवं भौगोलिक सूचना प्रणालीमा आधारित नक्साहरुले नगरपालिकाको स्थानगत स्वरूपलाई मध्यनजर गरी समग्र क्षेत्र तथा क्षेत्रको विकासमा सन्तुलन ल्याउनुका साथै स्थानीय सम्भावनालाई समृद्धिमा रुपान्तरण गर्न देखा परेका अवरोध

(Bottleneck) तथा समाधानका उपाय पहिचानका लागि उपयुक्त तवरले स्रोत साधनको विनियोजनलाई मार्गनिर्देश गर्न नगरपालिका वस्तुस्थिति विवरणको महत्व रहेको छ ।

यसै क्रममा सबैला नगरपालिकाबाट पनि आफ्नो नगरपालिकाको सर्वाङ्गिण विकासको लागि दीर्घकालीन सोँच बनाई सोहि अनुरुप आवधिक तथा वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने उद्देश्यले यो नगरपालिका वस्तुस्थिति चित्रण तथा विश्लेषण, २०७७ (नगरपालिका पार्श्वचित्र) दस्तावेज तयार गरिएको छ । सूचना प्रविधिमा आधारित वस्तुस्थिती विवरण संकलन, भण्डारण, प्रशोधन र विश्लेषणका आधारमा वस्तुस्थिती विवरण प्रकाशन र अद्यावधिक गर्नु नै आर्थिक दृष्टिले समेत दीगो सूचना व्यवस्थापन हुने लक्षका साथ यो पार्श्वचित्र तयार गरिएको हो ।

२. नगरपालिका पार्श्वचित्रका उद्देश्यहरु :

नगरपालिका पार्श्वचित्रका प्रमुख उद्देश्य विकास प्रक्रिया तथा सेवा प्रवाहका लागि नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरु तयार गर्न अत्यावश्यक आधारभूत तथ्यांक, सूचना वा विवरण संकलन, विश्लेषण तथा व्यवस्थापनका न्यूनतम विषयहरुमा एकरुपता र स्तरीयता कायम गरी तथ्याङ्क संकलनका पद्धति, प्रक्रिया, औजार तथा प्रक्रियाहरु निर्धारण गरी स्तरीय ढाँचामा नगर वस्तुस्थिती विवरण तयारी गर्न दिशानिर्देश गर्नु रहेको छ । यसका अन्य उद्देश्यहरु निम्न अनुसार रहेका छन् :

३. दीर्घकालीन उद्देश्य :

- नगरपालिकाको समग्र विकासका लागि दीर्घकालीन सोँच एवं रणनीतिहरुलाई मध्यनजर गरी बस्तुस्थिति झल्कने तथ्यांक एवं सूचनामा आधारित यथार्थपरक र वस्तुपरक नगरपालिकाको आवद्यिक एवं बार्षिक योजना तर्जुमा गर्न योगदान पुऱ्याउने,
- नगरपालिकाका समग्र विषय क्षेत्रहरुका लागि नगरपालिका बासिन्दाका आवश्यकताहरुबारे जानकारी भई तदअनुरुपका योजनाहरु तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउने ।

४. तत्कालीन उद्देश्य :

- सरोकारवालाहरु लगायत सम्पूर्ण नगरपालिकाबासीका लागि नगरपालिकाको सूचनामा पहुँच पुऱ्याउने,
- नगरपालिकाको समग्र राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, वातावरणीय एवं भौतिक पूर्वाधारहरु तथा नगरपालिका विकासको क्षमताबारे जानकारी प्राप्त गर्ने,
- नगरपालिकाको विकासका लागि आवधिक नगर विकास योजना तथा बार्षिक योजना तर्जुमा एवं अनुगमन मूल्यांकन गर्ने आधार तयार गर्ने ।

- सङ्घीय शासन प्रणाली बमोजिम नगर वस्तुस्थिती विवरण तयार गर्ने कानूनी र नीतिगत आधार सहित कायान्वयनमा लैजान स्पष्ट कार्यविधि तय गर्ने,
- विषय क्षेत्रगत स्थितिसहित नगर वस्तुस्थिती विवरण तयारीका लागि स्तरीकृत तथ्याङ्कीय सूचकहरु प्रदान गर्ने,
- स्थानीय तहको तथ्याङ्क व्यवस्थापनमा एकरुपता र स्तरीयता कायम हुने गरी नगर वस्तुस्थिती विवरणको स्तरीय ढाँचा, तथ्याङ्क संकलनका औजार तथा प्रक्रिया तय गर्ने,
- स्थानीय तहको स्तरीकृत तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्न तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधन, भण्डारण तथा एकीकृत प्रतिवेदनको विधि, प्रक्रिया तथा फाराम निर्धारण गर्ने,
- स्थानीय तहमा सूचना प्रविधिमा आधारित तथ्याङ्क व्यवस्थापनका औजारहरु उपलब्ध गराउने र स्थानीय
- सरकारमा सूचना प्रविधिमूलक सूचना व्यवस्थापन संस्थागत गर्दै जाने,
- स्थानीय योजना तर्जुमाका लागि आवश्यक आधाररेखा सूचना (Baseline information) विवरण प्रस्तुत गर्ने,

५. कानूनी र नीतिगत आधार :

यस कार्यविधि तयार गर्न र यस कार्यविधि बमोजिम नगरको वस्तुस्थिती विवरण तयार गर्न अनुसूची-१ मा उल्लेख भए अनुसारका कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थालाई आधारको रुपमा लिइएको थियो ।

कानुनी तथा नितीगत आधारहरु :

संवैधानिक व्यवस्था, कानूनी तथा नीतिगत आधार, तथ्याङ्कका मान्य सिद्धान्त र आधार, विगतका अनुभव तथा सिकाइलाई आधार मानी यो कार्यविधि तयार गरिएको छ । कार्यविधि तयारीमा नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन सम्वन्धी ऐन, नेपाल सरकारको कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदन, तथ्याङ्क ऐन, स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७४ जस्ता कानुनी र नीतिगत व्यवस्था र साविकमा गाउँ, नगर र जिल्लाको वस्तुस्थिती विवरण तयारीमा अभ्यास गरिएको ढाँचा, विधि तथा प्रक्रियालाई प्रमुख आधारको रुपमा लिइएको छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, विषयगत मन्त्रालय तथा सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय बीच राय परामर्श, छलफल गरी यस क्षेत्रमा विगत लामो समयदेखि संलग्न संस्था तथा विज्ञहरुका सुझावहरु लाई समेत समेटेर यो कार्यविधि

तयार गरिएको छ ।

सङ्घीय शासन प्रणाली तथा देहायअनुसारका प्रमुख विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थामा आधारित रही र यस वस्तुस्थिती विवरण तयारी कार्यविधि बमोजिम चरणबद्ध र व्यवस्थित रुपमा नगरपालिकाले नगर वस्तुस्थिती विवरण तयार गर्न सक्नेछन् ।

क. नेपालको संविधान : नेपालको संविधानको अनुसूची ५ को क्रमसंख्या १३ मा केन्द्रीय तथ्याङ्क (राष्ट्रिय, अन्तरराष्ट्रिय मानक र गुणस्तर) लाई सङ्घको अधिकारको सूचीमा राखी नेपाल सरकारले यसको मापदण्ड निर्धारण गर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ भने अनुसूची ६ को क्रमसंख्या ६ मा प्रदेश तथ्याङ्कलाई प्रदेशको अधिकारको सूचीमा सूचीकृत गरिएको छ । संविधानको धारा ५७ को उपधारा (४), धारा २१४ को उपधारा (२), धारा २२१ को उपधारा (२), धारा २२६ को उपधारा (१) अनुसार स्थानीय तहको अधिकारको सूची अनुसूची ८ बमोजिम हुनेछ । नेपालको संविधानको अनुसूची ८ मा स्थानीय तहको अधिकारको सूचीको क्रमसंख्या ६ मा

स्थानीय तथ्याङ्क तथा अभिलेख संकलन सम्बन्धी अधिकार तथा क्रमसंख्या १७ मा वेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन सम्बन्धी अधिकारलाई सूचीकृत गरेको छ ।

ख. नेपाल सरकारबाट स्वीकृत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारहरुको कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदन : नेपाल सरकारबाट स्वीकृत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको कार्य विस्तृतीकरणले केन्द्रीय तथ्याङ्क अन्तर्गत तथ्याङ्क सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, कानून, मापदण्ड, राष्ट्रिय तथ्याङ्क प्रणालीको व्यवस्थापन र गुणस्तर निर्धारण, राष्ट्रियस्तरको गणना र सर्वेक्षण व्यवस्थापन, नेपाल स्टाण्डर्ड वर्गीकरण र मापदण्ड विकास र प्रयोग तथा तथ्याङ्क सम्बन्धी सल्लाहकारी भूमिका बारे उल्लेख गरेको छ । यसैगरी प्रदेश तथ्याङ्क अन्तर्गत तथ्याङ्क सम्बन्धी प्रदेश नीति, कानून तथा मापदण्ड, नेपाल स्ट्याण्डर्ड वर्गीकरण र मापदण्ड अनुसार प्रादेशिक तहको तथ्याङ्क व्यवस्थापन, प्रदेश तहको तथ्याङ्कको सूचना प्रणाली व्यवस्थापन तथा प्रादेशिक तथ्याङ्कीय अभिलेख संरक्षण र व्यवस्थापन आदि उल्लेख गरेको छ ।

संविधानको अनुसूची ८ को स्थानीय तहको एकल अधिकारको विस्तृतीकरणले स्थानीय तथ्याङ्क सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड तर्जुमा, वेरोजगारको

तथ्याङ्कसहित स्थानीय तहको आधारभूत तथ्याङ्क व्यवस्थापन, तथ्याङ्कीय अभिलेख व्यवस्थापन, सूचना तथा प्रविधियुक्त तथ्याङ्क व्यवस्थापनको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारमा रहेको छ ।

ग. तथ्याङ्क ऐन, २०१५ तथा नियमावली, २०४१ : जनतालाई अधिक मात्रामा ठोस हित हुने नीति निर्धारण गर्न, सरकारी निकायहरुको प्रशासकीय निपुर्णता बढाउन र मुलुकको आर्थिक गतिविधिबारे यथार्थ ज्ञान प्राप्त गर्न नेपाल सरकारलाई यथार्थ आधार चाहिने र त्यस्तो आधार जुटाउन तथ्याङ्क संकलन सम्बन्धी सुविधाको व्यवस्था गर्न तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण, अभिलेख र प्रकाशन गर्ने कामको निमित्त एक केन्द्रीय विभागको स्थापना गरी शान्ति, सुव्यवस्था, जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न तथ्याङ्क ऐन, २०१५ जारी गरिएको छ । तथ्याङ्क ऐन २०१५ को दफा ७ (क) उपदफा १ अनुसार सरकारी कार्यालय, सरकारी स्वामित्व भएको वा यस उद्देश्यको लागि सरकारी सहायता प्राप्त संस्था वा विदेशी व्यक्ति वा संस्थाले व्यावसायिक उद्देश्यले कुनै आर्थिक कुराको लगत, खबर वा तथ्याङ्क संकलन गर्न चाहेमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट स्वीकृती प्राप्त गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । यस अनुसार तथ्याङ्क संकलन गर्न मनासिव देखिएमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले स्वीकृति दिनेछ र त्यसरी स्वीकृति दिँदा विभागले तथ्याङ्क संकलन गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रणाली र आवश्यक देखिएका अन्य शर्त समेत तोकिदिन सक्नेछ । तथ्याङ्क नियम, २०४१ अनुसार केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको प्रमुख जिम्मेवारी देहायअनुसार हुनेछ :

(क) नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएका कुराहरुको तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधन, संग्रह एवं साँख्यिकीय सुधार, विश्लेषण र प्रकाशन गर्ने गराउने,

(ख) नेपालभरि तथा कुनै भागमा आर्थिक, सामाजिक, जनसंख्या इत्यादि जुनसुकै कुराको तथ्याङ्क सर्वेक्षण गर्ने र सो सम्बन्धी विवरण संकलन गर्ने गराउने,

(ग) तथ्याङ्क सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्ने

(घ) राष्ट्रिय गणनाहरु (जनसंख्या, कृषि, उद्योग व्यापार, यातायात र अन्य आवश्यक सवै किसिमका गणना) लिने प्रवन्ध मिलाउने र तिनको संचालन गर्ने भनी उल्लेख गरिएको छ ।

घ. स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ : स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ३ दफा ११ को उपदफा २ को च (२) र (३) ङ को (२), (४), (५) र (६) मा स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन, दफा ११ को उपदफा २ थ (१), (२) (३), (४) र (५) मा वेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन तथा दफा १२ को वडा समितिको काम, कर्तव्य अधिकार अन्तर्गत उपदफा २ को ख मा तथ्याङ्क अद्यावधिक तथा संरक्षण अन्तर्गत खण्डीकृत तथ्याङ्क र सूचनासहितको वडाको पार्श्वचित्र तयार तथा अद्यावधिक गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

ङ. स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७४ : दिग्दर्शनको दफा ८.२ मा नगरपालिकाले वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्नु पूर्व स्थानीय तहको भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक तथा पूर्वाधार लगायतका क्षेत्रको यथार्थ स्थिति देखिने गरी वस्तुस्थिती विविरण Profile तयार गरियो ।

६. वस्तुस्थिती विवरण तयारीका चरणहरु :

नगर वस्तुस्थिती विवरण चरणबद्ध, व्यवस्थित र सहभागितामूलक रुपमा तयार गर्ने ७ (सात) चरणहरु देहायअनुसार रहेका थिए:

चित्र नं. १: नगर वस्तुस्थिती विवरण तयारीका चरणहरु

६.१ पहिलो चरण :

वस्तुस्थिती विवरणको ढाँचा, सर्वेक्षण औजार र विधि तयारी तथा कार्ययोजना स्वीकृति :

स्थानीय तहको वस्तुस्थिती विवरण किन, कसरी, कहिले र कसले गर्ने भनी सबै तहगत प्रक्रिया निर्धारण गर्न सुरुवाति चरणमा वस्तुस्थिती विवरणको सूचकगत स्तरीय

ढाँचा, तथ्याङ्क संकलन/सर्वेक्षण औजार र कार्यविधि तयारी गर्नु पर्नेछ । यस अन्तर्गतका कार्यहरु देहायबमोजिम गरियो :-

(क) नगर क्षेत्रको भौगोलिक अवस्था, जनसंख्या, सामाजिक, आर्थिक, प्राकृतिक, भौतिक, वातावरणीय र संस्थागत वस्तुस्थिति झल्कने र भौगोलिक (वडा) तथा सामाजिक (लैङ्गिक र जातिगत) रुपमा खण्डीकृत विवरण खुल्ने गरी अनुसूची २ बमोजिमको वस्तुस्थिती विवरणको स्तरीय ढाँचा स्वीकृत गर्नु पर्नेछ । यसरी ढाँचा स्वीकृत गर्दा अनुसूची २ मा स्थानीय विशिष्टता र आवश्यकता अनुसार आवश्यक विषयहरु थप गरिएको थियो ।

(ख) स्वीकृत वस्तुस्थिती विवरणको स्तरीय ढाँचामा उल्लेख भएका विवरण तयार गर्न विश्वसनियता र उपलब्धताका आधारमा तथ्याङ्कका श्रोतहरुको आँकलन गर्नु पर्नेछ । सूचना प्रविधिमा आधारित भई देहाय बमोजिमका श्रोतबाट तथ्याङ्क तथा सूचना संकलन गर्न निर्णय गरियो ।

१. घरपरिवार सर्वेक्षण (सवै घरपरिवार वा नमूना सर्वेक्षणका लागि छनौट भएका घरपरिवार)

२. संस्थागत सर्वेक्षण (स्थानीय कार्यपालिकाको कार्यालय, डिभिजन तथा जिल्लास्थित विषयगत कार्यालय, शैक्षिक संस्था, स्वास्थ्य संस्था, वैंक तथा औद्योगिक/व्यावसायिक प्रतिष्ठान, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग तथा मातहतका कार्यालय, संघ/संस्था, सामुदायिक संस्था आदिको अभिलेख तथा उपलब्ध विवरण)

३. सहभागितामूलक लेखाजोखा सर्वेक्षण (जानकार अन्तरवार्ता, लक्षित समूह छलफल, स्थलगत अध्ययन, समूहगत छलफल आदि)

(ग) प्राथमिक श्रोतबाट तथ्याङ्क संकलनका लागि निर्धारित पारिवारिक विवरण संकलन फाराम र संस्थागत एवं सहभागितामूलक लेखाजोखा सर्वेक्षण फारामको प्रयोग गर्नुपर्नेछ । तथ्याङ्क संकलनका लागि यस कार्यविधिमा उल्लिखित तथ्याङ्क संकलन फाराम वा सर्वेक्षण औजार बारे निर्णय गरिएको थियो ।

(ङ) केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग तथा अन्तर्गतका कार्यालय, नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, डिभिजन तथा जिल्लास्थित सङ्घीय तथा प्रदेश सरकारका कार्यालय, विद्यालय, स्रोतकेन्द्र, सेवा केन्द्र, चौकी, संघ/संस्था तथा समुदायमा आधारित संस्था आदि सबैको अभिलेख तथा प्रतिवेदन, नापी विभागबाट प्रकाशित नक्शा तथा विभिन्न अध्ययन तथा सर्वेक्षण प्रतिवेदनबाट संस्थागत विवरण (द्वितीय स्रोततथ्याङ्क) संकलन गरिएको थियो ।

(च) जानिफकार अन्तरवार्ता, लक्षित समूह छलफल, स्थलगत अध्ययन, समूहगत छलफल आदि जस्ता सहभागितामूलक लेखाजोखा विधि प्रयोग गरी पारिवारिक विवरण तथा संस्थागत विवरणमा नपुग थप सूचना संकलन गरिएको थियो ।

(छ) नगरपालिकाले वस्तुस्थिती विवरण तयारी गर्नु पूर्व यस कार्यविधिको अनुसूची २ बमोजिमको स्तरीय ढाँचा, अनुसूची ३ (क) र (ख) बमोजिमको तथ्याङ्क संकलन फाराम र यस कार्यविधिमा उल्लिखित प्रक्रिया नगर कार्यपालिकाले स्वीकृत गर्नुपर्नेछ । यसरी स्वीकृत गर्दा वस्तुस्थिती विवरणको कानूनी तथा नीतिगत आधार, तयारी गोष्ठी, तथ्याङ्क संकलन, भण्डारण, प्रशोधन, विश्लेषण, प्रमाणीकरण कार्यशाला र अन्तिम प्रतिवेदन प्रकाशनका कार्यहरु समावेश गरिएको थियो ।

६.२ दोस्रो चरण- वस्तुस्थिती विवरण तयारी गोष्ठी :

वस्तुस्थिती विवरण तयारीको लागि नगरपालिकाले कार्यपालिकाका पदाधिकारी, कर्मचारी र सरोकारवालाहरु बीच वस्तुस्थिती विवरणको स्तरीय ढाँचा, तथ्याङ्कको स्रोत तथा संकलन एवं विश्लेषण तयारी विधिबारे साझा धारणा, बुझाई र अपनत्व कायम गर्न छलफलबाट एक कार्ययोजना तयार गर्नुपर्नेछ । वस्तुस्थिती विवरण तयार गर्ने कार्यको जिम्मेवारी र कार्ययोजना निर्धारण गर्नका लागि देहायबमोजिम कम्तीमा एक दिनको वस्तुस्थिती विवरण तयारी गोष्ठी आयोजना गरिएको थियो ।

(क) वस्तुस्थिती विवरण तयारीको उद्देश्य, अवधारणा, कानूनी तथा नीतिगत आधार, तयारी विधि तथा प्रक्रिया, तथ्यांक संकलन फाराम र सूचना प्रविधि, सरोकारवालाहरुको पहिचान तथा भूमिका र कार्ययोजना सम्बन्धमा प्रस्तुति गरी सहभागितामूलक ढंगले छलफल गरिएको थियो । कार्यशालामा सिलसिलेवार रुपमा उपरोक्त विषयहरुको प्रस्तुति र छलफलमा सहजीकरण गरी साझा धारणा, बुझाई र प्रतिवद्धता कायम गरिएको थियो ।

(ख) वस्तुस्थिती विवरण तयारी कार्यशालामा देहाय बमोजिमको सहभागिता भएको थियो :-

नगर कार्यपालिकाको प्रमुख र पदाधिकारीहरु

नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

नगरपालिकाका वडा सचिवहरु

शाखा/उपशाखा प्रमुखहरु

(ग) यस कार्यविधिको परिच्छेद १ मा उल्लेख भए बमोजिमको वस्तुस्थिती विवरण तयारीको उद्देश्य, अनुसूची १ बमोजिमको कानूनी तथा नीतिगत आधार, अनुसूची २ बमोजिमको सूचकगत स्तरीय ढाँचा, अनुसुची ३ (क) र (ख) बमोजिमका तथ्याङ्क संकलन फारामहरु र यसपछिका चरणमा उल्लेख भए बमोजिमको विधि तथा प्रक्रियाको संक्षिप्त प्रस्तुति गरी गरिएको थियो ।

(घ) कार्यशालामा वस्तुस्थिती विवरण तयारी कार्यमा विभिन्न सरोकारवालाको भूमिका र जिम्मेवारीसहित अनुसूची ५ को ढाँचामा कार्ययोजना गरिएको थियो ।

६.३ तेश्रो चरण- सर्वेक्षण वा तथ्याङ्क संकलन :

वस्तुस्थिती विवरण तयारीका लागि यस कार्यविधि बमोजिम निर्धारित फाराम प्रयोग गरी आवश्यक तथ्याङ्क, सूचना वा विवरण संकलन गरिएको थियो । वस्तुस्थिती विवरणको स्तरीय सूचकगत ढाँचा अनुसार मुख्य गरेर संस्थागत र पारिवारिक विवरण सर्वेक्षण गरी प्राथमिक र द्वितीय गरी दुइ प्रकारका श्रोतबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । वस्तुस्थिती विवरण तयारी तथा अद्यावधिक गर्न संस्थागत अभिलेख तथा सहभागितामूलक सर्वेक्षणबाट तथ्याङ्क/सूचना संकलन गर्न जोड दिनुपर्नेछ र संस्थागत स्रोतबाट उपलब्ध नहुने विवरण मात्र प्राथमिक श्रोतबाट संकलन गरिएको थियो ।

(क) देहायमा उल्लिखित स्रोतलाई संस्थागत/आधारभूत स्रोतको रुपमा लिई सूचना संकलन गरिएको थियो ।

- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले प्रकाशन गर्ने जनसंख्या सर्वेक्षण, गणना तथा अन्य आर्थिक सर्वेक्षण प्रतिवेदनहरु ।
- डिभिजन तथा जिल्लास्तरका सङ्घीय तथा प्रदेश कार्यालय र सरोकारवाहरुबाट प्रकाशित प्रगति
- प्रतिवेदन, विवरण तथा अभिलेखहरु ।
- प्रमाणित भएका अनुन्धान संस्था वा अनुसन्धानकर्ताका प्रकाशनहरु ।
- पर्यटकीय क्षेत्र प्रवर्द्धनकोलागि प्रकाशन भएका प्रमाणित सूचना तथा पुस्तिकाहरु ।
- आधिकारिक तथा विश्वसनीय अन्य प्रतिवेदन तथा प्रकाशनहरु ।

(ख) संस्थागत (आधारभूत) तथ्याङ्क विवरण संकलनका लागि अनुसूची ३ (क) मा उल्लिखित तथ्याङ्क संकलन फाराम प्रयोग गर्नु पर्नेछ । यस फाराममा नगरपालिकाको विशिष्टता वा आवश्यकतानुसार विवरण थप गरिएको थियो ।

(ग) वस्तुस्थिती विवरण तयार गर्ने कार्यको लागि प्रमुखको निर्देशन बमोजिम नगर कार्यपालिकाको सूचना वा योजना शाखाको प्रमुखले आवश्यक समन्वय, संयोजन र व्यवस्थापन गर्नु पर्नेछ । साथै वस्तुस्थिती विवरण तयारी कार्यका लागि निश्चित योग्यता तोकी एक स्थानीय सहजकर्ता करारमा राख्न सकिने छ । स्थानीय सहजकर्ताको जिम्मेवारी र परिचालन प्रक्रिया देहायअनुसार भएको थियो :

- नगर कार्यपालिकाका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, वडाअध्यक्ष तथा शाखा प्रमुख, कर्मचारी एवम् प्राविधिक सहयोग टोलीको निर्देशन प्राप्त गर्ने तथा परामर्श गर्ने,
- वस्तुस्थिती विवरण तयारीका लागि तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधन, विश्लेषण र प्रस्तुति सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रममा सहजीकरण गर्ने ।
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको गणना, सर्वेक्षण तथा तथ्याङ्क, जिल्ला तथा डिभिजन कार्यालय र
- सरोकारवाला निकाय र संस्थाहरुबाट प्रकाशित प्रगति प्रतिवेदन, सूचना विवरण तथा अभिलेख, प्रकाशित अनुसन्धानमूलक प्रकाशनहरु संकलन गरी नगरपालिकासँग सम्बन्धित सूचना विवरणहरु तयार गर्ने,
- नगर प्रमुखले तोके बमोजिम निर्वाचित पदाधिकारी, सरकारी कार्यालय, संघ/संस्था, विकास साझेदार, नागरिक समाज वा अन्य प्रतिनिधिसँग राय परामर्श तथा अभिलेख अध्ययन गरी
- सूचना विवरण मस्यौदा गर्ने,
- संस्थागत सर्वेक्षण, स्थलगत अवलोकन, लक्षित समूह अन्तरवार्ता, जानकार व्यक्ति अन्तरवार्ता र
- संस्थागत अभिलेख आदिबाट तथ्याङ्क संकलन गर्न सहजीकरण गर्ने ।
- संस्थागत तथा सहभागितामूलक सर्वेक्षण, प्रकाशन र प्रतिवेदन पुनरावलोकन र पारिवारिक विवरण
- सर्वेक्षणबाट संकलन गरिएको तथ्याङ्क प्रशोधन, प्रस्तुति तथा विश्लेषण गर्ने, स्थानीय सहजकर्ता उपलब्ध नभएको अवस्थामा सहयोगी संस्था वा प्राविधिक टोलीको सहयोगमा नगर कार्यपालिका कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीबाट यस सम्बन्धी कार्य गरिएको थियो ।

❖ स्थानीय सहजकर्तालाई संस्थागत तथा सहभागितामूलक सर्वेक्षण गरी तथ्याङ्क संकलनमा नगर कार्यपालिकाका पदाधिकारी, वडा समिति र कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीबाट आवश्यक सहयोग र सहजीकरण प्रदान भएको थियो ।

(घ) स्थानीय सहजकतालाई परिचालन गरिएको थियो ।

(ङ) देहायका श्रोतलाई प्राथमिक स्रोतमानी सूचना संकलन भएको थियो ।

अन्य सर्वेक्षण (जानिफकार तथा लक्षित समूह अन्तरवार्ता, सहभागितामूलक लेखाजोखा वा अन्य)

(च) देहायको स्थितिमा प्राथमिक स्रोत(पारिवारिक विवरण सर्वेक्षण) बाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो ।

आधारभूत तथ्यांक, सूचना वा विवरण नरहेको अवस्थामा वा अद्यावधिक गर्नुपर्ने अवस्था रहेमा, राष्ट्रिय जनगणनाको प्रतिवेदन पाँच वर्ष भन्दा पुरानो भएमा, स्थानीय तहको नयाँ संरचना अनुसार भौगोलिक (वडागत) र सामाजिक (लैङ्गिक र जातिगत) रुपमा खण्डीकृत तथ्याङ्क आधार तयार गर्नु पर्ने भएमा, स्थानीय तहमा नीति तथा योजना तर्जुमा, सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन, नतिजा मापनका लागि स्थानीय परिवेश अनुसार आवश्यक तथ्याङ्क विवरण आवश्यक देखिएमा संरचनागत, सामाजिक र भौतिक परिवर्तनबाट सिर्जित नयाँ आयाम र सवाल (वातावरण, जलवायु परिवर्तन, विपद् आदि) सम्बोधनलाई उपलब्ध सूचनाले पूरा गर्न नसकेमा,

(छ) पारिवारिक विवरण संकलनका लागि अनुसूची ३ (ख) मा प्रस्तुत तथ्याङ्क संकलन फाराम प्रयोग गरिएको थियो ।

(ज) सर्वेक्षणलाई छिटो र प्रभावकारी बनाउन कम्प्युटर सफ्टवेयर प्रयोग गर्नु पर्नेछ । यदि कम्प्युटर सफ्टवेयर प्रयोग गर्न नसकिने अवस्थामा यस कार्यविधिको प्रक्रिया लागू हुने गरी नगरपालिकाले निर्धारण गरेको भरपर्दो र उपयुक्त विधि बमोजिम भएको थियो ।

(झ) विवरण संकलन गर्न संभव भएसम्म स्थानीय सरकारमा कार्यरत सहजकर्तालाई परिचालन गर्नुपर्नेछ । यदि सहजकर्ता उपलब्ध नभएमा स्थानीय परिवेश र सर्वेक्षणबारे ज्ञान, अनुभव भएकालाई प्राथमिकता दिई स्थानीय जानिफकारलाई गणकको रुपमा लिएको थियो ।

१. पारिवारिक विवरण संकलनका लागि छनौट भएका गणकहरुले वडा समिति तथा वडा कार्यालय र स्थानीय जानिफकार व्यक्ति, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका, शिक्षक र समाजसेवीको सहयोगमा सर्वेक्षण कार्य सम्पादन गरिएको थियो ।

२. नगरपालिकाले यस प्रयोजनका लागि उपरोक्त योग्यता र अनुभवका आधारमा यथोचित संख्यामा सम्बन्धित वडाबाट वा सम्भव नभएको अवस्थामा निर्धारित वडाको बारेमा जानकार योग्य व्यक्तिलाई गणकको रुपमा छनौट गरिएको थियो ।

३. छनौट गरिएका गणकहरुलाई नगर कार्यपालिकाका तथा सहजकर्ताद्वारा तथ्याङ्क संकलन औजार तथा तथ्याङ्क संकलन विधि तथा प्रक्रिया बारे जानकारी प्रदान गर्न एक दिने अभिमुखीकरण कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो ।

६.४ चौथो चरण- तथ्याङ्क विश्लेषण, प्रस्तुति र स्रोत नक्शा तयारी :

यस चरणका कार्यहरु देहाय बमोजिम गरिएको थियो ।

अ. तथ्याङ्क प्रशोधन तथा विश्लेषण: पारिवारिक विवरण तथा संस्थागत सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई तथ्याङ्कको प्रकृति, स्रोतर आवश्यकता अनुसार प्रशोधन तथा विश्लेषण गरिएको थियो । वस्तुस्थिती विवरण तयारीको पारिवारिक विवरण तथा संस्थागत सर्वेक्षण विधिबाट संकलन गरिएको तथ्याङ्कलाई देहाय अनुसार प्रशोधन तथा विश्लेषण गरियो ।

(क) पारिवारिक विवरण सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई कम्प्युटर जस्ता सफ्टवयर प्रयोग गरी प्रविष्ट गर्न सकिने छ । विद्युतीय माध्यमबाट गरिएको सर्वेक्षणमा तथ्याङ्क प्रविष्ट (Data Entry) गरिएको थियो ।

(ख) सहभागितामूलक लेखाजोखा तथा संस्थागत सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई कम्प्युटरको MS Excel सिटमा तथ्याङ्क प्रशोधन गरी तथ्याङ्कशास्त्रीय विधिबाट विश्लेषण गर्न वा स्थानीय तहको सूचना व्यवस्थापन प्रणालीमा आवद्ध गरी विश्लेषण गरिएको थियो ।

(ग) उपरोक्त अनुसार संकलित तथ्याङ्कको प्रशोधन तथा विश्लेषण नगरपालिकामा कार्यरत सम्बन्धित शाखाका कर्मचारी र स्थानीय सहजकर्ताद्धारा गरिएको थियो ।

(घ) विश्लेषणबाट प्राप्त सूचनाहरुलाई देहायबमोजिमको क्षेत्र अनुसार खण्डीकृत गरिएको थियो :-

- भौगोलिक (वडा)
- सामाजिक (लिङ्ग)
- संरचना (जातजाति)
- सामाजिक न्यायको नीतिले परिलक्षित गरेको क्षेत्रहरु

❖ स्थानीय आवश्यकताले निर्धारण गर्ने अन्य क्षेत्रहरु

(ङ) तथ्याङ्क प्रशोधन तथा विश्लेषणबाट प्राप्त सूचना तथा विवरणलाई आवश्यकता अनुसार उपयुक्त तालिका, सूचकांक, रेखाचित्र, नक्शा वा अन्य उपयुक्त स्वरुपमा रुपमा प्रस्तुत गरिएको थियो ।

(च) संकलित तथ्याङ्कको प्रशोधन, विश्लेषण र प्रस्तुतिका लागि आवश्यकता अनुसार तथ्याङ्क विज्ञ वा प्राविधिक टोलीको सहयोग लिएको थियो ।

नगर वस्तुस्थिती विवरणको महत्वपूर्ण भागको रुपमा देहायबमोजिम तयार गरियो :

(क) वस्तुस्थिती विवरणमा प्रस्तुत स्थानीय प्राकृतिक, भौतिक, साँस्कृतिक स्रोत साधनहरुको अवस्थिति एवं सामाजिक र आर्थिक अवयवहरुको स्थानगत स्थिति झल्काउने देहायका विवरणलाई नक्शामा प्रस्तुत गरी वस्तुस्थिती तयार गरियो ।

१. प्राकृतिक स्रोतसाधन (वन जंगल, नदीनाला, तालतलैया, पोखरी, सिमसार, खान, कृषि, चरण क्षेत्र आदि),

२. साँस्कृतिक सम्पदा (मठमन्दिर, धार्मिक तथा साँस्कृतिक स्थल आदि),

३. पूर्वाधार विकास (पैदल मार्ग, सडक, पुल, कल्भर्ट, नहर, कुलो पैनी, खेलमैदान, आवास, खुल्ला क्षेत्र आदि),

४. सेवा केन्द्रहरु (गाउँ/नगरपालिका केन्द्र, अस्पताल/स्वास्थ्य केन्द्र, विद्यालय/शैक्षिक संस्था, सेवा केन्द्र, बैंक तथा वित्तीय सस्था, सामुदायिक भवन, क्लव आदि)

६.५ पाँचौ चरण- वस्तुस्थिती विवरण मस्यौदा तयारी :

वस्तुस्थिती विवरणको ढाँचा, सर्वेक्षण औजार तथा कार्यविधि, वस्तुस्थिती विवरण तयारी कार्यशाला, तथ्याङ्क संकलन तथा विश्लेषण प्रक्रियाको अन्तिम परिणाम वस्तुस्थिती विवरण प्रतिवेदन अनुसूची २ मा दिइएको ढाँचा अनुसार तथ्याङ्क विश्लेषणबाट प्राप्त सूचना तथा विवरण र स्रोतनक्शाको आधारमा तयार गरिएको थियो । यस सम्बन्धी अन्य विवरण देहायअनुसार राखियो :-

(क) तथ्याङ्क विश्लेषण गरी प्राप्त भएको सूचनालाई क्षेत्रगत, लैंगिक तथा सामाजिक आधारमा खण्डीकृत गरी निर्धारित ढाँचा बमोजिमका तालिका, सूचकांक, ग्राफ र चित्र, नक्शा आदि बीच तार्किक सम्बन्धको आधारमा क्रमबद्ध तरिकाले प्रस्तुत गरियो ।

(ख) विश्लेषणका क्रममा कुनै विवरण अधुरो, अस्पष्ट र विरोधाभासपूर्ण देखिएमा सो तथ्याङ्कलाई सरोकारवालासँग पुनः छलफल गरी निर्क्यौल गरियो ।

(ग) वस्तुस्थिती विवरणलाई प्रस्तुत गर्न, बुझ्न र प्रयोग गर्न सजिलो हुने गरी उपयुक्त भाग, खण्ड र उपखण्डमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरियो ।

६.६ छैठौ चरण- नगर वस्तुस्थिती विवरण प्रमाणीकरण कार्यशाला (Validation Workshop) :

निर्धारित ढाँचामा नगर वस्तुस्थिती विवरणको पहिलो मस्यौदा तयार भए पश्चात वस्तुस्थिती विवरणको मस्यौदामा छलफल गर्न नगरपालिकाले देहायअनुसार कम्तीमा एक दिने प्रमाणीकरण कार्यशाला (Validation Workshop) को आयोजना गरिएको थियो ।

(क) प्रमाणीकरण कार्यशालामा देहायबमोजिम कार्यहरु गरिएको थियो ।

१. प्रस्तुत भएका सूचना तथा विवरणको शुद्धता र तथ्य यकिन गरी सुधारको लागि सुझाव संकलन गर्ने,

२. वस्तुस्थिती विवरणको मस्यौदाले समेटन् समावेश गर्न सुझाव आदान प्रदान गर्ने, नसकेका विषय क्षेत्र वा परिमार्जन गर्नुपर्ने पक्षहरु

३. वस्तुस्थिती विवरणमा प्रस्तुत तथ्याङ्क, सूचना तथा विवरणहरुको अन्तरसम्बन्ध र तुलनात्मक पक्षहरु यकिन गर्ने,

४. वस्तुस्थिती विवरण प्रकाशन पश्चात यसका विवरणहरु योजना तर्जुमा, विकास निर्माण, सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन र नतिजा अनुगमनमा उपयोग गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गर्ने,

(ख) कार्यशाला सञ्चालन विधि तथा प्रक्रिया देहायबमोजिम भयो :-

१. नगर कार्यपालिकाले कार्यशालाको आयोजना गऱ्यो,

२. कार्यशालाको अध्यक्षता प्रमुखले गर्नु भयो,

३. वस्तुस्थिती विवरण तयारीमा संलग्न प्राविधिक टोली वा सहजकर्ता वा कर्मचारीले वस्तुस्थिती विवरणका प्रमुख विषय तथा सूचना विवरण प्रस्तुत गर्नु भयो,

४. प्रस्तुति पश्चात् सरोकारवालाहरुको तर्फबाट सुझाव संकलन गर्न वस्तुस्थिती विवरणमा प्रस्तुत खण्ड बमोजिमको समूहहरु बनाई समूहगत छलफल गरियो ।

५. समूहगत छलफल पछि प्रत्येक समूहबाट प्राप्त सुझावलाई पूर्णसत्र (Plenary) मा प्रस्तुत गरियो ।

६. समूहगत तथा पूर्ण सत्रको छलफलबाट प्राप्त सुझाबहरुलाई लिपिबद्ध राख्यो,

(ग) कार्यशालाको छलफल र सुझावलाई समावेश गरी वस्तुस्थिती विवरण प्रतिवेदनलाई अन्तिम रुप दिईयो,

(घ) कार्यशालामा देहाय बमोजिमका सरोकारवालाको सहभागिता भयो ।

१. नगर कार्यपालिका पदाधिकारी,

२. नगर कार्यपालिका शाखा/उपशाखा र विषयगत प्रमुख तथा कर्मचारीहरु,

३. नगर वडा कार्यालयका वडा सचिवहरु,

४. स्थानीय तहमा कार्यरत सङ्घीय र प्रदेश कार्यालयका प्रमुख/प्रतिनिधिहरु,

५. संघ संस्था, समुदायमा आधारित संस्थाका प्रमुख वा प्रतिनिधि,

६.७ सातौं चरणः वस्तुस्थिती विवरणको प्रतिवेदन तयारी तथा प्रकाशन :

प्रमाणीकरण कार्यशालाबाट प्राप्त भएका सुझावहरुलाई समावेश गरी देहायअनुसार वस्तुस्थिती विवरणलाई अन्तिम रुप दिई प्रकाशन गरियो :-

(क) मस्यौदा प्रतिवेदनमा परिमार्जन गर्नुपर्ने विषयहरु, कार्यशालाबाट प्रस्तुत सुझावहरु बारे सम्बन्धित सरोकारवालासँग आवश्यकतानुसार पुनःपरामर्श गरी वस्तुस्थिती विवरणलाई पूर्णता दिईयो ।

(ख) वस्तुस्थिती विवरणको स्तरीयता र गुणस्तर सुनिश्चितताका लागि विज्ञहरुका सुझावहरुलाई समेत ध्यान दिई समावेश गरियो ।

(ग) वस्तुस्थिती विवरणको विद्युतीय प्रति तयार भई सकेपछि सो प्रतिवेदनलाई नगरपालिकाले सार्वजनिक गरी आवश्यकता अनुसार छाँया प्रति, विद्युतीय वा सूचना प्रणाली, छापा माध्यमबाट प्रकाशन र प्रसारण गरियो ।

७. अध्ययनको सीमा

यो दस्तावेज मुलतः प्रारम्भिक तथा द्वितीय श्रोतहरुका आधारमा तयार गरिएको हुनाले एवं यस क्रममा कतिपय प्रक्रियागत अप्ठ्यारा समेत रहेका हुनाले यस दस्तावेजका केही सीमाहरु तल उल्लेखित गरिएको छ ।

क) सबैला नगरपालिकाको यो पहिलो अभ्यास भएकाले बिषयगत क्षेत्रका सूचनाका लागी विषयगत विशेषज्ञ तथा बिषयगत क्षेत्रहरुकै क्षमतामा भर पर्नु परेकोले कतिपय बिषयगत क्षेत्रहरुबाट प्राप्त सूचना अझै पर्याप्त र क्षेत्रगतरुपमा खण्डीकृत एवं अद्यावधिक गर्नुपर्ने महशुस भएको छ ।

ख) नगरपालिका तथा नगरभित्र रहेका संस्थाहरुमा प्रयाप्त सूचनाको कमी, जिल्लामा विषयगत कार्यालयहरुमा तथ्याङ्क सूचनालाई व्यवस्थित गरी राख्ने परिपाटी एवं क्षमतामा कमीका कारणबाट पर्याप्त, गुणस्तरीय र वहुबर्षीय सूचनाहरु प्राप्त गर्न नसकिएको ।

ग) पि. आर. ए. विधिहरुको प्रयोग गरिएको कारण संख्यात्मक विवरणहरु लिन कठिनाई भएको ।

घ) समुदायमा जानिफकारहरु प्रतिनिधिमुलक हुने भएको कारण सूचना तथा जानकारीमा सिमितता रहेको ।

परिच्छेद २ नगरपालिकाको चिनारी

२.१ भौगोलिक अवस्थिति, सीमाना तथा राजनीतिक, प्रशासनिक विभाजन :

सबैला नगरपालिका नेपालको मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र एवं प्रदेश नं. २ मा अवस्थित छ । नेपालको ७७ जिल्ला मध्ये एक धनुषा जिल्लामा १८ स्थानीय तह रहेको छ । जसमध्ये १ उपमहानगरपालिका, ११ नगरपालिका र ६ गाउपालिका छन । कुल ६४.४७ बर्ग कि. मी. क्षेत्रफलमा फैलिएको यो नगरपालिका साविकको ९ वटा गा.वि.स.हरु क्रमशः पटेर्वा, सबैला, मनहर्वा, ठिल्ला यदुवा, सतोषर, खरिहानी, कजरा रमौल (६-९ वडा) र रघुनाथपुर मिलेर बनेका छन् । सबैला नगर कार्य पालिकाको कार्यालय सबैलामा रहेको छ । यो नगरपालिका जिल्लाको सदरमुकामबाट १७.८ कि.मि. पुर्व/उत्तरमा रहेको छ ।

सबैला नगरपालिका अक्षांस २६° ८१′ उत्तर र देशान्तर ८६° ०९′ पुर्वमा अवस्थित रहेको छ । यस नगरपालिकाको पूर्बमा सिरहा जिल्ला, पश्चिममा मिथिला बिहारी न.पा., उत्तरमा धनुषाधाम न.पा. र गणेशमान चारनाथ न.पा. तथा दक्षिणमा शहिदनगर न.पा. र हंसपुर गा.पा. पर्दछ ।

२.२ राजनीतिक तथा प्रशासनिक विभाजन :

धनुषा जिल्लाका सबैला नगरपालिका नेपालको मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रको प्रदेश नं. २ अन्तर्गत जनकपुर अञ्चलमा अवस्थित छ । यस जिल्लामा ४ वटा संसदीय निर्वाचन क्षेत्र रहेका छन् । १ उपमहानगरपालिका, ११ नगरपालिका र ६ गाउपालिका रहेको यस **सबैला** नगरपालिकाको केन्द्र सबैलामा रहेको छ । यस नगरपालिकामा १३ वटा वडाहरु रहेका छन

प्रशासनिक विभाजन

यस नगरपालिकाको प्रशासनिक विभाजन निम्न अनुसार रहेको छ :-

प्रशासनिक विभाजन (**Administrative Division)**	
प्रदेश (Province)	२
जिल्ला (District)	धनुषा
सदरमुकाम (District Headquarter)	जनकपुर
प्रतिनिधि सभा निर्वाचन क्षेत्र नं.(Federal Parliament Election Area No.)	१,४
प्रदेश निर्वाचन क्षेत्र नं. (Provincial Election Area No.)	क, ख
वडा संख्या (No. of wards)	१३

२.३ भू-उपयोग (माटो सम्बन्धी विवरण) :

यो क्षेत्र समान्यतः बाढी तथा सुख्खाको उच्च जोखिमको क्षेत्र हो । यस क्षेत्रमा भूमिगत जलाधार तुलनात्मक रुपमा अरु क्षेत्र भन्दा निकै गहिरो (तल भएकोले) यहां सिंचाईको कमी रहेको र क्षेत्रको माटो दोमट तथा बलौटे दोमट तथा अरु सामान्य भएपनि माटोमा पोषक तत्वको उपस्थिती अन्य क्षेत्रभन्दा कम छ । यस क्षेत्रमा राम्रो वाली लिन मलको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

२.४ भू-क्षय संभावित क्षेत्र

भौगोलिक रुपमा यो नगरपालिकाको भू-भाग समतल (तराई) समेटेको छ । यो नगरपालिका समतल भू-भाग अति उव्जाउ क्षेत्र छ । वर्षेनी बर्षायाममा बाढी जानु यस क्षेत्रको नियतिनै छ यसले गर्दा यस नगरपालिकाको प्रायः जसो भू-भागहरु जलमग्न भएर ठूलो दुखको कारण बन्ने गरेको छ ।

२.५ जलवायु / हावापानी

यो नगरपालिका मनसुनी हावाद्धारा प्रभावित क्षेत्र भएका कारण यहाँ उष्ण जलवायु पाइन्छ । यहाँको अधिकत्तम तापक्रम गर्मीयाममा ४० देखि ४७ डिग्री सेल्सियस भन्दा पनि बढी हुने गर्दछ । जसका कारण कहिलेकाँही तातोहावा लू पनि चने गर्दछ । यस्तै जाडो याममा सबैभन्दा कम अथवा ५ डिग्रीसम्म पुग्दछ जसले गर्दा जाडो मौसममा शितलहर पनि चल्ने गर्दछ । यस नगरपालिकामा वार्षिक १८४० देखि २२०० मिलिलिटरसम्म वर्षा हुने गर्दछ । वर्षायाममा ८० प्रतिशतसम्म वर्षा हुने गरेको छ भने जाडो याममा कम वर्षा हुने गर्दछ ।

२.६ जलसम्पदा (प्रमुख नदीनालाहरु) :

यो नगरपालिकामा मुख्य नदीको रुपमा कमला, बलुवा खोला नदीहरु रहेका छन । अधिकांश नदीमा हिउँदमा पानीको वहाव नहुने भए पनि वर्षातको समयमा पानीको मात्रा निकै बढी हुने र नगर, वस्ती तथा भौतिक संरचनाहरु डुवानमा पर्ने तथा क्षतिग्रस्त हुने गरेको छ ।

२.७ प्रमुख पोखरी तथा तलाउहरु

सबैला नगरपालिकामा निजी तथा सार्वजनिक पोखरीहरुको उल्लेख्य संख्या भएको नगरपालिका हो । यहाँ भएका पोखरीहरुमा अधिकांश नीजि प्रयासमा निर्मित एवं संचालित छन् । केही मात्र सार्वजनिक वा सरकारी प्रकृतिका छन् । ती मध्ये अधिकांश पोखरीमा माछा राखिएका र व्यवसाय गरिएका छन् ।

२.८ नगरपालिकाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यस नगरपालिकाको नामाकरणबारेको सन्दर्भमा नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार साविकको ९ वटा गा.वि.स.हरु क्रमशः पटेर्वा, सबैला, मनहर्वा, ठिल्ला यदुवा, सतोषर, खरिहानी, कजरा रमौल (६-९ वडा) र रघुनाथपुर मिलाएर सबैला नगरपालिका नामाकरण गरिएको छ ।

२.९ नगरपालिकाका अन्य प्रमुख विशेषताहरु

यसरी नगरपालिकामा प्राकृतिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, ऐतिहासिक आदि विभिन्न किसिमका स्रोत, साधन, सम्पदा, परम्परा आदि जस्ता विशेषताहरु रहेका छन् । जसलाई नगरपालिकाले गौरव गर्न लायक कुराहरुमा मान्ने गरेको छ ।

२.१० धार्मिक स्थलहरु

यस नगरपालिकामा धार्मिक स्थलहरु धार्मिक हिसावले निकै आस्थाका केन्द्रका रुपमा रहेका छन् । राजदेवी मन्दिर, ननुमद मन्दिर, देवी मन्दिर, दुर्गा मन्दिर, डिहवार स्थान, रामजानकी मन्दिर, भोलाबाबा मन्दिर, शिवशंकर मन्दिर, गणेश मन्दिर, बजरंगवली मन्दिर, सलहेश गहबर, रामजानकी महिचन्द्रदास कुटी, हनुमान मन्दिर, राधाकृष्ण मन्दिर, भैरव स्थान, श्रीमायावती देवी स्थान, मठेश्वरनाथ मठ, रुमनिया मन्दिर, विषहरा मन्दिर, भुईस्थान मन्दिर, भैरव मन्दिर, गढी स्थान, कुशमाहा सतोषर मन्दिर, संतोषि मन्दिर, लक्ष्मी मन्दिर, बाबा कुटी, शिव मन्दिर, हरिहरनाथ मन्दिर, कमलामाई मन्दिर, र मस्जिद रहेका छन् ।

यस नगरपालिकामा रहेको कुशमाहा सतोषर स्थान सबैला वडा नं. ९ को पौराणीक हिसावले धेरै नै महत्व छ ।

२.११ सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक क्षेत्र

चाडपर्व तथा मेलाले धार्मिक साास्कृतिक तथा सामुदायिक परम्पराको संरक्षणबाट खुशियाली साटासाट तथा मनोरञ्जनका लागि यस नगरपालिकाले महत्वपूर्ण स्थान ओगटेको छ । यस नगरपालिकाका हिन्दु समुदायमा मनाईने चाडपर्वहरु रक्षाबन्धन, तीज, ऋषिपञ्चमी, कृष्णाष्टमी, विश्वकर्मा पूजा, जितिया, दशै, दुर्गापूजा, दिपावली, छठ, विवाह पञ्चमी, माघे साक्रान्ती, शिवरात्री, होली, रामनवमी, जुडशितल तथा सतुआईन आदी हुन् । यी मध्ये पनि दिपावली, छठ र होली बिशेष आकर्षण तथा उत्साहका साथ मनाईन्छ भने कृष्णाष्टमी, दुर्गापूजा, शिवरात्रीमा धार्मिक मेलासमेत लाग्ने गर्दछ । यसैगरी मुस्लिम समुदायमा मनाईने चाडपर्वहरु रमजान, ईद-उल-फितर, बकरिद, मोहरम ताजया आदी हुन् । यसबाहेक आ-आफ्नो जातीय धार्मिक तथा साास्कृतिक परम्पराअनुसार अन्य चाडपर्व पनि उत्साहकासाथ मनाईने गरिन्छ । यी चाडपर्वहरुले सामाजिक सद्भाव कायम राख्न सहयोग हुने गरेको छ ।

२.१२ नगरपालिकाका विकासका संभावनाहरु :

- सहभागितामूलक छलफलबाट निम्न उल्लेखित नगरपालिका विकासका प्राथमिकतायुक्त बिषयक्षेत्रहरुमा निर्धारण गरिएको छ ।
- कृषि तथा सिँचाई (कृषिमा व्यवसायीकरण, उन्नत पशुपालन, मत्स्यपालन, फलफूल खेती, सतह तथा भूमिगत सिँचाई)
- शिक्षा (गुणस्तरीय शिक्षाका लागि सामुदायिक विद्यालयको सुदृढीकरण, प्रारम्भिक वालविकास केन्द्र, सीपमुलक एवम् व्यवशायिक शिक्षा)
- सामाजिक विकासः (महिला, पिछडा वर्ग, दलित, मुस्लिम, अपाँगता भएका व्यक्ति, वालवालिका, द्वन्द्व प्रभावित व्यक्ति, एकल महिला, जेष्ठ नागरिक, युवा, तेश्रो लिङ्गी
- खानेपानी तथा सरसफाई (स्वच्छ खानेपानी, शौचालय)
- स्वास्थ्य (गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा, स्वास्थ्य सेवा, सुविधा र पूर्बाधारमा पहुँच, मातृस्वास्थ्य, वालस्वास्थ्य)
- पूर्बाधार विकास (सडकहरुको स्तरोन्नती, नवीकरणीय उर्जा प्रबर्द्धन, सूचना सञ्चार प्रबिधिको विकास)
- सुशासन (सहभागितामूलक योजना तथा निर्णय प्रक्रिया, नागरिक समाजको सशक्तिकरण, जवाफदेही राजनीतिक संस्कार, पारदर्शी कार्यप्रणाली, सूचनामा नागरिकको पहुँच)
- उद्योग (स्थानीय स्रोतमा आधारित उद्योगको स्थापना र विकास, वन तथा कृषिजन्य उद्योगहरु)
- वातावरण, वन तथा भूसंरक्षण (साझेदारी वन, सार्वजनिक जग्गा व्यवस्थापन, नदी नियन्त्रण)
- पर्यटन तथा संस्कृति (धार्मिक पर्यटन, स्थानीय भाषा तथा मैथली संस्कृति र परम्परा,)
- सहकारीसँग सम्वन्धित कार्यक्रम

परिच्छेद ३ : पारिवारिक विवरण तथा जनसंख्या अवस्था

३.१ जनसंख्याको आकार

यस नगरपालिकाको कुल घरधुरी संख्या १००७३ रहेको छ । सबैला नगरपालिकाको कुल जनसंख्या ५२३८९ मध्ये (लगभग ४७.८९ प्रतिशत) २५०९० पुरुष तथा २७२९९ (लगभग ५२.११ प्रतिशत) महिला रहेका छन् ।

हालको वडा नं.	समावेश भएका साविक गा.वि.स. हरु	साविक वडा नं.	जम्मा जनसंख्या	पुरुष	महिला	लैगिंक अनुपात	घरपरिवार संख्या
१	सबैला	१,२	२४६९	११८३	१२८६	९१.९९	४४३
२	सबैला	३,४,५,६	३३३७	१६७४	१६६३	१००.६६	६२२
३	सबैला	७,८,९	२७४२	१२९२	१४५०	८९.१०	५५३
४	पटेर्वा	१,२,३, ४,५,६, ७,८,९,	४९४१	२४४९	२४९२	९८.२७	८२९
५	मनखाना	१,२,३	२५९४	१२४५	१३४९	९२.२०	५६३
६	मनखाना	४,५,६	१८७९	१००१	८७८	११४	९७६
७	मनखाना	७,८,९	२६१३	१३४०	१२७३	१०५.२६	४८६
८	ठिल्ला यदुवा	१,२,३, ४,५,६, ७,८,९,	३५१७	१५४६	१९७१	७८.४३	७०१
९	सतोषर	१,२,३, ४,५,६, ७,८,९,	५७४५	२७७०	२९७५	९३.१०	१०८६
१०	खरिहानी	१,२,३, ४,५, ७,८,९,	८८४३	४१८०	४६६३	८९.६४	१६०८
११	कजरा रमौल	६,७,८,९	२३३३	१०७९	१२४४	८७.५४	४०१
१२	रघुनाथपुर	४,५,७,८	४९१५	२२४३	२६७२	८३.९४	९९२
१३	रघुनाथपुर	१,२,३,६	६४६१	३०७८	३३८३	९०.९८	१४१३
	जम्मा		५२३८९	२५०९०	२७२९९	९१.९०	१००७३

वडा अनुसारको जनसंख्या

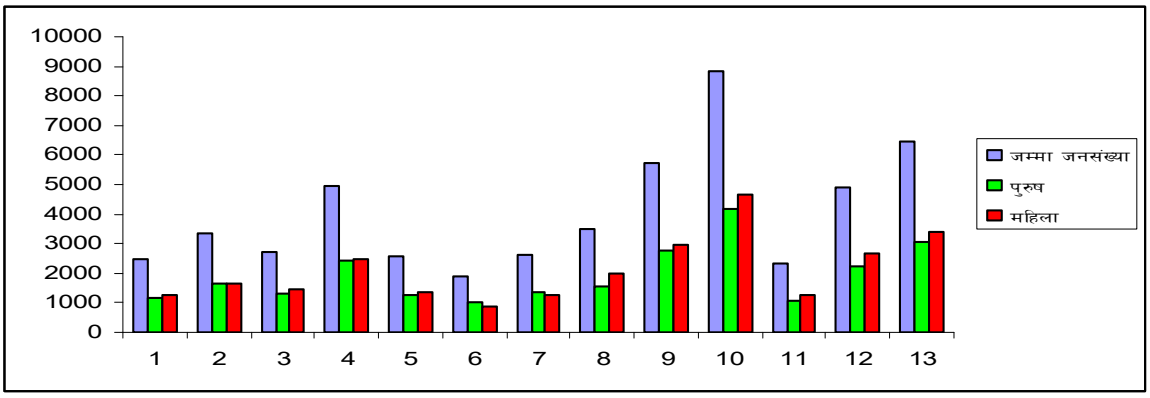

न.पा.को महिला पुरुषको अवस्था

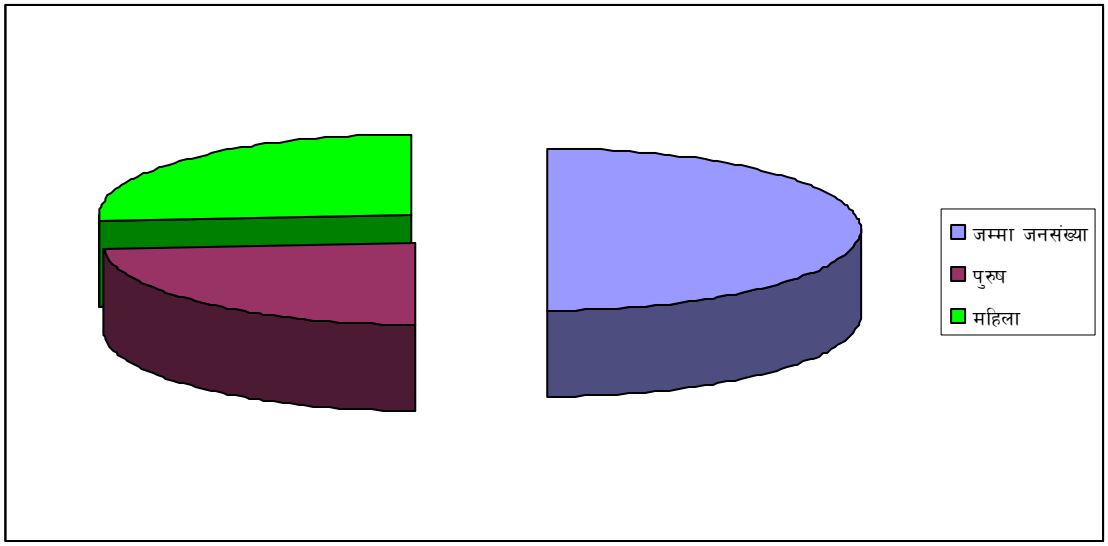

३.२ उमेर समूह तथा लिंग अनुसार जनसंख्या

सि.नं.	उमेर समुह	जम्मा	पुरुष	महिला
१	००-०४	५४८८	२७७७	२७११
२	०५-०९	७२८९	३७१२	३५७७
३	१०-१४	८१५०	४००२	४१४८
४	१५-१९	४४६६	२३७२	२०९४
५	२०-२४	३९५६	१८४२	२१२४
६	२५-२९	३५९०	१४८२	२१०८
७	३०-३४	३०६४	११७४	१८९०
८	३५-३९	३२४४	१३०२	१९४२
९	४०-४४	३७६४	१२०९	१५५५
१०	४५-४९	२६००	१२४८	१३५२
११	५०-५४	१९६९	१०२५	९४४
१२	५५-५९	१६५८	८८६	७७२
१३	६०-६४	१५९५	८०१	७९४
१४	६५-६९	१२२०	६१७	६०३
१५	७०-७४	७५०	३७८	३७२
१६	७५+	५८६	२६३	३२३

उमेर समूह तथा लिंग अनुसार जनसंख्या

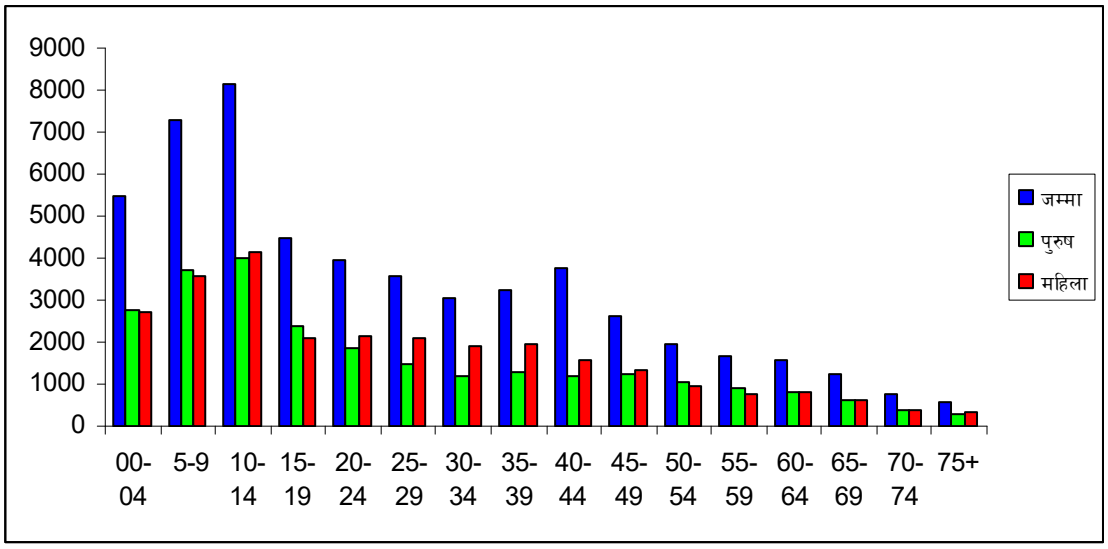

उमेर समूहगत रुपमा हेर्दा नगरपालिकामा सवैभन्दा बढी जनसंख्या १० देखि १४ वर्ष उमेर समूहका ८१५० तथा सवैभन्दा कम ७५ भन्दा बढी उमेरसमूहका ३२३ रहेका छन् । त्यसबाहेक १५ देखि १९ वर्षको उमेर समुहका जनसंख्या पनि उल्लेख्य देखिन्छ । १५ देखि ५९ वर्षको उमेर समुहको जनसंख्यालाई उन्पादनशिल जनसंख्या मान्ने गरिन्छ ।

३.३ जातजातिगत आधारमा नगरपालिकाको जनसंख्या

यस नगरपालिकाको जातजातिय हिसावले हेर्दा ४९ जातजाति भन्दा बढी जातजातीको वसोवास गरेको पाइन्छ । जसमा यादव जातको बाहुल्यता १७.९१ प्रतिशत रहेको छ भने दोस्रोमा मुसलमानसमुदाय १४.२१ रहेको छ । मुख्य कुरा तराईका केवत, तेली,सुधी र मुशहर जातीहरु पनि ८ देखि ४.३४ प्रतिशत देखिन्छ । सबैभन्दा कम याक्खा ०.०३ प्रतिशत र मगर ०.०३ प्रतिशत रहेको छ ।

क्र.स.	जातजातीहरु	जनसंख्या प्रतिशतमा		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	यादव	१७.९१	१८.३२	१७.५
२	मुस्लिम	१४.२१	१३.६९	१४.७२
३	केवत	८.१७	८.००	८.३४
४	तेली	८.१३	८.४	७.८६
५	सुधी	६.३९	६.७	६.०७

६	दनुवार	४.८३	४.५६	५.१
७	तराई अन्य	४.६६	४.४७	४.८६
८	मुशहर	४.३४	४.४८	४.२०
९	चमार/ हरीजन/ राम	३.८७	३.८३	३.९
१०	बीन	३.८	३.७५	३.८५
११	गडेरी/भादर	२.०३	१.९३	२.१२
१२	बारायी	१.८४	१.८७	१.९
१३	दुशाद/पासवान/पासी	१.६३	१.५३	१.७३
१४	खत्वे	१.६२	१.६१	१.६३
१५	हजाम/ठाकुर	१.५८	१.५९	१.५८
१६	धनुक	१.५७	१.६४	१.४९
१७	तात्मे/तात्व	१.४१	१.४४	१.३८
१८	कल्वार	१.२३	१.२४	१.२१
१९	कोइरी/ कुश्वाहा	१.०८	१.०९	१.०९
२०	कुर्मी	०.८९	०.८७	०.९१
२१	कुम्हार	०.८३	०.८७	०.८
२२	हल्वाई	०.७९	०.८३	०.७५
२३	धोबी	०.७	०.७२	०.६९
२४	सोनार	०.६५	०.६१	०.६९
२५	लोहार	०.५५	०.६	०.४९
२६	कठवानिया	०.५२	०.५	०.५३
२७	मल्लाहा	०.४९	०.५२	०.४६
२८	सुनुवार	०.४५	०.४९	०.४२
२९	सावरीया	०.४३	०.४३	०.४२

३०	ब्रहमण तराई	०.४१	०.४१	०.४२
३१	नेवार	०.३४	०.२९	०.३८
३२	बाधी	०.२७	०.२६	०.२७
३३	कामी	०.२५	०.२६	०.२७
३४	कुमाल/कुम्हार	०.१८	०.२	०.१६
३५	क्षेत्री	०.१७	०.१७	०.१७
३६	हल्खोर	०.१६	०.१४	०.१७
३७	नटुवा	०.१५	०.१६	०.१५
३८	कायस्थ	०.१३	०.१३	०.१२
३९	माली	०.१२	०.१५	०.०८
४०	धुनीया	०.१	०.०९	०.१
४१	डोम	०.०८	०.०९	०.०८
४२	ब्रहमण	०.०८	०.१	०.०६
४३	दमाई/ ढोली	०.०७	०.०६	०.०८
४४	थारु	०.०७	०.०४	०.०९
४५	माझी	०.०७	०.०८	०.०५
४६	तामाङ	०.०६	०.०६	०.०७
४७	नुनीया	०.०५	०.०६	०.०४
४८	मगर	०.०४	०.०२	०.०५
४९	याक्खा	०.०३	०.०३	०.०२
५०	अन्य	०.५१	०.४७	०.५५
५१	पहिचान नभएको अन्य	०.०५	०.०४	०.०५

३.४ धर्म अनुसार नगरपालिकाको जनसंख्या

धर्म वा सम्प्रदाय	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत
हिन्दु	२०७७२	२२३९३	४३०६५	८५.७९
इस्लाम	४३१८	५००६	९३२४	१४.२१
जम्मा	२५०९०	२७२९९	५२३८९	१००

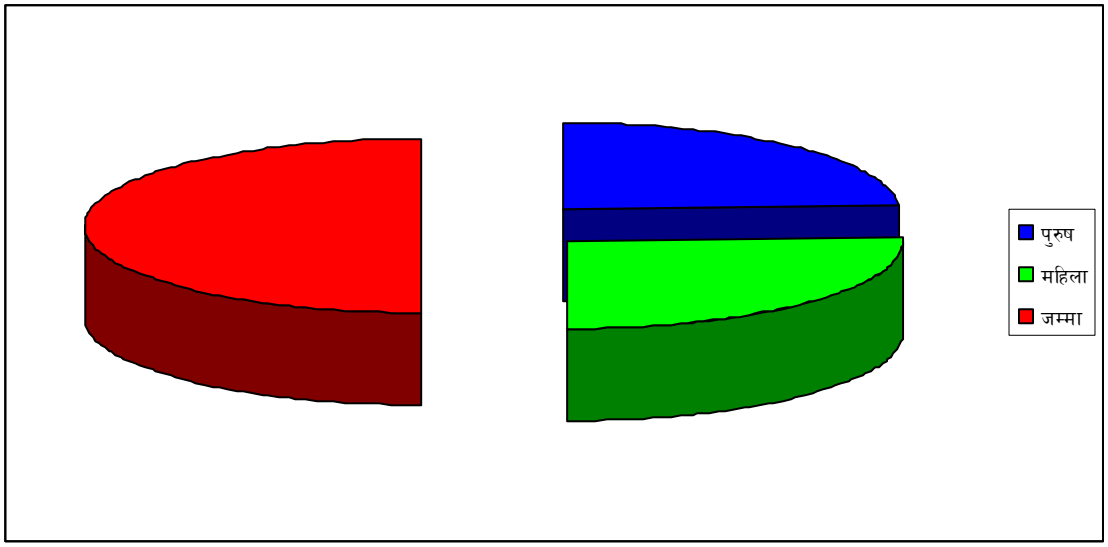

यस नगरपालिकामा रहेको जनसंख्याको धर्मप्रतिको आस्थामा अधिकत्तर रुपमा हिन्दु धर्म र मुस्लिम धर्म रहेको छ । झण्डै ८५.७९ प्रतिशत जनसंख्याले हिन्दु धर्म अंगालेका छन । त्यसपछिको जनसंख्या भनेको इस्लाम वा मुसलमानहरुको १४.२१ प्रतिशत रहेको छ ।

३.५ मातृभाषाका आधारमा नगरपालिकाको जनसंख्याको विवरण:

यस नगरपालिकामा ५१ जातिका मानिसहरुको बसोवास रहेको छ । यी जातिहरु मध्ये धेरैले मैथिली भाषा बोल्दछन भने दोस्रोमा उर्दु भाषा बोल्ने गरेका छन । त्यसबाहेक नेपाली भाषा पनि बोल्दछन । मैथिली भाषा बोल्नेहरुको संख्या ८५.७९ प्रतिशत भन्दा बढी देखिन्छ ।

मातृभाषा	जनसंख्या
मैथिली	४३०६५
उद्रु	९३२४

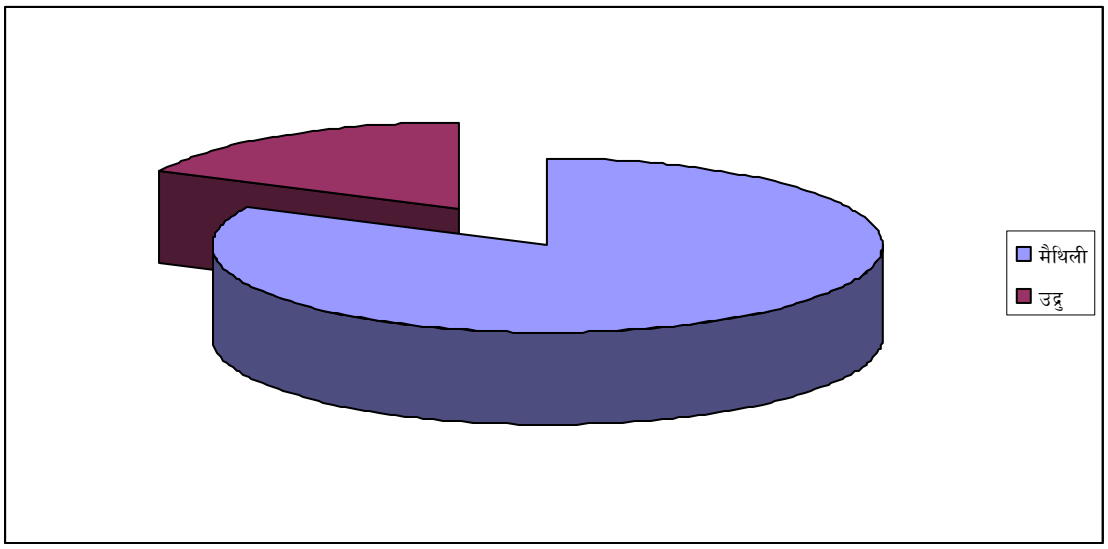

३.६ *घरधुरी सामित्वको आधारमा :*

सि.नं.	घरको बाहिरी ग्राहो	परिवार संख्या	प्रतिशत
१	आफ्नो	१०००६	९९.३६
२	भाडामा	४०	०.३९
३	संस्थागत	११	०.०१
४	अन्य	१६	०.१५
५	जम्मा :	१००७३	१००

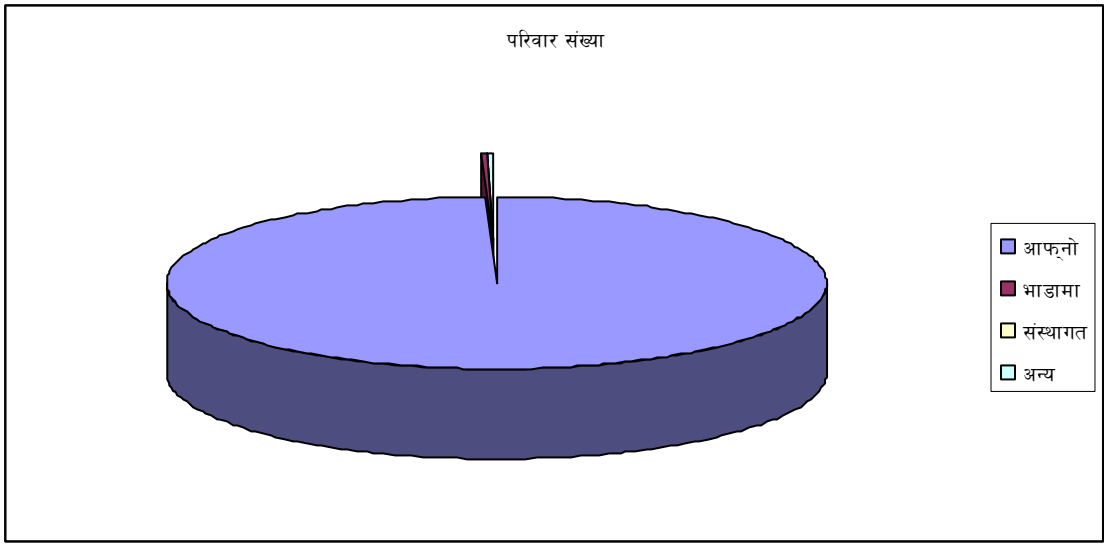

३.७ अपाङ्गता भएकाहरुको विवरण

नेपाल सरकारले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि र यसको इच्छाधिन आलेख २००६ लगायत अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरुलाई व्यवहारमा उतार्नका लागि समुदायमा आधारित पुनःर्स्थापना कार्यक्रम, विशेष शिक्षा, समाहित शिक्षा, निःशुल्क सहायक सामग्री, अपाङ्गतासम्बन्धी चेतनामूलक श्रव्य दृश्य सामग्री, समावेशीकरण, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको संस्थागत विकास अनुदान, सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण लगायत विभिन्न लक्षित कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ ।

३.८ अपाङ्गता भएका जनसंख्या

सि.नं.	अपाङ्गता भएका जनसंख्या	जम्मा	पुरुष	महिला
१	शारीरिक अपाङ्गता	२०५	१२७	७८
२	दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता	१८९	९३	९६
३	सुनाई सम्बन्धी अपाङ्गता	६०	२८	३२
४	श्रवण दृष्टिविहिन	९	६	३
५	स्वर बोलाई सम्बन्धी	४६	२५	२१
६	मानसिक अपाङ्गता	४३	२७	१६
७	बौद्धिक अपाङ्गता	१५	७	८
८	बहु अपाङ्गता	३५	१७	१८
	जम्मा	६०२	३३०	२७२

यस नगरपालिकामा रहेका जनसंख्याहरुमा १.१५ प्रतिशत अपाङ्गता रहेका *छन ।*

३.९ व्यक्तिगत घटना विवरण (२०७६ चैत्र मसान्त सम्म दर्ता भएका विवरण अनुसार) :

वडा नं.	जन्म	मृत्यु	विवाह	सम्बन्ध विछेद (जोडी)	बसाई सराई	
					आएको	गएको
१	११६	५०	१३०	०	१	९
२	२२५	४६	८९	०	४	१२
३	१०९	३३	४१	०	३	६
४	२३६	४२	८२	०	५	१३

৫	২৪৮	৩২	৬২	০	৪	১০
৬	৩২০	৩৬	৮৬	০	৪	১০
৭	২২১	৫১	৮২	০	২	১১
৮	৩০৩	৩৩	৮৮	০	১	১৩
৯	৪২	১০	৪০	০	২	১১
১০	২৩৪	২৭	৫৭	০	১	১৬
১১	১১০	১৭	৪৩	০	২	১৮
১২	২১০	১৯	৪০	০	১	১৬
১৩	১৯৮	১৭	৪৪	০	২	১৪

परिच्छेद-४ आर्थिक अवस्था

४. सबैला नगरपालिका अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरुप

यस नगरपालिकाको बहुसंख्यक मानिसहरु ७६ प्रतिशत अझै पनि कृषि पेशामा नै निर्भर छन् । उनीहरुको पहुंच ऋण सुबिधा र बैकल्पीक श्रोत माथी सीमित छ । त्यसकारण उनीहरु साहू महाजनबाट बढी ब्याजमा ऋण लिन बाध्य छन् । अचेल बैदेशिक रोजगारीमा युवाहरुको चासो निकै बढेको छ । यो नगरपालिका गाउं नै गाउंले भरिएको र धेरैजसो जनताहरु परम्परागत कृषि प्रणालीमा नै आधारित रहेको हुनाले आर्थिक स्थिति निक्कै नै कमजोर रहेको पाईन्छ । यहां रोजगारीको अवसर पनि कम भएकोले गरीवहरु भारतको पंजाव, दिल्ली, मुम्वई जस्ता शहरहरुमा कामकाज गरी आयआर्जन एवं जिविकोपार्जनका लागि विदेशिन्छन् भने त्यस्तै हाल धेरै मानिसहरु मलेशिया, दुवई, अरव, कतारतिर पनि गएको पाइन्छ । वाहिर जाने मानिसहरुको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थामा सुधार पनि आएको पाईन्छ ।

४.१ आर्थिक विकास स्थिती विवरण :

४.१.१ प्राविधिक, शिपयुक्त तथा विशेष दक्षता भएका मानव संशाधनको विवरण :

वडा नं.	कृषी र पशु		ईन्जिनियरिंग		मेडिशिन	
	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.
१	१०	४०	३	१५	३	९
२	१३	६०	३	२०	६	१३
३	८	४०	१	९	१	१२
४	१५	३५	३	१९	३	१६
५	२०	६५	२	१८	४	११
६	३५	८०	३	२१	५	१३
७	२०	५०	३	१४	३	१०
८	१८	४०	२	१२	४	१७
९	२७	४५	६	२४	५	१९
१०	१४	४२	४	२३	६	१६
११	१५	४५	७	२४	९	१९
१२	१८	३९	९	२१	८	१८
१३	२१	४१	८	१९	७	२१

रोजगारीका लागि प्राय सबै जातका व्यक्ति खाडी मुलुकमा जान्छन् । भारतमा गरिब दलित जनजाति मात्र कमाउन जान्छन । नेपालको विभिन्न ठाउमा पहुँचबाला व्यक्ति सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रमा जागिर गर्न जान्छन् । गरिब दलित जानजाति दैनिक ज्यालादारी गर्न गाउँमा अथवा पल्लो गाउँमा जान्छन् ।

समुदायमा दलित तथा विपन्न वर्गका महिलाहरूमा शिक्षाको कमि छ तर केही शिक्षित भए पनि पहुँच नभएको कारणले गर्दा अवसरबाट बन्चित भएका छन् । जस्ले गर्दा उनीहरू कडा मेहनत गर्न बाध्य भएका छन् ।

स्थानिय स्तरमा सीपको कुरा गर्दा माथिको तालिका अनुसार केही आधुनिक सीप र प्रविधिको प्रयोग गर्न सक्ने दक्षता भएका व्यक्तिहरु भएको पाइन्छ । केही पेशा र व्यवसायमा भने परम्परागत सीप मात्र छ । जस्तै खेतीपाती गर्ने, खाना बनाउन गोवरको गुँइठा प्रयोग गर्ने, बाँस तथा माटोको भाँडा बनाउने सीप पनि छ । परम्परागत रुपमा उत्पादन हुने सामग्रीले निरन्तरता पाएको छ । पशुपालन तथा हाँस कुखुरा पाल्ने कामका पनि व्यवसायिक भन्दा घरायसी रुपमा मात्र गर्ने गरिएको छ । गाउँघरमा उत्पादित् दुधको मात्रा राम्रो भए पनि आधुनिक सीप र जानकारीको अभावमा जति उत्पादन गरेपनि खुद्रा रुपमा नै बेचिन्छ । कुनै चिस्यान केन्द्र नभएको कारणले गर्दा दूध उत्पादन गरेपनि त्यसबाट भने जति फाइदा लिन सकिएको छैन् । यदि धेरै गाउँको बिच पारेर दुग्घ चिस्यान केन्द्र खोली त्यहाँ दूधको परिकारहरू बनाएर बेच्ने हो भने प्रशस्त आम्दानी हुने र समुदायका मानिसहरू पशुपालन तिर उत्साहित हुने सम्भावना छ ।

४.१.२ रोजगारीको अवसर विश्लेषण :

सबैला नगरपालिकामा विभिन्न पेशा तथा रोजगारी भएका व्यक्तिहरु छन् । मुख्य गरेर वैदेशिक रोजगारीमा जानेको संख्या उल्लेख्य रहेको छ । यस बाहेक गाँउमा आफ्नो सीप तथा श्रमको प्रयोग गरि स्वरोजगार सिर्जना गर्ने परिवार संख्या पनि रहेको छ । सरकारी निकाय र अन्य नीजि तथा गैर सरकारी क्षेत्रमा काम गर्नेको संख्या पनि केही मात्रामा छ । सबैला नगरपालिकामा रोजगारी भएका क्षेत्रगत रोजगारीको विवरण तलको चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ :

जम्मा रोजगारी मध्ये सरकारी रोजगारीमा ११ प्रतिशत, वैदेशिक रोजगारीमा ४५ प्रतिशत, गैर सरकारीमा ९ प्रतिशत, नीजि क्षेत्रमा ६ प्रतिशत र स्वरोजगारमा २९ प्रतिशत छन् ।

४.१.३ सम्पन्नता स्तरिकरण

यस नगरपालिकाका समुदायसंग सामुहिक छलफल (Focus group Discussion) गर्दा उनीहरुको गरिबी अवस्था अनुसार अत्ति गरिबमा २०९४, गरिबमा २१४५, मध्यममा ३८९६ र

धनीमा १९३८ गरि ४ वर्गमा विभाजन देखाईएको छ । जुन सामुहिक छलफलको आधारमा सूचनामा आधारित रही यसलाई विश्लेषण गरी राखिएको छ । सूचक तलको तालिकामा दिईएको छ । यसमा नगरपालिकाको सवै परिवारलाई सम्पन्न, मध्यम, गरिब/अति गरिव भनेर तुलना गरी तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

सि.नं.	गरिबी अवस्था विश्लेषण	संख्या	प्रतिशत
१	अत्ति गरिब	२०९४	२०.७९
२	गरिब	२१४५	२१.२९
३	मध्यम	३८९६	३८.६८
४	धनी	१९३८	१९.२४

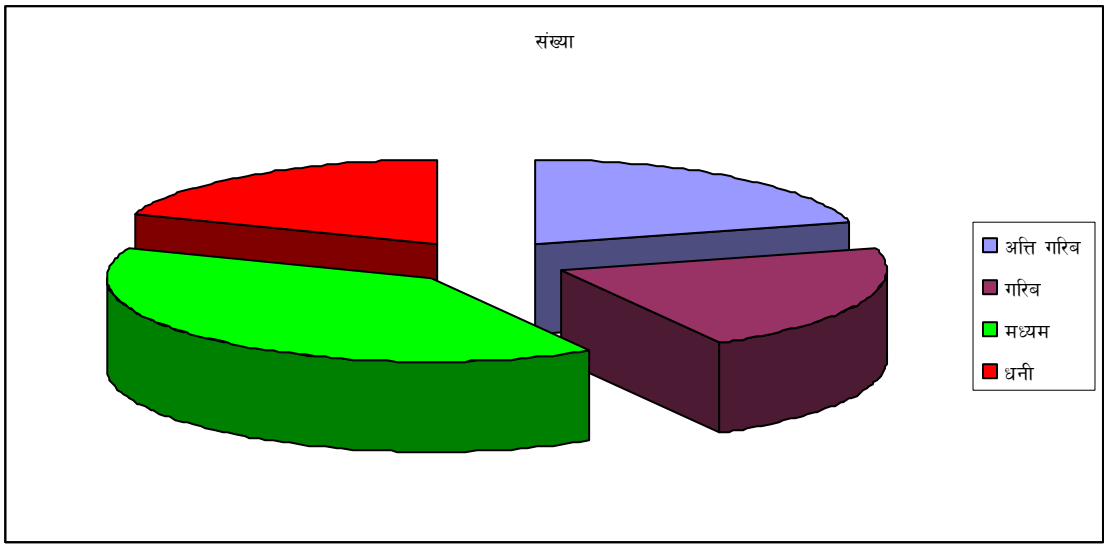

४.१.४ *सम्पन्नता स्तरिकरणको समग्र अवस्था*

क.स	वर्गिकरण	घरधुरी संख्या	सूचक/आधारहरू
१	सम्पन्न	१९३८	२ विग्घा जमिन भन्दा बढि भएको, सरकारी जागिर भएको,जनकपुरमा घर भएको ,पैसा लगानी-बुझानी गर्ने भएको, १२ महिना खाना पुग्ने र केही बेच्न सक्ने, समाजमा सबैले समान्न गर्ने, समाजिक हैसियत उच्च भएको, नोकरीबाट आम्दानी गर्दै आएको, निर्णय प्रकृयामा वोलवाला भएको ।

२	मध्यम	३८९६	साधारण लेखपढ गरेको, रुपैया लगानी भएको, २० कट्ठा जमिन भएको विदेश गएको, सरकारी नोकरी भएको,व्यपार र अलिकति खेत भएको,कलार सिप भएको, ९ महिना खाना पुग्ने, एक जोडा गोरु र भैसी सम्म भएको,निर्णय प्रकियामा सहभागि भएको
३	गरिब र अति गरिब	४२३९	परिवार संख्या धेरै भएको, ५ कट्ठा मात्र जमिन भएको, रिक्सा चालक राजमिस्त्री, खेति नभएको, रुपैया विरामीमा बढी खर्च हुने, दलितहरूले बाजा बजाउने, जुत्ता चपल सिउने । ६ महिना सम्म आप्नो जमिनबाट खान पुग्ने छन् । यि परिवार गरिब परिवार भित्र पर्दछन् । यि मध्ये तत्मा मुसहर, नुनिया, लोहार, चमार, धोवि, हजाम, कामि, धुनिया, पासवान साथै केही संख्यामा कुमाहार र धानुक अति विपन्न परिवारमा पर्दछन् । यि परिवारको मुश्किलले आफ्नै खेतिबारी बाट ०-३ महिना, ३-६ महिनाको आफ्नो खेतिबाट खाना पुग्ने, धेरै समय ज्याला मजदुरी गरेर खाने, समाजमा अपहेलनाको व्यवहार गरिने, निर्णय प्रकियामा वोलि नविक्ने ।

गरिब बस्ती :

बस्तीको नाम	वडा नं.	जातीहरुको विवरण
पुर्वटोल सबैला	१	मुसहर
पश्छिम टोल	१	चमार टोल
उतर टोल	१	महतो, यादव, राय
पुर्वटोल सबैला	२	मुसहर टोल
पश्छिम टोल	२	मुसलमान टोल
उतर टोल	२	चमार टोल
दक्षिण टोल	२	महतो यादव टोल
चमार टोल	३	चमार टोल
तत्मा टोली	३	तत्मा टोली
मुसलमान टोल	३	मुसलमान टोल
दनुवार टोल	४	दनुवार टोल

मुसहर टोल	४	मुसहर टोल
बिन टोल	४	बिन टोल
कापर टोल	४	कापर टोल
मुसलिम टोल	४	मुसलिम टोल
खत्वे टोल	५	खत्वे टोल
चमार टोल	५	चमार टोल
मुसलमान टोल	५	मुसलमान टोल
मरहा टोल	६	मरहा टोल
तत्मा टोल	६	तत्मा टोल
लवटोली चुरीया मठी	७	मुसहर, डोम, चमार तत्मा, खत्वे बिन
केवट टोल	८	केवट टोल
मुसलमान टोल	८	मुसलमान टोल
महतो, सुडी, ठाकुर, लोहार बस्ती	८	महतो, सुडी, ठाकुर, लोहार बस्ती
चमार टोल	९	चमार टोल
सादा टोल	९	सादा टोल
तत्मा टोल	९	तत्मा टोल
नट टोल	९	नट टोल
मल्लिक टोल	९	मल्लिक टोल
चमार टोल	१०	चमार टोल
मुसहर टोल	१०	मुसहर टोल
बिन टोल	१०	बिन टोल
धोवी टोल	१०	धोवी टोल
कापर टोल	१०	कापर टोल
चमार टोल	११	चमार टोल
धामनुक टोल	११	धामनुक टोल

बरकुर्वा टोल	१२	मुसहर, दनुवार
उतिमपुर टोल	१२	मुसहर
रामपुर टोल	१२	मुसहर
गणेशपुर टोल	१२	मुखिया, दनुवार
ढोलबाजा टोल	१३	मुसहर, दनुवार, पासवान
किरतपुर टोल	१३	मुसहर, यादव, विन, महतो, मुसलमान, केवट
पर्साही टोल	१३	मुसहर, केवट, कापर, मुसलमान, यादव, दनुवार

४.१.५ गरिब तथा अति गरिब समूहको आय व्यय विवरण

गरिब :

ज्यालामजदुरीको काममा नगरमामा जाने र ईटा भट्टामा काम गर्न जाने, होटल, स:मिल, राईस मिलमा जाने गर्दछन् । यस अलावा भारतका विभिन्न ठाउँहरुमा गएर ज्यालामजदुरी गर्ने, सामान्य सीपमूलक जस्तै सीलाईकटाइ कामबाट आम्दानी गर्ने, अरुको जग्गा अधिया वटैयामा कमाउने आदि विषयहरु आम्दानीका स्रोत भित्र पर्दछन् भने तिन महिना सम्म घरको अन्नले खाना पुग्ने भएकोले अन्न खरिद खर्च, कपडा तथा उपचार खर्च, अन्य फजुल खर्च, विवाह खर्च आदि खर्चका स्रोत भित्र पर्दछन् ।

अति गरिब जग्गा जमिन कम हुने भएको कारण अरुको जमिन अधिया वटैयामा लिएर केही परिवारले खाद्यान्न आपुर्ति गर्ने गरेका छन । दैनिक ज्यालामजदुरी र साहु महाजनबाट कर्जा लिइ त्यसको बदलामा सालभरि नै उनीहरुकै जग्गामा काम गरेर यि परिवारले जीविकोपार्जेन गरिरहेका छन् । खर्चमा दैनिक खाना तथा लत्ता कपडा, चाडवाड तथा केटाकेटिको पढाई लेखाईमा पनि खर्च हुने गरेको जानकारी लक्षित समुह छलफलबाट प्राप्त भएका छ । यसबाहेक पुरुषहरुमा रक्सि तथा धुम्रपान, तासखेल्ने आदि कुलतमा पनि खर्च हुने गरेको छ । साहुको ऋणको ब्याज तिर्न समस्या परेका साथै आम्दानीबाट उपचार गर्न धौ धौ परिरहेको कुरा जानकारी प्राप्त भएको छ ।

४.१.६ सबैला नगरपालिका वडा नं. २ अनुसार :

गरिव र अतिगरिव वर्गका महिलाको गतिशिलता (mobility) नक्शा

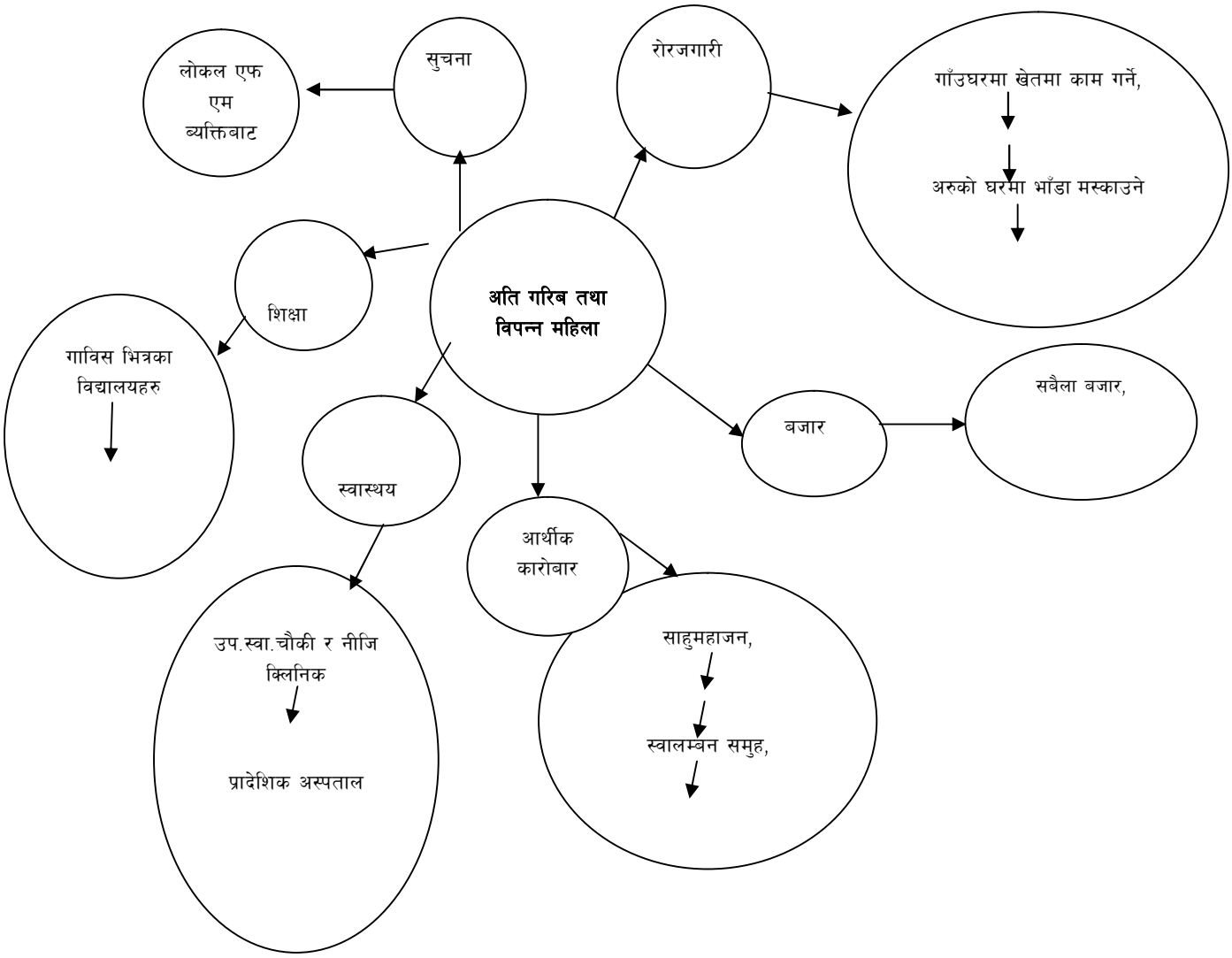

– आर्थिक कारोबार :

यस नगरपालिकाको मानिसहरुको मुख्य आम्दानी कृषि हो । यहाँका गरिब व्यक्ति जसको जग्गा छैन घडेरी मात्र छ तिनीहरुले पैंचो सापट लिएर मौका टाल्ने गर्छन् । साथै ग्रामिण विकास बैंक, स्वालम्वन बैंक, बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. र समुह बाट पनि ऋण लिन्छन् । कृषि विकास वैंकले जग्गा राख्न सक्ने व्यक्तिलाई मात्र ऋण दिन्छ । साहु महाजनले बिना धितो तर जग्गा भएको व्यक्तिलाई पनि कर्जा दिने भएकोले उनीहरु संग पनि ऋण लिन्छन् ।

– बजारको सूचना :

यहाँका मानिहरुले आफू आफूमा भएको सूचना लाई एक अर्का सँग भनेर सूचना आदन प्रदान गर्छन । साथै लोकल एफ एम र टेलिफोको पनि प्रयोग गर्छन् ।

– रोजगारी :

गाउँमा ज्यालादारी गर्न, साहुमहाजनको खेतिको समयमा काम गर्न जाने गरेका छन् ।

– शिक्षा :

शिक्षाको यस नगरपालिकामा अति विपन्न महिलाहरु नगरपालिकाका प्राथमिक र निमावि विद्यालय सम्म मात्र जाने गरेका छन् । गरिब परिवारले उच्च शिक्षाको अवसर पाएका छैनन् ।

– स्वास्थ्य :

स्वास्थ्यका लागि गाउँमा औषधी पसलहरू र स्वास्थ्य चौकी, जलेश्वर, जनकपुर प्रादेशिक अस्पताल सम्म जाने गरेका छन् ।

४.१.७ विभिन्न प्रकारका सुविधामा पहुंच

विभिन्न प्रकारका सुविधामाथि पहुाच भएको परिवारको संख्या

मुख्य सुविधाह	सबैला नगरपालिका	
	घरधुरी	प्रतिशत
ट्रयाक्टर	११५	१.७
जीप	७२	०.६९
टेम्पो	४३	०.४२
टि.भि.	६०३७	५९.९३
रेडियो	५१२३	५०.८५
मोटरसाईकल	१३१३	१३.०३
साईकल	३०३५	३०.१३
मोवाईल	१०००३	९९.०३

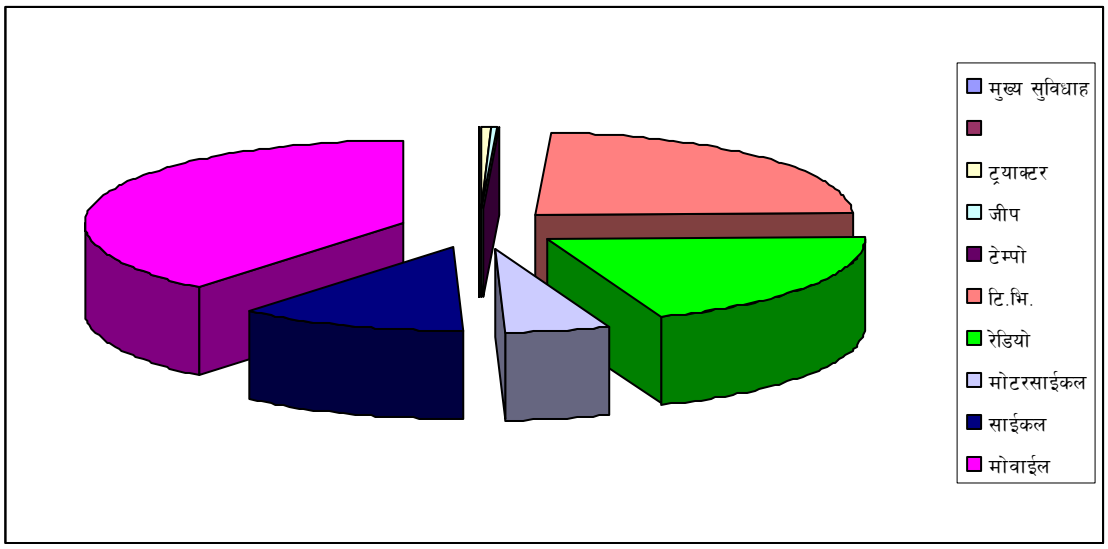

४.१.८ उद्योग व्यवसाय

नगरपालिकामा उद्योग सम्बन्धी विवरण :

मिथिला नगरपालिकामा उद्यम विकास रणनीतिक योजना तर्जुमाको क्रममा अध्ययन सर्भेक्षण गर्दा तपसिलका ३१ जातका श्रोत साधनहरु विद्यमान रहेको पाईएकोछ ।

नगरपालिकाको वडागत रुपमा मौजुदा स्थानीय श्रोत साधनहरु

क्र सं	कच्चा पदार्थ को नाम	इकाई	वडामा उपलव्ध श्रोतको परिमाण													
			१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	जम्मा
१	बांस	झ्याङ्गे	५०	२०	१०	५	६	७	७	१०	१०	११	९	१०	१०	१६५
२	कागति	केजि	१००	१२०	११०	१२०	९०	७०	१००	९५	८५	९१	२१	७०	३५	११०७
३	तोरी	केजि	२००	१५०	३००	२८०	२००	३००	४००	४००	४००	५००	४००	१५०	१५०	३८३०
४	अदुवा	मन	२	१	४	५	७	८	९	३	२	१	२	२	१	४७
५	वेसार	केजि	१००	१२०	१६०	१८०	२००	२३०	२००	१९०	१००	१३०	१६०	१२०	१२०	२०१०
६	हरियो खोर्सानी	मन	५	६	५	६	७	५	१०	२०	४०	५०	२०	१७	१८	२०९
७	काउली	क्वीन्टल	८००	८००	९००	९००	७००	५००	१०००	२००००	४००००	५००००	२००००	१३००	१४००	१२०३००
८	वन्दा	केजि	९००	१००००	१२००००	११००००	१७००००	१५००००	२००००	२०००००	३०००००	१७००००	२५००००	२१००००	२८००००	२०८९००
९	प्याज	क्वीन्टल	४००	५००	३००	२००	५००	७००	८००	८००	४००	३००	२००	२००	३००	५६००
१	६माइर	केजि	५००	६००	३००	४००	२००	३००	२००	४००	५००	६००	२००	२००	२००	४६००

०																
११	सागसब्जी	क्वीन्टल	६०००००	६०००००	६०००००	६०००००	६०००००	६०००००	६०००००	६०००००	६०००००	६०००००	६०००००	६०००००	६०००००	७८०००००
१२	केरा	घरी	१००००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१९०००
१३	मेवा	केजि	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१३००
१४	अम्वा	केजि	५००	४००	४४०	३५०	५४०	३६०	४६०	७००	५२०	४००	३८०	६५२	६५०	६३५२
१५	आंप	क्वीन्टल	५००००	४००००	६००००	५००००	४००००	३००००	४४०००	६५०००	६००००	५००००	३८०००	५००००	६००००	६३७००
१६	लिचि	केजि	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१३००

<u>स्थानीय तहको आम्दानी र लगानी गर्न सकिने संभावना :–</u>

स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने वस्तुहरु वाहिर निर्यात हुादा स्थानीय तहले कर लगाउन पाउने व्यबस्था भएकोले यस तर्फ सबैला नगरपालिकाले ध्यान अझ पुऱ्याउन सक्ने अवसर विद्यमानछ ।

- ✓ निकासी कर (काठ र काठजन्य वस्तु) ।
- पशुजन्य उत्पादन
- कृषीजन्य वस्तुहरु
- कृषी र पशुजन्य वस्तुहरुको प्रशोधित या अर्ध प्रशोधित उत्पादन
- ✓ लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको स्थापना र नवीकरण शूल्क साथै आयकर
- ✓ विभिन्न वस्तु तथा सेवाजन्य व्यबसायिक कर
- ✓ हाटबजार कर
- ✓ पर्यटकीय स्थलमा प्रवेश दस्तुर कर
- ✓ पर्यटकीय वस्तु विक्री कर
- ✓ घर वहाल विटौरी कर
- ✓ प्राकृतिक श्रोत साधन उपयोग कर, रोयल्टि

साविकका गाविसको यस अघिको खर्चको अभ्यासलाई हेर्ने हो भने उद्यम विकासको क्षेत्रमा खासै बजेट विनियोजन हुने अभ्यास देखिन्छ । यसले गर्दा स्थानीय स्तरमा स्व/रोजगार सिर्जना गर्ने कुरा प्राथमिकतामा नपरेको देखिन्छ । तर अव यस रणनीतिक योजना तर्जुमा भए पछि उद्यम व्यबसाय विकासलाई प्राथमिकतामा राखिनेछ ।

नगर क्षेत्रभित्रका उद्यम व्यबसायहरु

वडा नं	उद्यमको नाम	वटा	परिवार भित्रको		रोजगार संख्या परिवार वाहेक		जम्मा
			म	पु	महिला	पुरुष	
१	होटल व्यबसाय	२००	५०	१५०	०	३०	३०
२	चियानास्ता पसल	१००	५०	५०	०	५०	५०
३	कपडा पसल	१००	१०	९०	०	५०	५०
४	माछा मासु बिक्री	५०	५	५०	०	१५	१५
५	कुखुरा फर्म	१०	४	१०	०	३	३
६	रेडियो टि.भि., मोवाईल मर्मत	१०	०	१०	०	७	७
७	भांडावर्तन पसल	१०	०	१०	०	५	५
८	विद्युतीय सामग्री बिक्री	२०	०	२०	०	४	४
९	खाद्यान्न पसल	१०	०	१०	०	२	२
१०	डिजेल पेट्रोल पसल	३	०	३	०	३	३
११	फर्निचर उद्योग	२०	०	२०	०	३०	३०
१२	मिल संचालन	२०	५	२०	०	५	५
१३	वर्कसप संचालन	१०	०	१०	०	५	५
१४	वेकरी उद्योग, दालमोठ बिस्कुट	५	३	५	०	१	१
१५	औषधी पसल	२०	५	१५	०	५	५
१६	क्लिनिक संचालन	१०	३	५	५	४	९
१७	ज्वेलरी संचालन	१५	०	१५	०	१०	१०
१८	फलामको औजार निर्माण	५	०	५	०	२	२
१९	प्लम्बर	१०	०	१०	०	०	०
२०	पेण्टिङ	२०	०	२०	०	०	०
२१	स्टेशनरी, पुस्तक पसल	१५	२	१५	०	३	३
२२	एग्रोभेट	१०	५	१०	२	५	७
	जम्मा	६७३	१४२	५५३	७	२३९	२४६

– **बजारीकरणको अवस्था :-**

सबैला नगरपालिका क्षेत्र भित्र नै सतोखर, भठियन, रघुनाथपुर र प्रसाही बजारहरु सघन शहरको रुपमा विकास भई रहेका छन् । त्यसपछिका अन्य बजारहरु पश्चिम तर्फ र पूर्व तर्फका बजारहरु तलको डायग्रामले चित्रित गर्दछ, जुन धनुषा जिल्ला कै अन्य उप महानगरपालिका र नगरपालिका भित्र पर्दछन् भने अर्को जिल्लासँगको बजारको सम्बन्धलाई पनि चित्रण गरिएको छ । ती सबै मध्ये सबैला नगरपालिकाको मूख्य केन्द्र हुनुको साथै महेन्द्रराजमार्गको केन्द्र विन्दुको रुपमा रहेको साथै बढी जनसंख्या र परिवार संख्या रहेको हुँदा धेरै उत्पादनहरु खपथ हुन सक्ने बजार हो ।

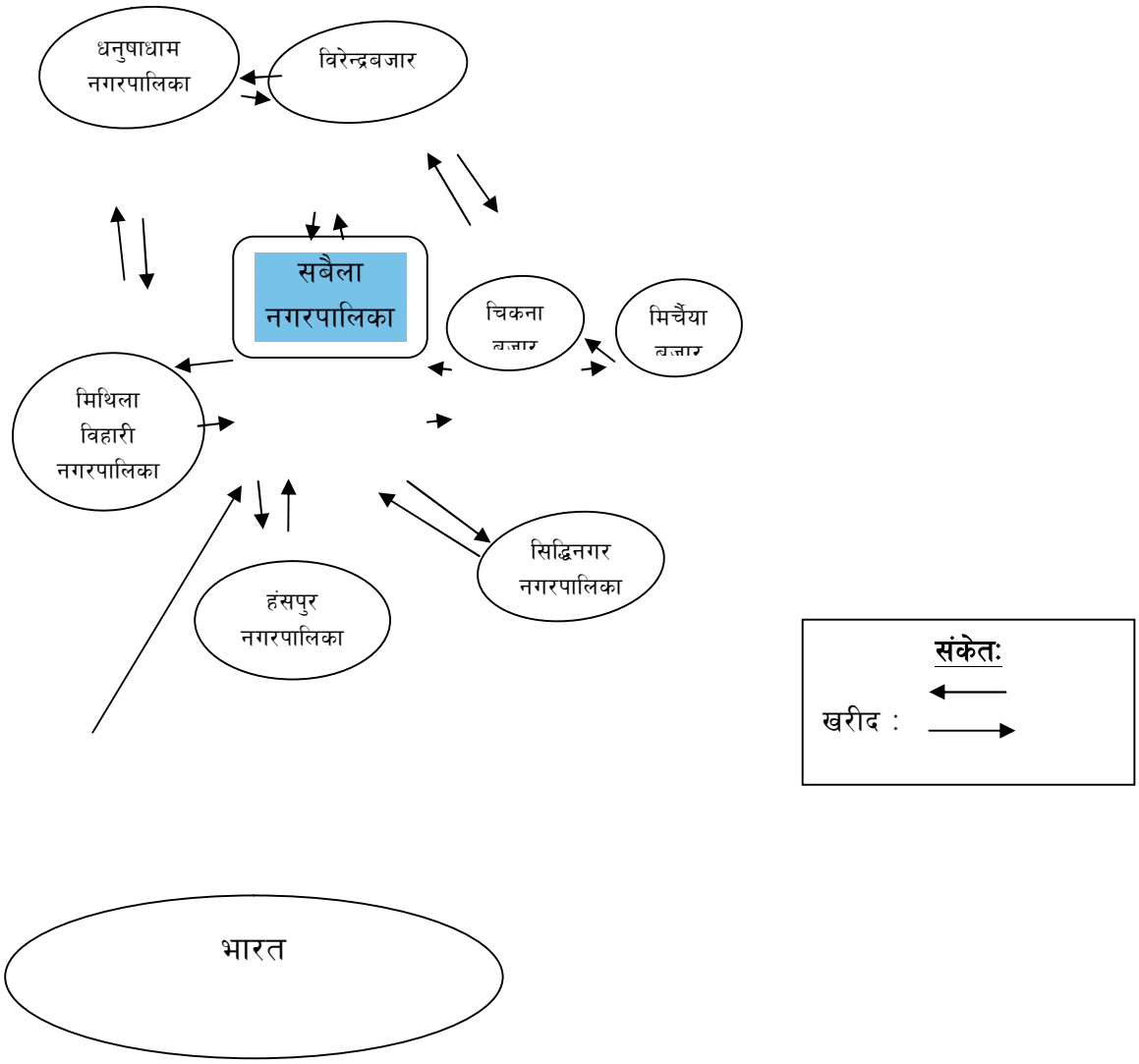

४.१.९ उद्योग तथा खानी क्षेत्रको स्थिति

यस नगरपालिकामा विभिन्न सेवासँग सम्बन्धित उद्योगहरु सवैभन्दा बढी दर्ता भएका छन् । त्यसपछि कुटानी, पिसानी, ईटाभट्टा, मसाला उद्योग, तेल पेल्ने, फर्निचर लगायतका उत्पादन मूलक उद्योगहरु सम्बन्धित र निर्माण उद्योगहरु दर्ता भएका छन् । यहाँ रहेको सडकको पहुँच, छिमेकी गा.पा./न.पा.सँग सिमाना जोडिनु तथा पर्याप्त जमिन र कृषिजन्य कच्चा पदार्थको सम्भावना रहेको हुनाले उद्योगका लागि आवश्यक न्यूनतम कुराहरु रहेको देखिन्छ ।

४.१.१०श्रमशक्ति तथा रोजगारी स्थिति

नगरपालिका जनसंख्याको एउटा महत्वपूर्ण हिस्सा मूलतः अधिकांश युवाशक्ति भारतका विभिन्न स्थानका साथै खाडी मुलुकहरुमा अर्धदक्ष श्रमिकका रुपमा काममा जाने गरेका छन् । यहाँबाट खासगरी मलेसिया, कतार, दुवई, साउदी अरेविया जस्ता खाडी मुलुकमा जाने गरेको देखिन्छ । यसरी विदेशमा वस्ने जनसंख्या सम्बन्धी विवरण यस प्रकार रहेको छ ।

अनुपस्थित जनसख्या र घरधुरी

सबैला नगरपालिका	जम्मा घरधुरी	अनुपस्थित घरधुरी	अनुपस्थित जनसंख्या			
			जम्मा	पुरुष	महिला	लिङ्ग नखुलेको
सबैला	१००७३	४१८१	५३५५	५३४२	१३	०

नगरपालिका जनसंख्याको अर्को ठूलो हिस्सा प्रायः पुरुषहरु नेपालका राजधानी लगायत देशका विभिन्न शहरहरुमा अध्ययन, रोजगारी तथा व्यवसायका सिलसिलामा नगरपालिका बाहिर रहेको पाइन्छ ।

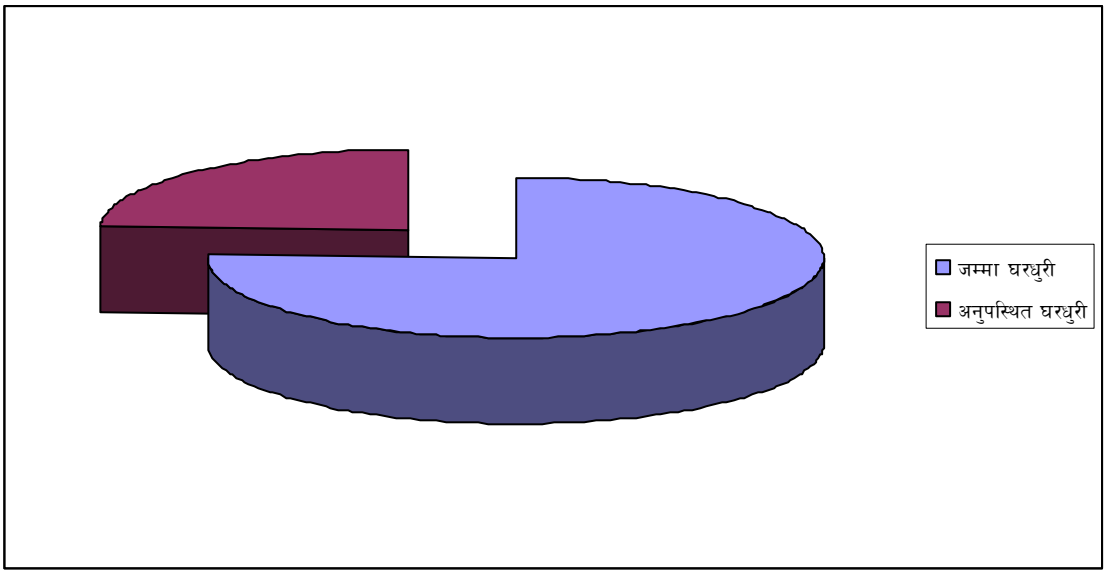

अनुपस्थित जनसंख्या

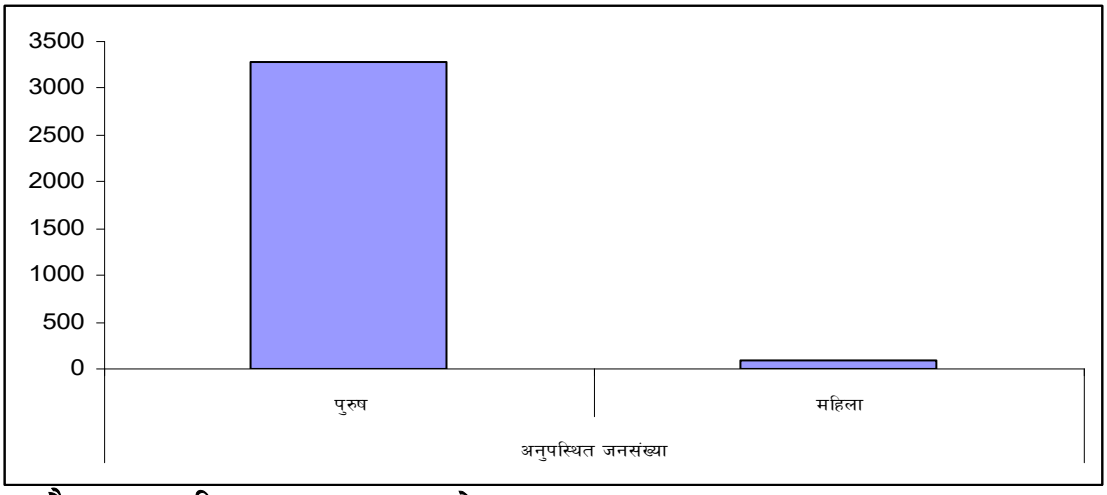

४.१.११ सबैला नगरपालिकामा खाद्य सुरक्षाको अवस्था

यस नगरपालिकामा पर्याप्त उब्जनीयोग्य कृषि भूमि रहेको हुनाले खाद्य सुरक्षाको दृष्टिकोणबाट सम्पन्न नगरपालिकाको रुपमा रहेको छ । यहाँका अन्न, नगदेवाली, दलहनहरु अन्य नगरपालिकामा समेत निकाशी पनि हुने गरेको छ ।

४.१.१२ नगरपालिकाको अर्थतन्त्रको विशिष्टिकरण

यस नगरपालिकाको अर्थतन्त्रको मूल आधार कृषि तथा पशुपालन नै हो । यहाँ व्यापार, वैदेशिक रोजगारी, स्वदेशमा विभिन्न सेवा क्षेत्रमा संलग्नता जस्ता कुराहरुमा पनि मानिसहरुको संलग्नता उल्लेख्यरुपमा पाइन्छ । यस नगरपालिकाको उत्पादनलाई सानो एवं मध्यम बजार उपलब्ध छ । तर त्यसको सदुपयोग गर्न सकिएको छैन ।

४.१.१३ आयस्तर तथा गरिवीको स्थिति

नगरपालिकाको समग्र समृद्धिस्तर तथा गरिवीको अवस्था

सि.नं.	नगरपालिका	गरिबीको दर (%)	कैफियत
१	सबैला	१९.६७	

४.२ भू-उपयोग विश्लेषण

सबैलाको कुल भू–उपयोगको क्षेत्रफलको विद्यमान अवस्था निम्न अनुसार रहेको छ :–

सबैला नगरपालिकाको विधमान भू-उपयोग हेर्दा कुल क्षेत्रफलको ६४.४७ वर्ग कि.मी., ९८११ हे. खेती योग्य जमिनको रुपमा रहेको छ । खेतीयोग्य जमिनमध्ये केही जमिन मौसमी वर्षामा निर्भर रहेको छ । नगरपालिकामा बगिरहेका केहि खोलानालाको किनारमा अवस्थित यस नगरपालिकाको

खेतीयोग्य जमिनको उर्वराशक्ति उच्च रहेको छ । नगरपालिकामा माटोको बनावट, खेतीयोग्य जमिन, बस्तीयोग्य क्षेत्र आदिको विस्तृत अध्ययनको आधारमा नगरपालिकाबासीहरुको आर्थिक हैसीयत वृद्धि गर्न र वातावरणमा प्रतिकुल असर पर्न नदिन के-कस्ता उत्पादन प्रणाली तथा नीतिहरु अवलम्बन गर्न सकिन्छ । यस विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३ कृषी तथा पशु विकास :

४.३.१ अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरु

सबैला नगरपालिकाका आर्थिक विकासका विभिन्न सम्भावना बोकेको नगरपालिका हो । यहाँको उर्वर कृषियोग्य जमिन नै सवैभन्दा ठूलो संभावना भएको स्रोत हो । भूमिगत सिंचाईको पर्याप्त सम्भावना भएको अधिकांश जमिन रहेको हुनाले यहाँ फलफूल, तरकारी, खाद्यान्न, माछा पालन, पशु पालन लगायतको प्रचुर सम्भावना रहेको छ । यसैगरी यहाँ विभिन्न उद्योगधन्दाहरु सञ्चालन गर्न सकिने सम्भावनाहरु पनि छन् । समग्रमा लगानीको उपयुक्त वातावरण सिर्जना गरी निजी क्षेत्रलाई आकर्षण गर्न सके यहाँका आर्थिक विकासका सम्भावनालाई परिचालन गरी रोजगारी सिर्जना गर्नुका साथै आर्थिक गतिविधि सञ्चालनबाट नगरपालिकाले पर्याप्त लाभ लिन सकिने देखिन्छ ।

यस नगरपालिकाको बहुसंख्यक मानिसहरु ८१ प्रतिशत अझै पनि कृषि पेशामा नै निर्भर छन् । उनीहरुको पहुंच ऋण सुबिधा र बैकल्पीक श्रोत माथी सीमित छ । त्यसकारण उनीहरु साहू महाजनबाट बढी ब्याजमा ऋण लिन बाध्य छन् । अचेल बैदेशिक रोजगारीमा युवाहरुको चासो निकै बढेको छ । यो नगरपालिका गाउं नै गाउंले भरिएको र धेरैजसो जनताहरु परम्परागत कृषि प्रणालीमा नै आधारित रहेको हुनाले आर्थिक स्थिति निक्कै नै कमजोर रहेको पाईन्छ । यहां रोजगारीको अवसर पनि कम भएकोले गरीवहरु भारतको पंजाव, दिल्ली, मुम्वई जस्ता शहरहरुमा कामकाज गरी आयआर्जन एवं जिविकोपार्जनका लागि विदेशिन्छन् भने त्यस्तै हाल धेरै मानिसहरु मलेशिया, दुवई, अरव, कतारतिर पनि गएको पाइन्छ । वाहिर जाने मानिसहरुको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थामा सुधार पनि आएको पाईन्छ ।

४.३.२ नगरपालिका स्थित खेती योग्य जमिनको संक्षिप्त विवरण :

सि.नं.	नगरपालिका	खेती योग्य जमिन (हेक्टर)
१	सबैला	९८११

४.३.३ सार्वजनीक पोखरी तथा माछा पालन :

पोखरीको नाम	वडा नं.	पोखरीको क्षेत्रफल (विग्हा/कठ्ठा)	वार्षिक माछा उत्पादन (के.जी.)	वार्षिक आम्दानी	सरकारी/निजि
घौघरिया पोखरी	१	०-१७-०	१७००	५१००००	सरकारी
डोम्वा पोखरी	२	०-१६-०	१६००	४८००००	सरकारी
थापा पोखरी	२	०-१६-०	१६००	४८००००	सरकारी
कठमहल पोखरी	३	१-०-०	१०००	३०००००	सरकारी
दिपनारायण साह पोखरी	३	०-१६-०	१६००	४८००००	निजी
साह पोखरी	४	१-०-०	२०००	६००००००	सरकारी
बाबाजी पोखरी	४	०-१०-०	१०००	३०००००	सरकारी
बल्टीया पर्ती पोखरी	४	०-१८-०	१८००	५४००००	सरकारी
कोठिया पोखरी	४	०-४-०	४००	१२००००	सरकारी
कोठिया पोखरी पुर्व	४	०-५-०	५००	१५००००	सरकारी
बकुर्वा छेउदेखी नर्सरी छेउको ५ वटा पोखरी	४	४-०-०	८०००	२४०००००	निजी
सुनेहादुरको पोखरी	५	०-१२-०	१२००	३६००००	निजी
श्री कृष्ण यादवको पोखरी	५	०-१०-०	१०००	३०००००	निजी
विन्देश्वर यादवको पोखरी	५	०-८-०	८००	२४००००	निजी
रामनारायण यादव पोखरी	५	०-८-०	८००	२४००००	निजी
पिपरबाला पोखरी	६	१-३-१७	२४००	७२००००	सरकारी
धर्मनाथ साहको पोखरी	६	०-१२-०	१२००	३६००००	निजी

नेवतीया पोखरी	७	१-२-०	२२००	६६००००	सरकारी
लवटोली पोखरी	७	१-१०-०	३०००	९०००००	सरकारी
अनन्त पोखरी	७	१-१०-०	३०००	९०००००	सरकारी
सतोषरी पोखरी	९	५-०-०	५०००	१५०००००	सरकारी
नरही पोखरी	९	५-०-०	५०००	१५०००००	सरकारी
तारवाला पोखरी	९	५-०-०	५०००	१५०००००	सरकारी
मंगलवाला पोखरी	९	४-०-०	४०००	१२०००००	सरकारी
छवाकाही पोखरी	९	५-०-०	५०००	१५०००००	सरकारी
इमलीवाला पोखरी	९	५-०-०	५०००	१५०००००	सरकारी
मरलहीया पोखरी	९	४-०-०	४०००	१२०००००	सरकारी
विष्णु बांध पोखरी	९	०-३-१०	३१०	९००००	सरकारी
डोरा पोखरी	९	३-०-०	३०००	९०००००	सरकारी
जिया साहुवाला पोखरी	९	१-०-०	१०००	३००००००	सरकारी
नदी पोखरी	९	१-०-०	१०००	३००००००	सरकारी
कोल्हुवा मोर पोखरी	९	२-०-०	२०००	६००००००	सरकारी
धोविया पोखरी	१०	३-०-०	३०००	९०००००	सरकारी
गेरुवाही पोखरी	१०	०-३-१०	३१०	९००००	सरकारी
डबरा पोखरी	१०	०-१०-०	१०००	३०००००	सरकारी
गेरुवाही गाउ पोखरी	१०	०-१०-०	१०००	३०००००	सरकारी
गोपाल साह पोखरी	११	१-०-०	१०००	३०००००	निजी

बरहर पोखरी	११	०-०-१५	१००	३००००	निजी
दुलार पोखरी	११	०-०-१५	१००	३००००	निजी
मुसमाइत पोखरी	११	०-०-१०	८०	२४०००	निजी
बौहर्वा पोखरी	११	०-०-१०	८०	२४०००	निजी
मटिहर पोखरी	११	०-०-१५	१००	३००००	निजी
अधिकारी पोखरी	११	०-०-१५	१००	३००००	निजी
पुर्णी पोखरी	११	१-०-०	१०००	३०००००	सरकारी
निम पोखरी	११	०-०-१०	८०	२४०००	सरकारी
खरकहवा पोखरी	११	०-०-१५	१००	३००००	सरकारी
नगुर पोखरी	११	१-०-०	१०००	३०००००	निजी
बिनोद पोखरी	११	०-०-१५	१००	३००००	निजी
गोला पोखरी	१२	०-५-०	५००	१५००००	निजी
हेमनारायण अधिकारी पोखरी	१३	०-४-०	५००	१५००००	निजी
श्याम महतो पोखरी	१३	०-१५-०	१५००	४५००००	निजी
धर्मा यादव पोखरी	१३	०-१०-०	१०००	३०००००	निजी

४.३.४ पुल तथा झोलुगें पुल :

सि.नं.	नहरको नाम	पुल भएको नदी, कुलो, नहर	जोड्ने वस्ती		लम्वाई	चौडाई	अवस्था (राम्रो, ठिकै, जिर्ण)
			देखी	सम्म			
१	कमला सिंचाई	नहर	ढोलबाजा	किरतपुर	४ कि.मि.	१६ फिट	राम्रो
२	कृषी पुल	नहर	रघुनाथपुर	किरतपुर	४ कि.मि.	१८ फिट	राम्रो

३	कमला सितापुल	नहर	रघुनाथपुर	ढोलबाजा	४ कि.मि.	१८ फिट	राम्रो
४	हुलाकी पुल	नहर	सबैला	ठिल्ला	२ कि.मि.	५५ फिट	राम्रो
५	सिंचाईको	नहर	सबैला	कमला	२ कि.मि.	३० फिट	राम्रो
६	कमला सिंचाई	नहर	कमला	धनुषाधाम	५ कि.मि.	३० फिट	राम्रो
७	बलुवा खोला	नहर	धनुषाधाम	मखनाहा	५ कि.मि.	४ मि.	राम्रो
८	नरहर सिंचाई	नहर	पठर्वा	पुर्व पुल	५ कि.मि.	१८ फिट	राम्रो

नगरपालिकाको ठूलो क्षेत्रफल समथर भूभागले भरिएको हुँदा कृषिका लागि ८१ प्रतिशत उपयोगी क्षेत्र रहेको छ । सामान्यतः कृषि प्रणालीमा मुख्य अन्न बालीहरु धान, मकै, गहुँ आदि हुन् । यस्तै दलहन बालीमा अडहर, मास, मसुरो, केराउ, चना उत्पादन हुने गर्दछ । तेलहन बालीमा तोरी, तिल उत्पादन गरिन्छ भने तरकारी खेती आलु, प्याज, काउली, भिन्डी, लसुन लगायत प्रमुख खाद्य तथा नगदे बाली हुन् र यीनको उत्पादकत्व पनि बढी छ । नगरपालिकामा सबैभन्दा धेरै क्षेत्रमा खाद्यान्न र फलफूल बाली लगाइने गरेको छ भने तुलनात्मक रुपले न्यून क्षेत्रमा दलहन र मसला बाली लगाइने गरेको छ ।

(क) हिउँदे बाली

नगरपालिकामा उत्पादन गरिने प्रमुख हिउँदे बालीहरुमा गहुँ, मसुरो, चना, अरहर, मास, भटमास, मुङ, तोरी, तिल, आलस, केरा, आलु बाली आदि रहेका छन् ।

(ख) वर्षे बाली

नगरपालिकाका प्रमुख वर्षे बालीहरुमा धान, मकै, दलहन, भटमास, मास, मुग, आलु, कागती, निबु, आँप, लिची, कटहर, केरा, अदुवा आदि छन् ।

कृषि बालीमा लाग्ने रोग

नगरपालिकाको कृषि उत्पादनमा धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन, तरकारी, फलफूल आदि नै मुख्य रुपमा रहेको छ । सामान्यतया धानमा डढुवा, खैरो थोप्ले, सिथ ब्लाइट रोगहरु देखा परेको छ भने गहुँमा कालो पोके र सिन्दुरे जस्ता रोगहरु देखिन्छन् । यसैगरी मकैमा डाँठ वा धोगा कुहिने र तरकारी आलु, सागपात आदिमा लेटव्लाइट, मोजाइक, ओइलाउने, खोस्टे, अल्टरनेरिया, कवरट, ड्याम्पिङ्ग अफ, जरा कुहिने जस्ता रोगहरु मुख्य रुपमा देखा पर्दछन् । फलफूलमा विशेषगरी कोत्रे,

सेतो धुले रोग, भोजक पात गुजुमुज्ज हुने, जरा कुहिन, ओइलाउने आदी रोगहरुको प्रकोपबाट कृषकहरु समस्यामा परेका छन् । मुख्य बालीहरुमा लाग्ने शत्रु जीव र रोगहरुको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा राखिएको छ ।

४.३.५ *विभिन्न बालीमा लाग्ने मुख्य मुख्य रोग तथा किराको विवरण*

क्र.सं.	बाली	किरा	क्षति %	रोग	क्षति %	भण्डारणमा सताउने जीव	विगतमा बालीमा कीरा महामारीको रुपमा लागेको अवस्था	समस्या समाधानका लागि अपनाएका उपायहरु
१	धान	गवारो	धानको गुवो	ब्लाष्ट	पातमा	घुन पुतली	सामान्य	सुरक्षात्मक तथा प्रतिरक्षात्मक उपाएहरु अपनाएको तथा सुझाव दिने गरेको
२	गहुँ			सिन्दुरे	,,	,,	फाटफुट	
३	आलु	लाही, डुम्रे	पात, जरा	डढुवा	,,	,,	सामान्य	
४	आँप	मधुवा	फुलमा	कोत्रे	,, डाँठ	,,	,,	
५	तरकारी	गवारो	डाँठमा	डढुवा	,,	,,	,,	

प्रत्येक वर्ष जलवायुमा आएको परिवर्तनका कारण समयमा वर्षा नहुने सुख्खा पर्नुको अलावा बालीहरुमा विभिन्न किराहरुका कारण पनि उत्पादन कम भएका छन । उत्पादन बढाउनको लागि किसानहरुले केही अवस्थामा परामर्श गरेपनि अन्य अवस्थामा आँफैले विषादी ल्याउने र प्रयोग गर्ने चलन रहेको छ ।

४.३.६ बाली पात्रो

क्र.सं.	बाली	बाली लगाउने समय	बाली भित्र्याउने समय
१	धान वर्षे	जेष्ठ/ आषाढ	असोज / कार्तिक
२	मकै वर्षे	जेष्ठ / आषाढ	भदौ / असोज
३	मकै बसन्ते	माघ / फागुन	जेष्ठ / वैशाख
४	गहुँ	कार्तिक / मंसिर	चैत्र / वैशाख
५	तोरी	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
६	आलु	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
७	मसुरो	कार्तिक / मंसिर	फागुन / चैत्र

८	उखु	माघ / फागुन	पौष / माघ
९	चना	असोज / कार्तिक	फागुन / चैत्र
१०	मकै हिउँदे + तोरी	असोज / कार्तिक	पौष / माघ
११	सुर्यमुखी	माघ / फागुन	जेष्ठ / आषाढ
१२	तरकारी वर्षे	जेष्ठ / आषाढ	भदौ / असोज
१३	तरकारी हिउँदे	भदौ / असोज	मंसिर / फागुन
१४	तरकारी बसन्ते	पौष / माघ	वैशाख / आषाढ

४.३.७ फलफूल बालीको स्थिति

क्र.सं.	फलफूलको नाम		उत्पादन हुने	क्षेत्रफल (हे.)	लाग्ने रोगहरु	फलफूल पाक्ने समयमा आएको परिवर्तन
	हिउंदे	वर्षे				
१	आँप		पुरै नगरपालिका	२४०७	एन्थ्रच	
२	लिचि		,,	६	लिच्चि माइटस	
३	कटहर		,,	२		
४	केरा		,,	८	वील	

४.३.८ नगरपालिकामा रहेको पशुधन तथ्यांक विवरण :

वडा नं.	गाई	भैसी	गोरु	बाख्रा
१	११०	१६०	५०	३००
२	६०	१७०	३५	३१२
३	५५	१२०	४०	२५०
४	१२०	१०५	३५	२६०
५	७०	९०	४०	३००
६	८०	१००	५०	२३०
७	६५	१०७	४५	३०५
८	६०	९०	५०	३१५
९	६०	८०	६५	२९०
१०	९०	११२	५५	२३६
११	७५	१०३	४४	२९८
१२	६६	९८	३९	३०२
१३	७३	९४	४७	३०८

४.३.९ आधुनिक पशुपालन (फार्म) सम्बन्धी विवरण :

पशुपालन फर्मको नाम	वडा नं.	प्रोपराईटरको नाम
भैसी फार्म	१३	रामदुलारी देवी
भैसी फार्म	१३	धर्मा यादव
कुखुरा फार्म	१२	रामकिशोर दनुवार
कुखुरा फार्म	१२	रब्बु धामी
कुखुरा फार्म	१२	धनिक कुवंर
गाई फार्म	११	दिनेश यादव
गाई फार्म	११	हेमदर यादव
गाई फार्म	११	गणेश यादव
गाई फार्म	११	किशोर यादव
कुखुरा फार्म	११	विनोद यादव
कुखुरा फार्म	१०	सोमकुमार कापर
गाई फार्म	१०	विनय कुमार राय
भैसी फार्म	१०	गौरीशंकर यादव
हांस फार्म	१०	गणेश यादव
कुखुरा फार्म	९	बिनोद कुमार राय
कुखुरा फार्म	९	बन्सेर सिंह यादव
कुखुरा फार्म	९	हरिशंकर राय
कुखुरा फार्म	९	मुकेश राय

हांस फार्म	९	ललित कापर
कुखुरा फार्म	८	रामवृक्ष राय
कुखुरा फार्म	८	रामवृक्ष राय
कुखुरा फार्म	५	तलसिलम राईन
कुखुरा फार्म	४	रामदेव दनुवार
कुखुरा फार्म	४	हरी कापर
कुखुरा फार्म	३	मोती रहमान
कुखुरा फार्म	३	कमलेश साह
बंगुर फार्म	२	महेश पंजियार
गाई फार्म	२	महेश पंजियार

४.३.१० कृषी तथा पशु सेवासंग सम्बन्धी मानव संशाधन (संख्या)

सि.नं.	व्यवसायीक /अगुवा कृषक	सकृय ग्रामीण कृषी कार्यकता (जेटिए)	सकृय ग्रामिण पशु स्वास्थ्य कार्यकर्ता	व्यवसायिक नर्सरी संचालक
१	१२०	४०	१६	४

४.३.११ कृषि बजार तथा हाट बजार सम्बन्धी विवरण :

बजारको नाम	वडा नं.	लाग्ने दिन	कैफियत
सबैला बजार	१	सोमवार, विहीवार	
धनुषाा बजार	५	आईतवार, बुधवार र शुक्रवार	
सतोषर बजार	९	मंगलवार, शुक्रवार	
भठिहन बजार	९	बुधवार, शनिवार	
खरिहान बजारी	१०	आईतवार, विहिवार	

समराढी बजार	१०	मंगलवार, शुक्रवार	
अमरखाना बजार	१०	सोमवार, शुक्रवार	
ईनर्वा बजार	११	शनिवार, मंगलवार, विहिवार	
रघुनाथपुर बजार	१२	आईतवार, बुधवार र शुक्रवार	
किरतपुर बजार	१३	शनिवार, मंगलवार	

४.३.१२ कृषि सामाग्री आपूर्तिको अवस्था (बार्षिक)

यस नगरपालिकाको अधिकांश जनताको मुख्य स्रोत भनेको नै कृषि पेशा हो । तर त्यही पेशा गर्नको लागि किसानसँग पर्याप्त सामग्री, मल, वीउ हुदैनन । तिनीहरुलाई किन्नको लागि नेपाल सरकार वा त्यसअन्तर्गतका निकायले आपुर्ति गर्नुपर्ने भएपनि त्यो सर्वसुलभ र पर्याप्त भएको छैन । धानको लागि चाहिने सामाग्रीको माग अनुसार आपुर्ति हुने गरेको छ । त्यस्तै गहुँको पनि आवश्यक्ता अनुसार आपुर्ति हुदैं आएको छ । यी सबै सामग्रीको आपुर्ति पनि निजी क्षेत्रले गर्दै आएको छ ।

४.३.१३ नगरपालिकामा उन्नत बिउको प्रयोग स्थिति

क्र.सं.	बाली विवरण	उन्नत विउ प्रयोगको क्षेत्रफलको (%)
१	धान	९०
२	गहुँ	९५
३	मकै	८५
४	कोदो	५०
५	आलु	८५
७	हिउँदे तरकारी	९०
८	वर्षे तरकारी	७५
९	बेमौसमी तरकारी	९५
	अन्य	

४.३.१४ कृषि क्षेत्रको व्यवसायीकरण

यहाँका समथर भूमिहरुमा वाह्रै महिना कृषि तथा पशुपालन र फलफूल खेतीको व्यवसायीकरण गर्ने प्रचुर सम्भावना रहेको छ । छिटफुट रुपमा यसतर्फको आकर्षण पनि प्रारम्भ

भैसकेको हुनाले यसको अझ व्यापक विस्तार र बजारीकरणबाट प्रर्याप्त मात्रामा आर्थिक गतिविधि तथा रोजगारी सिर्जना हुन सक्ने देखिन्छ ।

४.३.१५ पशु तथा कृषी सेवा संग सम्बन्धीत :

सि.नं.	संस्थाको नाम	ठेगाना	प्रोपराईटरको नाम
१	शिव भेटरी	सबैला १३	शिव महतो
२	नविन भेटनरी	सबैला १२	नविन ठाकुर
३	राजिन्द्र भेटनी	सबैला १२	राजिन्द्र महतो
४	गंगाराम श्रेष्ठ भेटनरी	सबैला १२	गंगाराम श्रेष्ठ
५	भेटनरी पसल	सबैला १०	भगवानबाबु पंजियार
६	भेटनरी केन्द्र	सबैला ९	पप्पु साह
७	सुदार्थ कृषी तथा पशुपंक्षी फार्म	सबैला ८	गांगदेवी राय
८	नविन कृषी तथा पशु सेवा	सबैला ६	नविन साह
९	किशन पशु तथा कृषी केन्द्र	सबैला ३	रामचरण साह
१०	शाह पशु तथा कृषी केन्द्र	सबैला ३	रामदुलार साह

४.४ पर्यटन विकास

४.४.१ धार्मिक, ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय स्थल सम्बन्धी विवरण

स्थलको नाम	वडा नं.	सडक पहुंच भएको/नभएको	सडकको किसिम (ग्रोभल, ढलान, कच्ची)
राजदेवी मन्दिर	१	भएको	कालोपत्रे
ननुमद मन्दिर	१	भएको	ग्रेभल
देवी मन्दिर	१	भएको	कच्ची
दुर्गा मन्दिर	२	भएको	ढलान
दुर्गा मन्दिर	३	भएको	ढलान
डिहवार स्थान	३	भएको	ढलान
रामजानकी मन्दिर	३	भएको	ढलान
भोलाबाबा मन्दिर	३	भएको	ढलान

शिवशंकर मन्दिर	३	भएको	ढलान
गणेश मन्दिर	३	भएको	ढलान
बजरंगवली मन्दिर	३	भएको	ढलान
रामजानकी मन्दिर	४	भएको	ग्रेभल
सलहेष गहवर	४	भएको	ग्रेभल
रामजानकी महिचन दास कुटी	४	भएको	ग्रेभल
हनुमान मन्दिर	४	भएको	ग्रेभल
रामजानकी मन्दिर	५	भएको	ढलान
हनुमान मन्दिर	५	भएको	कच्ची
राधाकृष्ण मन्दिर गोबिन्दपुर	६	भएको	ग्रेभल
भैरवस्थान	६	भएको	ग्रेभल
मायावती देवी स्थान	६	भएको	ग्रेभल
मठेश्वरनाथ मठ	६	भएको	कच्ची
मटेश्वरनाथ मन्दिर	७	भएको	ढलान
अनुमान मन्दिर	७	भएको	ढलान
रामजानकी मन्दिर	७	भएको	ढलान
रोमानिया मन्दिर	७	भएको	ढलान
राजदेवि मन्दिर	७	भएको	ढलान
डिहवार मन्दिर	७	भएको	ढलान
विषहरा मन्दिर	७	भएको	ढलान
भुईया स्थान मन्दिर	७	भएको	ढलान
भैरव मन्दिर	७	भएको	ढलान

रामजानकी मन्दिर	८	भएको	कालोपत्रे
डिहवार स्थान	८	भएको	ढलान
गढी स्थान	८	भएको	ढलान
भैरव स्थान	८	भएको	ढलान
कुशमाहा सतोषर	९	भएको	ढलान कच्ची समेत
जानकी मन्दिर	१०	भएको	कच्ची
मस्जिद	१०	भएको	कच्ची
हनुमान मन्दिर	१०	भएको	कच्ची
संतोषी मन्दिर	१०	भएको	कच्ची
लक्ष्मी मन्दिर	१०	भएको	कच्ची
बजरंगवली मन्दिर	११	भएको	कच्ची
डिहवार मन्दिर	११	भएको	ढलान
देवी मन्दिर	११	भएको	कच्ची
बाबा कुटी	११	भएको	ग्रेवल
शविमन्दिर	११	भएको	ग्रेवल
हरिहरनाथ मन्दिर	१२	भएको	ढलान
लक्ष्मी मन्दिर	१२	भएको	ढलान
डिहवार मन्दिर	१२	भएको	ढलान
रामजानकी मन्दिर	१३	भएको	ग्रेवल
कमलामाई मन्दिर	१३	भएको	ग्रेवल
डिहवार बाबा मन्दिर	१३	भएको	कच्ची

४.५ उद्योग व्यापार तथा बैंकिंग :

यस नगरपालिका धनुषाको प्रमुख व्यापारिक केन्द्रको रुपमा रहेको छ । यस नगरपालिका मार्फत् विभिन्न नगरपालिका तथा गाउपालिका सँगको व्यापार समेत हुने गरेको छ । यहाँ हाट बजारहरु व्यापार व्यवसायका लागि प्रशिद्ध रहेका छन् । यस्ता बजारहरूबाट विशेषगरी खुद्रा व्यापार हुने गरेको छ । यसैगरी, नगरपालिकाबाट थोक व्यापार समेत हुने गरेको छ थोक व्यापारमा विस्कुट, साबुन, चाउचाउ, चिनी आदिको हुने गरको छ ।

विशेषगरी ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरु कृषि पेशामै रहेकोले उल्लेखनीय रुपमा औद्योगिक विकासतर्फ लागि सकेका छैनन् तथापी, स्थानीय माग कार्यमा केही साना तथा घरेलु उद्योग भने संचालित छन् । नगरपालिकामा साना उद्योगहरु सिलाई कटाई उद्योग,समिल तथा फर्निचर उद्योग, इट्टा उद्योग, ग्रिल उद्योग, कुखुरा फार्म, पशु फार्म आदि व्यवसायका उदाहरणहरु हुन् ।

४.५.१ खानेपानी सम्बन्धी विवरण :

वडा नं.	जम्मा घरधुरी	खानेपानी पाईप भएको घरधुरी	कैफियत
१	४४३	२१५	
२	६२२	३३४	
३	५५३	२७५	
४	८२९	५१३	
५	५६३	२६३	
६	३७६	१९६	
७	४८६	२१२	
८	७०१	४०३	
९	१०८६	६१७	
१०	१६०८	९१२	
११	४०१	२७५	
१२	९९२	६०४	
१३	१४१३	९७६	
जम्मा	१००७३	५७९५	

४.५.२ नागरिक सचेतना केन्द्र र टोल विकास संस्थाको विवरण

नागरिक सचेतना केन्द्रको नाम र ठेगाना	वडा नम्बर	समूहमा आवद्ध परिवार तथा सदस्य विवरण							वचत रकम (रु.)	लगानी रकम (रु.)	लगानीको मुख्य क्षेत्र
		सदस्य संख्या			समेटेको परिवार						
		महिला	पुरुष	जम्मा	दलित	जनजाति	अन्य	जम्मा			
टोल विकास संस्था											
नागरिक सचेतना केन्द्र											
नागरिक सचेतना केन्द्र	१	२५	०	२५	२५	०	०	२५			
नागरिक सचेतना केन्द्र	३	२३	०	२३	२३	०	०	२३			
नागरिक सचेतना केन्द्र	४	४६	२	४८	४८	०	०	४८			
नागरिक सचेतना केन्द्र	६	२४	६	३०	०	२५	५	३०			
नागरिक सचेतना केन्द्र	७	२४	१	२५	२५	०	०	२५			
नागरिक सचेतना केन्द्र	९	४८	०	४८	४८	०	०	४८			
नागरिक मंच											
नागरिक मंच	१	१५	६०	७५	१९	२८	२८	७५			
नागरिक मंच	२	२६	७०	९६	२९	३६	३१	९६			
नागरिक मंच	३	४०	८०	१२०	५१	३८	३१	१२०			
नागरिक मंच	४	२५	६७	९२	६०	२१	११	९२			
नागरिक मंच	५	३२	७१	१०३	५०	४४	९	१०३			
नागरिक मंच	६	१८	२६	४४	२०	१७	७	४४			
नागरिक मंच	७	३०	६६	९६	२५	७१	०	९६			
नागरिक मंच	८	२०	५२	७२	१३	५९	०	५२			
नागरिक मंच	९	५३	११७	१७०	४०	९५	३५	१७०			
नागरिक मंच	१०	२६	७०	९६	२९	३६	३१	९६			
नागरिक मंच	११	१८	२६	४४	२०	१७	७	४४			
नागरिक मंच	१२	१५	६०	७५	१९	२८	२८	७५			
नागरिक मंच	१३	३२	७१	१०३	५०	४४	९	१०३			

४.५.३ बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरु :

वित्तिय संस्थाको नाम	वडा नं.	कैफियत
शुभलक्ष्मी बचत तथा सहकारी संस्था	१३	
साना किसान	१२	
रघु श्री बचत तथा ऋण सहकारी संस्था	१२	
शुभलक्ष्मी बचत तथा सहकारी संस्था	१२	
मिथिला लघुवित्तिय संस्था	१०	
साना किसान बैंक	१०	
लघुवित्तिय संस्था	९	
साना किसान बैंक	९	
एनईसि एसिया बैंक	१	
लघवित्त वित्तिय संस्था	१	
सिटिजन्स बैंक लि.	१	

परिच्छेद-५ सामाजिक विकास

५ शैक्षिक तथा मानव संशाधन विकास :

शिक्षा कुनै पनि गाउँ, समाज, देश वा क्षेत्रको विकासको प्रमुख आधारशिला हो । शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तरनिहित प्रतिभा तथा क्षमताको प्रस्फुटन हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ । सचेत, अनुशासित एवं उत्पादनशील जनशक्तिले नै कुनै पनि विकास प्रयासले अपेक्षित गति प्रदान गर्दछ । समाज उपयोगी जनशक्ति निर्माणमा शिक्षा क्षेत्रको सर्वोपरी भूमिका रहन्छ । यसै कुरालाई मध्यनजर गरी नेपालमा गुरुकुल शिक्षापद्धति हुँदै शिक्षाको विकास र विस्तार गर्ने प्रयासहरु भएको पाईन्छ । योजनावद्ध ढंगले विकास प्रयास थालिए यता शैक्षिक कार्यक्रमहरुलाई पनि समयानुकूल परिवर्तन र योजनावद्ध तवरले विस्तार गर्ने प्रयास हुँदै आएको छ । चालु तेह्रौं योजनामा पनि विगत योजनाहरुमा जस्तै शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संसाधन विकासको एक सशक्त माध्यमको रुपमा अंगिकार गरी गरिबी निवारण तथा चौतर्फी विकासका क्षेत्रमा यसको सकारात्मक प्रभाव पर्ने विश्वास समेत गरिएको छ ।

विद्यालय सुधार योजना र गाँउ शिक्षा योजनाको आधारमा ASIP निर्माण गर्दा धेरै सान्दर्भिक र व्यावहारिक योजना हुने भए पनि स्थानीय सरकारको रिक्तता, राजनितिकरुपमा संक्रमणकालिन दण्डहिनताको अवस्था, योजना निर्माणमा विद्यालय व्यवस्थापन पक्ष र गाउँ शिक्षा समितिको निस्क्रियपन आदिले गर्दा पूर्णरुपमा यथार्थमा आधारित योजना निर्माण गर्न नसकिएको भए पनि सम्भव र प्राप्त भएसम्मको सुचना तथा तथ्य, प्राप्त विद्यालय सुधार योजना तथा गांउ शिक्षा योजना लाई समेत समेटी यस नगरपालिकाको गत वर्ष मात्र निर्मित नगरपालिका शिक्षा योजनाको आगामी आ.व. को लक्षलाई समेत आवद्धता हुनेगरी वार्षिक रणनीतिक कार्ययोजना निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.१ स्कुल जाने ५ देखि २५ वर्ष उमेर समुहको नगरपालिका स्तरीय जनसंख्या :

तालिका क बालबालिकाको समग्र अवस्था

५ देखि २५वर्षका जनसंख्या			विद्यालय गएको			विद्यालय नगएको			विद्यालय गए नगएको थाहा नभएको		
जम्मा	केटा	केटी	जम्मा	केटा	केटी	जम्मा	केटा	केटी	जम्मा	केटा	केटी
२६,६८३	१२,८७९	१३,८०४	१२,३३६	६,६७४	५,६६२	१२,२१६	५,२३८	६,९७८	२,२०९	९२३	१,१६५
प्रतिशत			४६.२३	५१.८२	४१.०२	४५.७८	४०.६७	५०.५५	७.८६	७.२४	८.४४

५.२ नगरपालिकाको लिंग अनुसारको साक्षरता अवस्था :

सबैला नगरपालिकाकोऔषत साक्षरता दर ४३.६ प्रतिशत रहेको छ । यद्यपी धनुषा जिल्लाको ५०.४४ प्रतिशत रहेको छ । तुलानात्मक हिसावले हेर्दा यहाँको साक्षरता प्रतिशत निकै नै कम देखिन्छ ।

यस तलको तालिकामा हेर्दा सबैला नगरपालिकाको आधा भन्दा बढी जनसंख्या लेखपढ गर्न सक्दैन । अझ महिलाको साक्षरता स्थिति त झनै डरलाग्दो देखिन्छ ।

जम्मा	५वर्ष तथा त्यसभन्दा माथिका जनसंख्या	पढ्न र लेख्न सक्ने संख्या	पढ्न मात्र सक्ने संख्या	पढ्न र लेख्न नसक्ने संख्या	साक्षरता बारे नखुलेको	साक्षरता दर
	५१८९३	२२,४९०	१,८०५	२७,५३५	६४	४३.६
पुरुष	२४५७७	१३,२८६	८२६	१०,४३७	२९	५४.५
महिला	२७३१६	९,२०४	९७९	१७,०९८	३५	३३.८

५.३ विद्यालय र विद्यार्थी सम्बन्धी विवरण :

क्र.स	विद्यालयको नाम	ठेगाना	कक्षा संचालन	जम्मा	छात्रा	छात्र	बा.वि.केन्द
१	जनता प्रा.वि. इनरवा	सबैला-	१-५	११३	६५	४८	छैन
२	ज्ञानज्योति राष्ट्रिय प्रा.वि.,मिसरपट्टी	सबैला-१०	बाल-५	१४०	७५	६५	छ
३	सरस्वती प्राथमिक विद्यालय, अमरखाना	सबैला-१०	बाल-५	११६	५८	५८	छ
४	राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, खरियानी	सबैला-१०	बाल-५	२३५	१५९	७६	छ
५	जनता मा.विद्यालय, सिमरादिगढी	सबैला-१०	बाल-१०	११८१	६८७	४९४	छ
६	राष्ट्रिय प्राथमिक विद्यालय, मखनाहा	सबैला-५	बाल-८	२५८	१६१	९७	छैन
७	राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय,मटहि	सबैला-७	बाल-५	२६७	१६०	१०७	छ
८	बालकृष्ण प्रा.विद्यालय, गोविन्दपुर	सबैला-६	बाल-६	७६	४१	३५	छ
९	जनता राष्ट्रिय प्रा.वि., बाल्टीया पटेर्वा	सबैला-	बाल-५	१६५	९६	६९	छ
१०	राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, बाल्टीया पटेर्वा	सबैला-	बाल-६	२९४	१६६	१२८	छ
११	आधारभुत विद्यालय ढोलबाजा किरतपुर	सबैला-१३	बाल-८	८१५	३८९	४२६	छ
१२	द्वारिका आधारभुत वि., रघुनाथपुर	सबैला-१२	बाल-८	६२१	३६२	२५९	छ
१३	आधारभुत विद्यालय खयरबोना	सबैला-१२	बाल-८	२५५	१४५	११०	छ
१४	कमलामाइ प्राथमिक वि।, ढोलबाजी	सबैला-१३	बाल-५	२३१	९७	१३४	छ
१५	दलित प्रा.वि.रघुनाथपुर, किरतपुर	सबैला-१३	बाल-४	२०३	९९	१०४	छ
१६	मदनआश्रित नि.मा.विद्यालय	सबैला-१	बाल-८	२५८	१५७	१०२	छ
१७	शहिदशम्भु प्रा. विद्यालय	सबैला-३	बाल-५	४७	२६	२१	छ

१८	रामजानकी उ.मा.वि. कस्माहा	सबैला-	बाल-१०	१२९०	७०७	५८३	छ
१९	सन्तकबीर राष्ट्रिय प्रा.वि., कोल्हुवामोर	सबैला-९	बाल-५	५१२५	१९	३६	छैन
२०	शेखरजनचेतना रा.प्रा.विद्यालय	सबैला-९	बाल-५	२५८	१५९	९९	छ
२१	सरस्वती माध्यामिक विद्यालय, ठिल्ला	सबैला-८	बाल-१२	११९३	६२७	५६६	छ
२२	जनता राष्ट्रिय प्रा.वि., ठिल्लायदुन्ना	सबैला-१०	बाल-५	१५९	८१	७८	छ
२३	रामप्रसाद मा.विद्यालय	सबैला-५	बाल-१०	७३७	४२९	३०८	छैन
२४	फकिरचन्द मा.विद्यालय, बरकुर्वा	सबैला-५	बाल-१२	४६५	२२६	२३९	छ
२५	हनुमान प्रा.वि	सबैला-	बाल-५	८३	४३	४०	छ
	जम्मा			९६९२	५२८२	४३१०	

५.४ शिक्षक/कर्मचारी सम्बन्धी विवरण :

यस नगरपालिकामा रहेको २५ विद्यालयहरुमा जम्मा १८१ जना शिक्षक, शिक्षका र कर्मचारी रहेको छन् । जसमा आधारभुत तह(१-५) मा १०२ जना आधारभुत तह(६-८) १५जना, मा.वि.तह(९-१२) १९ रहेको छ । यसै गरी ४५ बाल विकास केन्द्र शिक्षक रहेको छन् । कुल शिक्षक मध्ये ५४ जना दरवन्दीमा, ४५ जना राहतमा र निजी श्रोतमा ३२ जना शिक्षक शिक्षिका रहेकाछन् । यसको विस्तृत विवरण तल टेबलमा दिईएको छ ।

क्र. स.	विद्यालयको नाम	जम्मा शिक्षक तथा कर्मचारी			बा.वि. के	आधारभुत तह (१-५)				आधारभुत तह (६-८)				माध्यामिक तह (९-१२)			
		म	पु	ज		द	रा	नि	ज	द	रा	नि	ज	द	रा	नि	ज
१	जनता प्रा.वि. इनरवा	३	१	४	१	१	१	१	३								
२	ज्ञानज्योति राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय,मिसरपट्टी	२	३	५	१	१	३	०	४								
३	सरस्वती प्राथमिक विद्यालय, अमरखाना	२	१	३	२	०	१	०	१								
४	राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, खरियानी	२	५	७	२	०	०	५	५								
५	जनता मा.विद्यालय, सिमरादिगढी	५	१४	१९	०	३	१	३	७	३	१	१	५	२	१	२	५
६	राष्ट्रिय प्राथमिक विद्यालय, मखनाहा	२	४	६	१	३	२	०	५								
७	राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय,मटहि	२	४	६	२	३	२	०	५								
८	बालकृष्ण प्रा.विद्यालय, गोविन्दपुर	२	१	३	२	०	१	०	१								
९	जनता राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, बाल्टीया पटेर्वा	२	६	८	२	३	२	१	६								
१०	राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, बाल्टीया पटेर्वा	२	२	४	२	०	०	२	२								
१	आधारभुत विद्यालय ढोलबाजा किरतपुर	३	९	१२	१	६	२	३	११								
१२	द्वारिका आधारभुत विद्यालय, रघुनाथपुर	५	६	११	१	६	२	२	१०								

१३	आधारभुत विद्यालय खयरबोना	३	४	७	१	३	२	१	६	०	०	१	१				
१४	कमलामाइ प्राथमिक विद्यालय, ढोलबाजी	२	२	४	२	१	१	०	२								
१५	दलित प्रा.वि.रघुनाथपुर, किरतपुर	३	२	४	१	१	०	२	३								
१६	मदनआश्रित नि.मा.विद्यालय	३	३	६	१	२	२	०	४	०	१	०	१				
१७	शहिदशम्भु प्रा. विद्यालय	३	२	५	१	०	३	१	४								
१८	रामजानकी उ.मा.वि. कस्माहा	५	१६	२१	०	०	०	०	७	०	०	०	५	०	०	०	८
१९	सन्तकबीर राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, कोल्हुवामोर	२	३	५	२	०	२	०	२								
२०	शेखरजनचेतना रा.प्रा.विद्यालय	३	३	६	१	०	२	४	६								
२१	सरस्वती माध्यामिक विद्यालय, ठिल्ला	३	२०	२३	१	८	३	२	१३	२	०	१	३	५	१	०	६
२२	जनता राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, ठिल्लायदुन्ना	२	२	४	१	१	०	२	३								
२३	रामप्रसाद मा.विद्यालय,				१												
२४	फकिरचन्द मा.विद्यालय, बरकुर्वा				१												
२५	हनुमान प्रा.वि	१	२	३	१	१	१	०	२								

५.५ भौतिक पूर्वधार :

विद्यालयले गुणस्तरिय शिक्षण सिकाई दिन विद्यालयको भौतिक पुर्वाधार पनि एक सहयोगी तत्व हो ।विद्यालयकोभौतिक पूर्वधारको जानकारी १९ विद्यालयहरुबाटप्राप्त भए थिए । त्यस अनुसार भवन र कक्षाकोठाको अवस्था हेर्दा ३३ वटाविद्यालयल भवनमा २००.कक्षाहरु उपलब्ध छ । विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा कक्षा कोठाहरु पर्याप्त देखिन्छ तर असन्तुलन वितरण भएकोले अधिकांशविद्यालयहरुमा अपर्याप्त देखिन्छ । त्यसतै फर्निचरको उपलब्धताको अवस्था हेर्दा अधिकाश आधारभुत विद्यालयहरुका पर्याप्त छ भने केहि माध्यामिक विद्यालयहरुमा विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा अपर्याप्त देखिन्छ ।त्यसै गरी कम्प्युटर प्रयोगशाला ४ वटा विद्यालयलमा, विज्ञान प्रयोगशाला.६ वटा विद्यालयलमा र ७वटा विद्यालयलमा पुस्तकालय छ । १३ वटा विद्यालयमा खेल मैदान रहेको छ । १८ वटा विद्यालयमा शैचालय उपलब्ध छ तर ११ वटा विद्यालयमा मात्र छात्राको लागि शौचालय उपलब्ध भएको पाइयो । विद्यालयमा विद्यार्थीको संख्या अनुसार शौचालय अपर्याप्त नै छ । खानेपानीको व्यवस्था सबै विद्यालयमा टयुवेलबाट व्यवस्था गरिएको छ । त्यसकारण शुद्ध तथा पर्याप्तको हिसाबले खानेपानी अपर्याप्त नै छ । ७ वटा विद्यालयमा विद्यालय परिसर घेराबार गरेको पाइयो । विस्तृत विवरण तल टेबलमा उल्लेख गरिएको छ ।

क्र.स.	विद्यालयको नाम	ब्लक भवन संख्या	कोठा कक्षा पर्याप्त छ	डेस्कबेन्च पर्याप्त छ	कम्प्युटर प्रयोगशाला	विज्ञान प्रयोगशाला	पुस्तकालय	बुक कर्नर छ	प्राथमिक उपचार बाक्स	खेल मैदान	चर्पि सुविधा	छात्रा मैत्री चर्पि सुविधा	खानेपानीको व्यवस्था	विद्यालयमा खाजाको व्यवस्था	विद्यालय घेरावार
१	जनता प्रा.वि. इनरवा	२	८				छ	छैन	छैन	छ	छ	छ	छ	छैन	छैन
२	ज्ञानज्योति राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, मिसरपट्टी	२	६	२८			छैन	छैन	छैन	छ	छ	छैन	छ	छैन	छ
३	सरस्वती प्राथमिक विद्यालय, अमरखाना														
४	राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, खरियानी	४	९				छैन	छैन	छैन	छैन	छ	छ	छ	छैन	छैन
५	जनता मा.विद्यालय, सिमरादिगढी	८	२६							छ	छ	छैन	छ	छैन	छ
६	राष्ट्रिय प्राथमिक विद्यालय, मखनाहा														
७	राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, मटहि	३	६	२			छैन	छैन	छैन	छ	छ	छैन	छ	छैन	छैन
८	बालकृष्ण प्रा.विद्यालय, गोविन्दपुर														
९	जनता राष्ट्रिय प्रा. वि. बाल्टीया पटेर्वा	२	४	१३			छैन	छैन	छैन	छ	छ	छ	छ	छैन	आंशिक छ
१०	राष्ट्रिय प्रा.विद्यालय, बाल्टीया पटेर्वा	५					छैन	छैन	छैन	छ	छ	छैन	छ	छैन	छैन
११	आधारभुत विद्यालय ढोलबाजा किरतपुर	५	१४	६९	छैन	छ	छ	छैन	छैन	छ	छ	छ	छ	छैन	छैन
१२	द्वारिका आधारभुत विद्यालय, रघुनाथपुर	४	१०		छैन	छैन	छ	छैन	छैन	छ	छ	छ	छ	छैन	छैन
१३	आधारभुत विद्यालय खयरबोना	४	११	८०			छ	छैन	छैन	छ	छ	छैन	छ	छैन	छैन

१४	कमलामाइ प्राथमिक विद्यालय, ढोलबाजा	२	५	१५			छैन	छैन	छैन	छ	छ	छ	छ	छैन	छ
१५	दलित प्रा.वि. रघुनाथपुर, किरतपुर														
१६	मदनआश्रित नि.मा.विद्यालय	२	७		छैन	छैन	छ	छैन	छैन	छ	छ	छ	छ	छैन	छैन
१७	शहिदशम्भु प्रा. विद्यालय	२	६	छ १२		छैन	छैन	छैन	छैन	छ	छ	छ	छ	छैन	छैन
१८	रामजानकी उ.मा.वि. कस्माहा	५	११		छैन	छैन	छ	छ	छ	छ	छ	छैन	छ	छैन	छ
१९	सन्तकबीर राष्ट्रिय प्रा. विद्यालय, कोल्हुवामोर														
२०	शेखरजनचेतना रा.प्रा.विद्यालय	३	९				छैन	छ	छ	छैन	छ	छैन	छ	छैन	छ
२१	सरस्वती माध्यामिक विद्यालय, ठिल्ला	८	२४	१६०	छ	छ	छ	छैन	छ	छ	छ	छ	छ	छैन	छ
२२	जनता राष्ट्रिय प्रा. विद्यालय, ठिल्लायदुन्ना	२	५				छैन	छैन	छैन	छैन	छ	छ	छैन	छैन	छ
२३	रामप्रसाद मा.विद्यालय,	५	११		छैन	छ	छ	छैन	छैन	छ	छ	छ	छ	छैन	छैन
२४	फकिरचन्द मा. विद्यालय, बरकुर्वा														
२५	हनुमान प्रा.वि, नवटोली	३	६												

५.६ *दलित विद्यार्थीहरुको नगरपालिका स्तरीय विवरण :*

सि.नं.	दलित विद्यार्थी संख्या		
	छात्रा	छात्र	जम्मा
१	४२२३	३९६२	८१८५

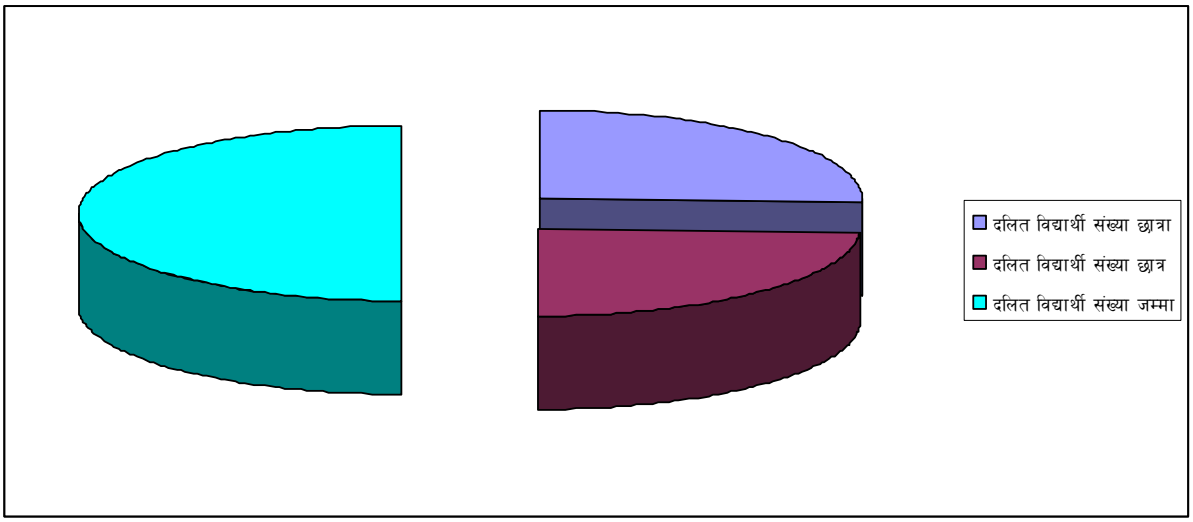

५.७ स्कुल बाहिर रहेको जनसंख्या

सि.नं.	उमेर समुह	जनसंख्या
१	५-९	३०२४
२	१०-१२	१५३०
३	१३-१४	६२६
४	१५-१६	९८३
	जम्मा :	६१६३

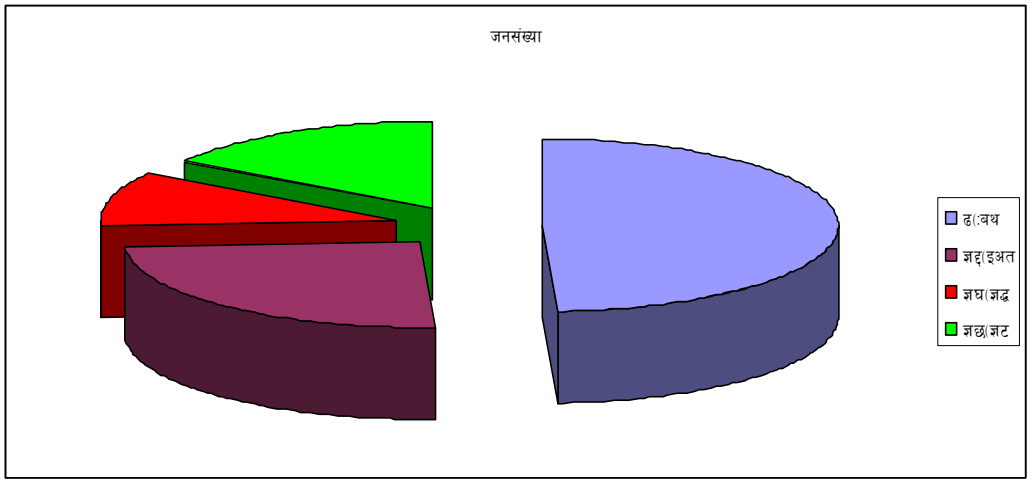

५.८ शैक्षिक उत्तिर्ण गरेका जनसंख्या :

सि.नं.	तह	जम्मा	पुरुष	महिला
१	प्रारम्भिक	६३३	३७२	२६१
२	प्राथमिक	९०६९	४७१२	४३५७
३	निम्न मा.वि.	३८५४	२१९१	१६६३
४	मा.वि.	२३२०	१५१८	८०२
५	एस.एल.सी. वा सो सरह	४५१४	३८१२	७०२
६	प्रमाण तह वा सो सरह	३००७	२४१३	५९४
७	स्नातक वा सो सरह	१११३	९८२	१३१
८	स्नातकोतर वा सो सरह	२६०	१७५	८५

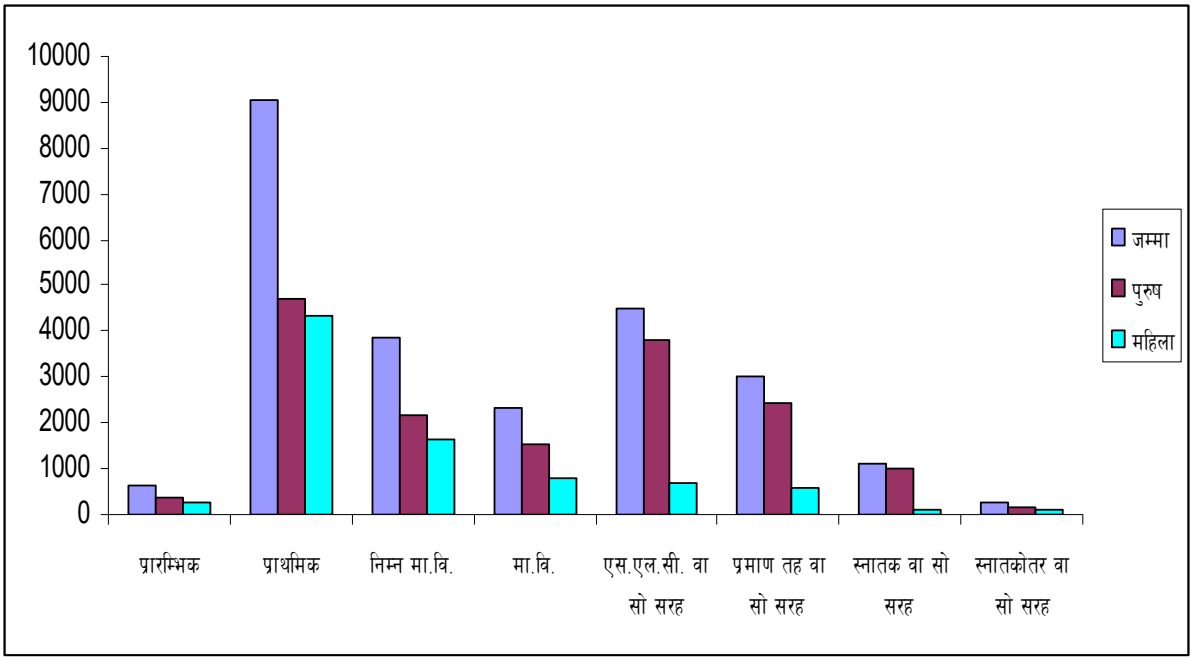

५.९ स्वास्थ्य तथा पोषण विवरण :

स्वास्थ्य मानव जीवनको सर्वोपरि महत्व राख्दछ । कुनै पनि देशको विकास स्थितिको एक महत्वपूर्ण सूचकको रुपमा जनस्वास्थ्यको स्थिति रहने गरेको पाईन्छ । रोगी एवं दुर्बल जनताबाट विकासको अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिंदैन । लोक कल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुरुप जनताले स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्न पाउनु र राज्यले सोको ब्यवस्था मिलाउने मानवअधिकार कै एक पक्ष भएको पाईन्छ । यस नगरपालिकामा वर्तमान स्वास्थ्य स्थितीको अवस्था यस प्रकार रहेको छ ।

कार्यक्रम विवरण	जनसंख्या
कुल जनसंख्या	५२३८९
१ वर्षभन्दा कमको जनसंख्या	११६७
२ वर्षका जनसंख्या	२४७७
३ वर्षका जनसंख्या	३५६३
६ देखि ३५ महिनासम्मका जनसंख्या	३५२२
६ देखि ५९ महिनासम्मका जनसंख्या	५७००
२५ देखि ५९ वर्षसम्मका जनसंख्या	५०१६
ARI/CDD/Nutrition (५ वर्ष मुनिका संख्या)	६१६३
१५ देखि ४४ वर्षसम्मका महिला संख्या	९५८४
१५ देखि ४९ वर्षसम्मका महिला संख्या	१२३४३
१५ देखि ४९ वर्षसम्मका विवाहित महिला संख्या	७९४८
अनुमानित गर्भवती	१८६७
१० देखि १९ वर्षसम्मका किशोर किशोरी संख्या	१२६१६
अनुमानित जीवित जन्म	१२०४

५.१० स्वास्थ्य सेवाको उपलब्धताको विवरण

स्वास्थ्य संस्थाको नाम र ठेगाना	वडा नम्बर	संस्थाको प्रकार	स्वास्थ्यकर्मी		शैया संख्या	सेवा तथा सुविधा (उपलब्ध छ/छैन)									
			स्वीकृत दरबन्दी	पूर्तिको अवस्था		प्रसूति सेवा	ल्याव	OPD क्लिनिक	एक्सरे सेवा	परिवार नियोजन	खोप सेवा	एस सिटि	परामर्श सेवा	सुरक्षित मातृत्व सेवा	रक्त संचार सेवा
सबैला	१,२,३	PHC	१०	७	३	१	१	१	१	१	१	१	१	१	०
पटेर्वा	४	HP	६	६	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	०

मखनाहा	५,६,७	HP	६	३	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	०
ठिल्ला	८	HP	६	४	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	०
सतोषर	९	HP	६	६	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	०
खरिहानी	१०	HP	६	३	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	०
खजरा रमौल	११	HP	६	५	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	०
रघुनाथपुर	१२,१३	HP	६	५	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	०

५.११ चिकित्सक तथा स्वास्थ्यकर्मीको विवरण

स्वास्थ्य संस्थाको नाम र ठेगाना	वडा नम्बर	प्रकार	कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीको संख्या								
			विशेषज्ञ चिकित्सक	सामान्य चिकित्सक	हे.अ.	नर्स	अहेव	अनमी	ल्याव टेक्निसियन	स्वीपर	कास
सबैला	१,२,३	PHC	०	१	१	०	३	२	१	२	२
पटेर्वा	४	HP	०	०	३	०	१	२	०	०	०
मखनाहा	५,६,७	HP	०	०	२	०	१	०	०	०	१
ठिल्ला	८	HP	०	०	२	०	१	१	०	०	१
सतोषर	९	HP	०	०	३	०	१	२	०	०	०
खरिहानी	१०	HP	०	०	२	०	१	०	०	०	१
खजरा रमौल	११	HP	०	०	३	०	१	१	०	०	०
रघुनाथपुर	१२,१३	HP	०	०	३	०	१	१	०	०	१

५.१२ खोप तथा पोषण सम्बन्धी विवरण

वडा नम्बर	बालबालिका संख्या			खोप लिने बालबालिका संख्या					५ बर्ष मुनीका बालबालिका	
	१ बर्ष मुनिका	२ बर्ष मुनिका	५ बर्ष मुनिका	विसिजि	पेण्टाभ्या-लेण्ट	पोलियो तेश्रो	दादुरा /रुबेला	जापानिज इन्सफलाइटिस (जे.ई.)	बृद्धि अनुगमन गरिएका	बृद्धि अनुगमन गरिएका मध्ये कुपोषित
सबै	११६७	२४७७	६१८३	१२८८	१२७६	११८१	२३०३	१२८४	१०३५	३०

५.१३ सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण

वडा नम्बर	गत बर्षको गर्भवती/प्रसूति भएका महिला संख्या	टि.टि. खोप लिने गर्भवती		गर्भावस्थाको ४ पटक जाच गराउने गर्भवती संख्या	प्रसूति भएको आधारमा गर्भवतीको संख्या		
		टी.टी. १ (पहिलो जाचमा)	टी.टी. २ (पहिलो खोप लिएको एक महिना पछि)		स्वास्थ्य संस्थामा	दक्ष स्वास्थ्य कर्मीको सहयोगमा घरमा	स्वास्थ्यकर्मीको अनुपस्थितिमा घरमा
सबै	७१५	६५०	५३८	५२७	५६	३६	नभएको

५.१४ सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण

वडा नं.	गर्भावस्था/प्रसूति अवस्था/सुत्केरी पछिको ६ हप्ताभित्र मृत्यु भएका महिला	जीवित नवजात शिशु संख्या	मृत जन्म नवजात शिशु	जन्मेको २८ दिनभित्र मृत्यु भएका नवजात शिशु	१५-५९ बर्षका महिलाको संख्या	परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्ने				महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका संख्या
						महिला		पुरुष		
						स्थायी	अस्थायी	स्थायी	अस्थायी	
सबै	०	०	०	०	१६३८३	२०	३००	०	६५	६५

५.१५ नगरपालिकाभित्र देखा परेका प्रमुख रोग र तिनको उपचार सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	रोगको नाम	रोगी/विरामी संख्या	उपचार भएको संख्या	फलोअप गरिएको संख्या	रेफर गरिएको संख्या	मृत्यु भएको संख्या
१	निमोनिया	१८३	१८३	१८३		
२	झाडा पखाला	८८६	८८६	८८६		
३	मलेरिया	०	०	०		
४	कालाजार	०	०	०		
५	क्षय रोग (टिवी)	१५	१५	१५		
६	कुष्ठ रोग	१२	१२	१२		
७	रक्तचाप	२५०	२५०	२५०		
८	मुटु रोग	०	०	०		
९	ग्यास्टीक/अल्सर	५००	५००	५००		
१०	पक्षघात	०	०	०		
११	एचआइभि एड्स	०	०	०		
१३	क्यान्सर	०	०	०		
१४	मधुमेह (चिनी रोग)	५०	५०	५०		
१५	दम (स्वासप्रश्वास)	२५०	२५०	२५०		
१६	प्रसूतिजन्य रोग	१०	१०	१०		
१७	अन्य	०	०	०		

५.१६ खानेपानी तथा सरसरफाई

खानेपानी मानव जीवनका लागि नभई नहुने आधारभूत आवश्यकता हो भने सरसफाई मानिसको स्वास्थ्य र प्रतिष्ठासँग गाँसिएको महत्वपूर्ण पक्ष हो । त्यसैले खानेपानी तथा सरसफाईलाई सामाजिक तथा आर्थिक विकासको प्रमुख आधारका रुपमा लिन सकिन्छ । दुषित खानेपानी तथा कमजोर सरसफाइको कारण नेपालमा वर्षेनी ५ वर्षभन्दा कम उमेरका करिव १३००० वालवालिकाहरु मृत्युको मुखमा पर्ने गरेका छन् । ८० प्रतिशत रोगहरु पनि प्रदुषित खानेपानी तथा कमजोर सरसफाइको कारण हुने तथ्य जगजाहेर नै छ ।

यस नगरपालिकाको १००७३ घरधुरी मध्ये ९५६९ घरधुरीले स्वस्च्छ खानेपानी सुविधा लिएको छ । भने बांकी केही प्रतिशतले अरुको हैण्ड पाईप, ईनारबाट पानीको सुविधा लिएका देखिन्छ । त्यस्तै १००७३ घरधुरीहरुमा चर्पीको प्रयोग भईसकेको देखिन्छ । यसरी यस नगरपालिकामा खानेपानी र सरसफाईको हिसावले पूर्ण रुपमा खुल्ला दिशामुक्त घोषणा भईसकेको देखिन्छ ।

५.१७ खानेपानी पहुचको आधारमा घरधुरीको विवरण :

सि.नं.	विवरण	परिवार संख्या	प्रतिशत
१	जम्मा घरधुरी	१००७३	१००
२	खानेपानी पहुच भएको घरधुरी	९५६९	९५

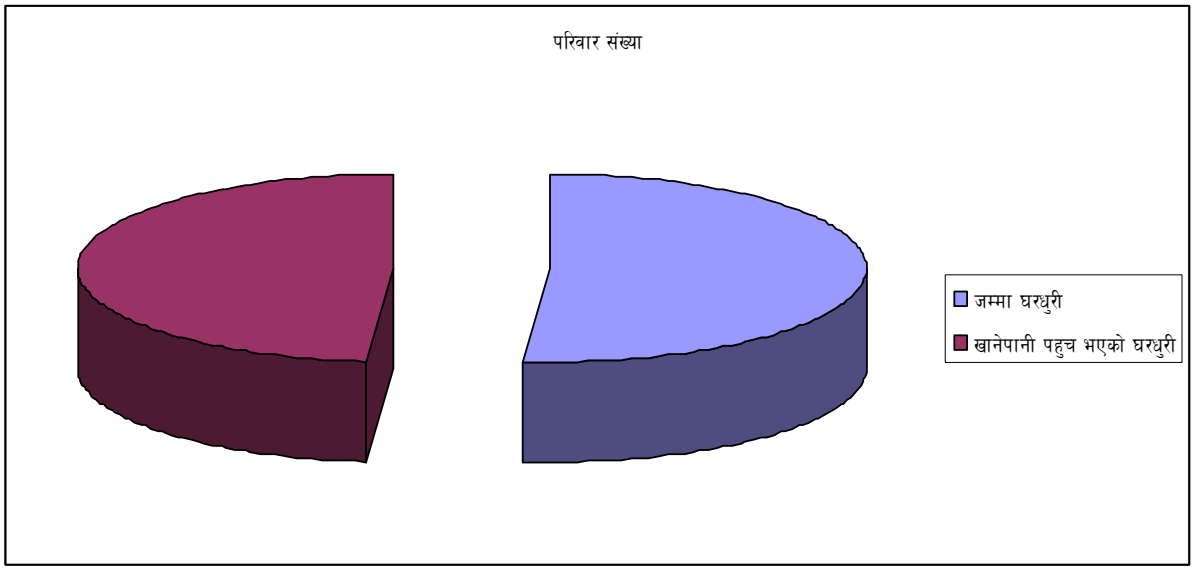

५.१८ चर्पीको आधारमा घरपरिवारको विवरण :

सि.नं.	विवरण	परिवार संख्या	प्रतिशत
१	जम्मा घरधुरी	१००७३	१००
२	चर्पी भएको घरधुरी	१००७३	१००

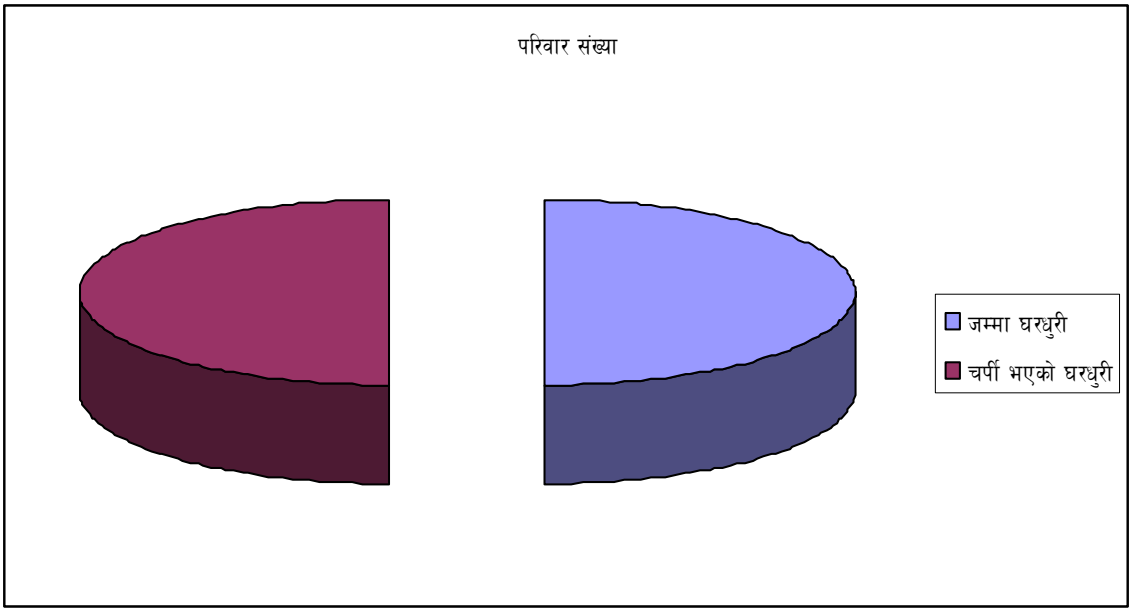

नेपालको योजनावद्ध विकासपद्धतिको विश्लेषण गर्ने हो भने प्रथम पञ्चवर्षीय योजनादेखि क्रमिक रुपमा सुधारात्मक प्रयासहरु हुदै आएका छन । नेपालको ग्रामिण परिवेशमा लैंगिक विभेद एवं रुढीबादी परम्परा एवं सँस्कृतिबाट भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक अवस्था अनुसार फरक फरक मात्रामा पिरोलिएको पाईन्छ । नगरपालिकामा लैंङ्गिक विभेदको स्थिति थाहा पाउन विभिन्न चलनचल्तिका सूचकहरु घरमा गरिने व्यवहार, महिलाहरुको विभिन्न स्थानमा आवत जावतमा अवरोध तथा आवागमन गर्दा महिलाहरु प्रति समाजको दृष्ट्रिकोण, घरायसी निर्णयहरुमा महिलाहरुको सहभागिता, घरेलु हिंसा, मद्यपानको स्थिति, जुवातास खेल्ने स्थिति, पत्निलाई सम्पत्ति ठान्ने प्रवृति, महिलाहरुको सम्पत्तिमा पहुँच र नियन्त्रणको स्थिति, छोरा र छोरी बीच भेदभावको स्थिति, पुरुषहरुले घरायसी काम नगर्ने आदि रहेका छन् । टोल, बस्ती, गाउँ तथा नगरपालिकामा महिला तथा बालबालिकाहरुको अवस्थालाई मध्यनजर गर्ने हो भने सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक तथा समान सहभागिताबाट बन्चित हुनुपरेको अवस्था सर्वविदितै छ । महिला हिंसा दुव्यहार, दुर्व्यवहार, हेला, सामाजिक वहिस्कारका घटनाहरु निरन्तर घटिरहेका छन । आजको आवश्यकता समविकासको सिद्धान्तलाई ध्यानमा राख्दै समतामुलक समाजको आवश्यकता छ । यहाँ तर्जुमा हुने

योजनाहरुले यी विविध खालका समस्या तथा सवालहरुलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता रहेको छ ।

५.१९ समाजमा विद्यमान सामाजिक कुरीति तथा सांस्कृतिक मूल्य एवं मान्यताहरु :

यस नगरपालिकामा भएका औपचारिक तथा अनौपचारिक संघसंस्थाहरूमा यी सबै समूहमा महिलाले बाहिर गएर बोल्नु हुदैन भन्ने मान्यता, छुवाछुतको व्यवहार छदैछ तर महिलाहरुको नेतृत्वमा केही बचत समूह, आमासमूह, आय आर्जन समूहहरू गठन भने भएका छन् ।

प्रचलित मूल्य मान्यताले गर्दा केही समस्याहरू सृजना भएका छन् । जस्तैः जातिगत रुपमा हेर्दा चमार जातिले मरेको सिनो फ्याक्नु पर्ने, ढोल जातिले ढोल बजाउने चलन रहेको छ । तर कतिपय जातिगत छुवाछुतको कारणले गर्दा दलितहरूमाथि त्यस्ता काम गर्न दवाव दिएको जस्तो देखिन्छ । यस्तो अवस्थाले गर्दा कतिपय जातिहरूको सामाजिक सम्पत्ति कमाउनुको सट्टा उल्टै समाजमा हेपिएर बस्नु पर्ने बाध्यता रहेको छ ।

५.२० नगरपालिकामा विद्यमान सामाजिक मूल्य, मान्यता, र सँस्कृति

⇒ घुम्टो प्रथा : सवै जातिहरुमा अशिक्षित परिवारमा बढि

⇒ दहेज प्रथा : सवै जातिहरुमा रहेको

⇒ जातिय छुवाछुत : सवै वडामा रहेको छ । छोइ छिटोको कम भए पनि खान पान र भोज भतेरमा कायमै रहेको छ ।

⇒ बालविवाह : दलित र विपन्न परिवारहरुमा बढि

⇒ छोरा छोरीमा हुने भेदभाव : केही मात्रामा छोरा र छोरीमा फरक व्यवहार : शिक्षा र अवसरमा

⇒ छोरा पाउनु पर्ने दवाव : विवाहित महिलामा छोरा पाउनु पर्ने र नपाए मानसिक पीडा दिने चलन पनि छ ।

⇒ महिलाहरुलाई सामाजिक र सार्वजनिक स्थानमा हुने भेदभाव : महिलाहरुलाई सार्वज निक स्थानमा भाग लिने र आफ्ना कुरा राख्न नपाउने अवस्था

समुदायमा जातिगत विभेदको अध्ययन गर्दा महिला, पुरुष, दलित, जनजाति तथा माथिल्लो जाति र दलितको बिचमा छुवाछुत, धनी गरिब बिचको ठूलो खाडल छ भन्ने तथ्य माथिका महिलामा गरिने बिभेद, दहेज प्रथा , सामाजिक कार्य जस्ता कार्यमा खानपान र भोज भतेरमा गरिने भेदभावले पुष्टि गरेको पाईन्छ । त्यति मात्र होइन विपन्न र दलित विचमा आफैमा पनि छुवाछुतको

भावना रहेको पाउन सकिन्छ । यस्ता कारणहरूले गर्दा कहिले काही मनमुटाव हुने गरेको पाईन्छ । सामाजिक सहिष्णुताको कुरा गर्दा जस्लाई जे धर्म मान्न वा आस्था छ उस्ले त्यो धर्म निर्धिक्क साथ मान्न पाउने चलन छ त्यसमा कसैको केही दवाव भएको पाइएन ।

समाजमा विद्यमान रहेको अन्धविश्वास र कुसंस्कारको परम्परामा महिलालाई बोक्सीको आरोप लगाउने, कोही बिरामी हुँदा धामी झाँक्रिकोमा गई उपचार गराउने चलन अझै पनि रहेको छ यदि धामी झाक्रिको उपचार बाट निको नभएमा मात्र स्वास्थ्य संस्था लैजाने चलन रहेको छ । समुदायमा सामाजिक बन्धनको र भर पर्ने कुरामा कामको हिसावले धनी गरिव माथि र गरिब मजदुरी गरि ज्याला पाउने भएको धनीमा निर्भर गरेको पाइन्छ । यसरी उनी एक अर्का प्रति परनिर्भर रहेको पनि पाउन सकिन्छ ।

सार्वजनिक धाराको उपभोग गाउँका सबै व्यक्तिले गर्ने गरेको जानकारी प्राप्त भएको छ । मस्जिदमा पुरुषहरूले मात्र जान पाउँछन् । सार्वजनिक धाराको पानी सबैले प्रयोग गर्ने गरेको तर त्यसको मरमत गर्नु पर्ने समयमा कसैको ध्यान नै नजाने जानकारी प्राप्त भएको छ । कतिपय ठाउँहरूमा यस्ता सार्वजनिक धाराहरू मरमतको अभावमा प्रयोग विहिन भएको उदाहरणहरू प्रशस्त पाउन सकिन्छ । कुनै पनि सार्वजनिक सम्पत्तिको उपभोग सँगसँगै मरमत सम्मार पनि हामी आफैले गर्नु पर्छ भन्ने जनचेतनाको अभावले पनि सार्वजनिक सम्पत्तिहरूको यस्तो अवस्था हुन गएको हो ।

समुदायमा प्रचलित मूल्य मान्यता चलन अनुसार समुदायिक क्रियाकलाप पुरुषलेनै बढी सहभागिता जनाउने गर्छन् । महिलाको सहभागिता भएमा पुरुषको प्रतिष्ठामा धक्का लाग्न सक्छ भन्ने सोच सबैमा व्याप्त छ । चमार जातिले सिनो (मरी) फ्याक्ने, ढोल बजाउने काम गर्नु पर्छ भन्ने दवाव आउने गरेको छ । अनि त्यहाँका चलन मध्ये ठूला बडाका घरमा कामगर्ने नोकर बस्ने चलन पनि छ ।

५.२१ समस्या र अवसरहरु

- समुदायमा सरसफाइको कमिको कारणले अधिकांश रोगको महामारी फैलाएको देखिदा चर्पिको निर्माण गरि स्वास्थ्य सम्बन्धि जनचेतनाकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने अवसरहरु समुदायमा रहेको छ ।
- कतिपय समुदायका मानिसहरु सीप भएर पनि पुँजीको अभावमा आय आर्जन सम्बन्धि कामहरु गर्न नसकेको हुदा बचत समूह तथा विउ पूजी परिचालनको अवसरहरु देखिएको छ
- अधिकांश गरिबीका विद्यार्थीहरु आर्थिक अभावका कारणले विचैमा विद्यालय छोड्ने प्रवृति हुँदा अभिभावकहरुलाई आयआर्जन कार्यक्रममा समावेश गराएमा यो समस्याको दीर्घकालिन समाधान देखिन्छ ।

- नगरपालिकामा विभिन्न संघ संस्थाहरु कार्यरत रहेतापनि त्यसमा दलित महिलाको सहभागिता न्यून देखिएको हुदा उनीहरुलाई महिला अधिकार तथा मानव अधिकारका विषयमा सचेतना जगाउने खालका कार्यक्रम समावेश गर्दा ति निकायमा त्यस्ता वर्गको सहभागिता बढ्ने अवसर देखिन्छ ।
- स्थानिय स्तरमा हुने विवादहरु समुदायस्तरबाट समाधान गर्ने न्यायिक समिति मार्फत त्यसलाई विवाद व्यवस्थापन गर्ने सीप हस्तान्तर गर्ने हो भने समुदाय स्तरका विवादहरु समुदाय स्तर व्यवस्थापन गर्ने सकिने सम्भावना रहेको छ ।
- कतिपय सामाजिक मूल्य मान्यतालाई समुदायलाई अगाडि बढन नदिएका हुदा सुधार गर्नु पर्ने तथा बदल्नै पर्ने मूल्य मान्यतालाई सूचिकृत गरि कार्यक्रम अगाडि बढाउने हो भने यस्ता समस्याहरु न्यूनिकरण गर्न सजिलो हुन्छ ।

गरिब तथा सामाजिक रुपमा वञ्चितिकरणमा परेका वर्गहरु असंगठित भएकोले कतिपय समस्याहरुलाई उनीहरु समाधान गर्न नसकेको हुँदा त्यस्ता वर्ग तथा समुदायलाई संगठित गरि सशक्तिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने आवश्यक देखिन्छ

५.२२ १५ वर्ष भन्दामुनिका बालबालिकाहरुको संख्या

समुह	उमेर समुह			
	जम्मा	०–४	५–९	१०–१४
जम्मा	२०९२७	५४८८	७२८९	८१५०
पुरुष	१०४९१	२७७७	३७१२	४००२
महिला	१०४३६	२७११	३५७७	४१४८

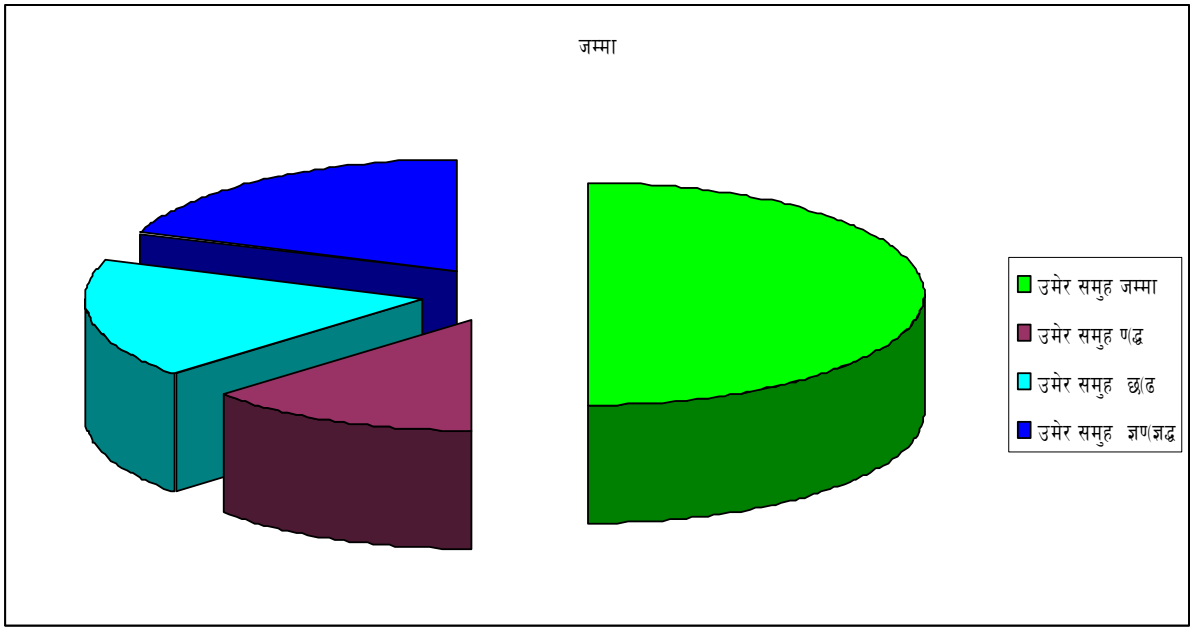

५.२३ उपेक्षित उत्पीडित, मधेशी, दलित तथा जनजातिको स्थिति

सबैला नगरपालिका धनुषा जिल्लाको अन्य गा.पा./न.पा.को तुलनामा धेरै दलित तथा जनजाती जनसंख्या भएको नगरपालिका मध्येको एक हो । सामाजिक भेदभाव तथा छुवाछुतको कारणले यी समुदायको समग्र सामाजिक स्थिति कमजोर रहेको छ । शासन प्रक्रियामा सहभागिता र निर्णय प्रक्रियामा पहुँच कमजोर रहेको छ । हालका दिनहरुमा विभिन्न निकायहरुबाट सञ्चालित सामुदायिक विकासका क्रियाकलापहरुबाट सशक्तीकरणको पक्षमा सुधार आएको भएता पनि राजनीतिक क्रियाकलापमा अर्थपूर्ण सहभागिता र प्रतिनिधित्व अझै सन्तोषजनक हुन सकेको छैन । यिनीहरुको शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता सार्वजनिक सेवामा पहुँच कम छ । अधिकांश दलितहरु भूमिहीन भएका कारणले यिनीहरुको आर्थिक अवस्था कमजोर रहेको छ । यसरी दलितहरुको शैक्षिक, आर्थिक, समाजिक, स्वास्थ्य, राजनीतिक आदि क्षेत्रमा पछाडी परेका छन् ।

५.२४ जनजाति/मधेशी तथा पिछडावर्गहरुको स्थिति

यसैगरी यहाँ आदिबासी तथा जनजातिहरुको न्यून संख्यामा वसोवास रहेको छ । सार्वजनिक सेवामा यिनीहरुको पहुँच कमजोर रहेको छ । कृषिजन्य पेशमा संलग्न यी समुदायका मानिसहरुको शिक्षा, स्वास्थ्यको अवस्था कमजोर रहेको मानिन्छ । आर्थिक हिसावले समेत कमजोर मानिने यी वर्गका व्यक्तिहरु आय आर्जनको लागि भारत लगाएत विदेशमा पनि जाने गरेका छन ।

५.२५ मुख्य चाड, पर्व तथा मेला जात्रा सम्बन्धी विवरण

वडा नम्बर	मनाइने चाडपर्व, जात्रा र मेला	स्थान	मनाउने समय	मुख्य विशेषता (धार्मिक, ऐतिहासिक, मनोरञ्जन)	कैफियत
१-९	जन्माष्टमी	न.पा.भरी	भाद्र	धार्मिक	
१-९	सलहेश पुजा	न.पा.भरी	बैशाख	धार्मिक	
१-९	जुरसितल	न.पा.भरी	बैशाख	धार्मिक	
१-९	चौरचन	न.पा.भरी	श्रावण/भाद्र	धार्मिक	
१-९	दशैं	न.पा.भरी	आश्विन	धार्मिक/मनोरंजन	
१-९	लक्ष्मी पुजा	न.पा.भरी	कार्तिक	धार्मिक	
१-९	छठ पुर्जा	न.पा.भरी	कार्तिक	धार्मिक	
१-९	माघेसंक्रान्ती	न.पा.भरी	माघ	धार्मिक	
१-९	होली	न.पा.भरी	फाल्गुण/चैत्र	धार्मिक/मनोरंजन	

१-९	माहरम्म	न.पा.भरी	बेमौसमि	धार्मिक	
१-९	ईद	न.पा.भरी	जेष्ठ	धार्मिक	
१-९	सोमवारी	न.पा.भरी	श्रावण	धार्मिक	
१-९	विश्वकर्मा पुर्जा	न.पा.भरी	भाद्र	धार्मिक	
१-९	बखरईद	न.पा.भरी	बेमौसमि	धार्मिक	
१-९	ऋषिपंचमी	न.पा.भरी	माघ	धार्मिक	
१-९	अखारी पुजा	न.पा.भरी	आषाढ	धार्मिक	
१-९	रक्षा बन्धन	न.पा.भरी	श्रावण	धार्मिक/मनोरंजन	
१-९	गणेश पुजा	न.पा.भरी	अशोज	धार्मिक	
१-९	ईन्द्र पुजा	न.पा.भरी	अशोज	धार्मिक	
१-९	चैत नवमी	न.पा.भरी	चैत्र	धार्मिक	
१-९	परिक्रमा मेला	न.पा.भरी	फाल्गुण	धार्मिक	
१-९	ईदुल अजहा	न.पा.भरी	बेमौसमि	धार्मिक	

परिच्छेद-६ विपद जोखिम व्यवस्थापन

६.१ विपद् जोखिम तथा व्यवस्थापन

पानीजन्य प्रकोपका हिसावले नेपाल ३० औं जोखिम स्थानमा पर्दछ भने भुकम्पको हिसावले ११ औं स्थानमा र जलवायु परिवर्तनको हिसावले छैटौं स्थानमा पर्दछ । नगरपालिकामा प्रत्येक वर्ष बाढीको कारणले सरदर ८० जनसंख्या प्रभावित हुने गरेको छ । विपद् व्यवस्थापनका हिसावले उच्च जोखिमयुक्त नगरपालिकाको रुपमा रहेको छ । यहाँ बाढी, शीतलहर, खडेरी, असिना, आगलागीका जस्ता विपद् जोखिमका घटना हुने गरेको देखिन्छ । यी विपद तथा प्रकोपहरुले प्रत्यक्ष रुपमा महिला तथा वालवालिका र दलित समुदायमा प्रभाव पार्ने गर्दछ । विपदका कारण व्यक्तिगत धनजनका साथै भौतिक पूर्बाधारमा क्षति, विद्यालय शिक्षा, खाद्यसुरक्षा, आवास व्यवस्थापन, खानेपानी तथा सरसफाईमा पहुँच, स्वास्थ्यका क्षेत्रमा प्रत्यक्ष असर पर्ने गरेको पाइन्छ तथा मूलतः महिला, वालवालिका, विपन्न समुदाय यसबाट बढी पीडित हुने गरेको तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

६.२ नगरपालिकाको विपद जोखिम र अवस्था

सबैला नगरपालिका बाढी प्रभावित नगरपालिका/न.पा. मध्ये एक हो । कमला, बलुवा खोला नदीहरु रहेका छन । नदीहरुको प्रभावमा बर्षेनी सबैला नगरपालिकाको अधिकांश बस्तीहरु बाढीको चपेटामा परी धेरै मानिसहरु विस्थापित तथा भौतिक संरचनाहरुको क्षति हुने गरेको कुरा विगतका धेरै अनुभवहरु र स्थानीय जनसहभागितामा तयार गरिएको प्रतिवेदन समेतले बताउछ । त्यस्तै आगलागी, बाढी पश्चात खानेपानी, सरसफाईको अभावका कारणले पानीजन्य तथा झाडापखाला जस्ता रोगहरुको प्रकोपले पनि नगरपालिकाका वासिन्दाहरु उत्तिकै प्रभावित हुने गरेका छन् ।

विभिन्न विपद्का कारणले प्रत्येक वर्षमा हुने व्यापक धनजनको क्षति र विस्थापित लगायत प्रभावितहरुका लागि एउटा सहभागितामूलक योजना निर्माण गरी कार्य गरेमा मात्र प्रभावितहरुले न्याय पाउन सक्ने अवस्था भएको हुँदा विपद्बाट हुने क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न स्थानीय विपद् पूर्वतयारी तथा विपद् प्रतिकार्यलाई व्यवस्थित गर्ने प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६.३ नगरपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

क्र.सं.	संभावित प्रकोप	विधमान अवस्था	समय
१	भुकम्प	भूकम्पिय जोखिमका दृष्टिले नेपाल विश्वको ११ औं स्थानमा रहेको र नगरपालिकामा भुकम्प प्रतिरोधात्मक भवन कमै मात्रामा भएको, भवन आचार संहिता पूर्ण रुपमा लागु	जुनसुकै समयमा

		नभएको	
२	बाढी	बिग्ही, दुधमती र घाघर नदीबाट बढी क्षति हुने गरेको छ ।	साउन र भाद्र
३	आगलागी	गरिब बस्तीहरुमा फुसको घरहरु भएकोले आगलगीको संभावना बढी भएको ।	माघ, फाल्गुण, चैत्र र वैशाख
४	हुरीबतास	मौसमी प्रभावले	चैत्र - बैशाख र केही कम मात्रामा फाल्गुणमा
५	महामारी	विशेष गरी झाडा पखाला जस्ता महामारीको प्रकोप	असार, साउन र भाद्र
६	वर्डफ्लु, अन्य फ्लु	अव्यवस्थित कुखुरा पालन, स्वाइन फ्लु, आदि	जुनसुकै समयामा
७	शितलहर	चिसोको मात्रा बढ्दै गएको समयमा विपन्न वस्ती बढी प्रभावित	पुस –माघ
८	मौसमी सुख्खा	पानी नपरेमा नहरको सिचाईं नपुगेका भागहरु	असार –भदौ
९	किट आतंक	जलवायु परिवर्तन, बढी विषादि प्रयोगका कारण लाभकारी चरा, किरा लोप	खेती मौसम
१०	चट्याङ, असिना	बढी जसो बर्षायाम र पानी परेको समयमा	जुनसुकै समयमा

६.४ विपदको किसिम अनुसार जोखिमको समय-महिना विवरण :

वडा नम्बर	विपद अनुसार जोखिमको समय (महिना)						
	आगलागी	बाढी डुवान	पहिरो	शीतलहर	रोग महामारी	सर्पको टोकाइ	जंगली जनावरबाट क्षति
१	फाल्गुण-बैशाख	आषाढ-भदौं		पुस-माघ	असार,साउन र भाद्र	*जुनसुकै समयमा*	जुनसुकै समयमा
२	फाल्गुण-बैशाख	आषाढ-भदौं		पुस-माघ	असार,साउन र भाद्र	जुनसुकै समयमा	जुनसुकै समयमा
३	फाल्गुण-बैशाख	आषाढ-भदौं		पुस-माघ	असार,साउन र भाद्र	जुनसुकै समयमा	जुनसुकै समयमा
४	फाल्गुण-बैशाख	आषाढ-भदौं		पुस-माघ	असार,साउन र भाद्र	जुनसुकै समयमा	जुनसुकै समयमा
५	फाल्गुण-बैशाख	आषाढ-भदौं		पुस-माघ	असार,साउन र भाद्र	जुनसुकै समयमा	जुनसुकै समयमा
६	फाल्गुण-बैशाख	आषाढ-भदौं		पुस-माघ	असार,साउन र भाद्र	जुनसुकै समयमा	जुनसुकै समयमा
७	फाल्गुण-बैशाख	आषाढ-भदौं		पुस-माघ	असार,साउन र भाद्र	जुनसुकै समयमा	जुनसुकै समयमा
८	फाल्गुण-बैशाख	आषाढ-भदौं		पुस-माघ	असार,साउन र भाद्र	जुनसुकै समयमा	जुनसुकै समयमा
९	फाल्गुण-बैशाख	आषाढ-भदौं		पुस-माघ	असार,साउन र भाद्र	जुनसुकै समयमा	जुनसुकै समयमा

परिच्छेद-७ भौतिक पूर्वाधारको अवस्था

यस नगरपालिकामा सडकको राम्रो व्यवस्थापन भएको देखिदैन वर्षायाममा सडकहरुमा हिलोले गर्दा आवत जावत गर्न तथा सवारीलाई एक वस्तीवाट वस्तीमा पुग्न धौ धौ पर्दछ । ३ देखि ४ महिना सम्म हिलम्य अवस्थामा अस्पताल, व्यापारीक क्षेत्र, धार्मिक स्थानहरुमा पुग्न धेरै नै समस्या हुन्छ । यस नगरपालिका भित्र रहेका लगभग ८२ किलोमिटर मध्ये २१ किलोमिटर कालो पात्रे र ३६ किलोमिटरमा ग्रेभल तथा २४ किलोमिटमा कच्ची सडक भएको देखिन्छ । गरिब बस्तीभित्रका सडकहरुमा खानेपानी पाईपको पानी निकास नभएको तथा वर्षाको पानी जम्नाले किराहरु देखिन्छ । जसको कारणले गर्दा झाडापखाला तथा अन्य सरुवा रोगहरुको संभावना बढेको देखिन्छ । साथै तिनीहरुको अधिकांश पैसा स्वास्थ्य उपचारमा खर्च भएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा त्यस्ता वस्ती भित्र रहेका सडकहरुलाई ग्रेभल तथा पि.सि.सि.ढलानको माध्यमबाट सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७.१ यातायात पुर्वाधार :

७.१.१ सडक मार्ग

सि.नं.	सडकको नाम	जोडिने वस्ती		लम्वाई कि.मि.	चौडाई फिट	प्रकार (कच्ची, ग्रेभल, कालोपत्रे)	लाभान्वित संख्या
		देखी	सम्म				
१	हुलाकी सडक	रघुनाथपुर	कमलाधार	१०	४०	कच्ची	२५००
२	कृषी सडक	किरतपुर	लोजबाजा	३	१४	कच्ची	१५००
३	कृषी सडक	किरतपुर	कमला छर्की	२	१६	कच्ची	१५००
४	कृषी सडक	कोठिटोल	कमला छर्की	२	१६	कच्ची	१५००
५	कृषी सडक	कोठिटोल	कमला छर्की	३	१६	कच्ची	१५००
६	हुलाकी सडक	रघुनाथपुर	सबैला	३	४०	कालोपत्रे	३५००
७	कमला सिता	रघुनाथपुर	ढोलबाजा	३	४०	ग्रेभल	१४००
८	हाट सडक	कमला	सतोषर	६	३०	ग्रेभल	१०००
९	रमदैया सडक	रमदैया	पटेर्वा	२	३०	ग्रेभल	११००
१०	बौधी सडक	धनुषा	बौधी	१.५	३०	ग्रेभल	११००
११	इनर्वा सडक	भतही	ईनर्वा	३	२४	ग्रेभल	१२००
१२	हुलाकी सडक	विरेन्द्र बजार	मैनाथपुर	२०	५४	कालोपत्रे	४०००
१३	जिल्ला स्तरीय सडक	खरिहानी	जनकपुर	१७	२७	कालोपत्रे	१००००
१४	हुलाकी सडक	सबैला	यदुकुहा	१.५	४०	कालोपत्रे	२५००
१५	परिक्रमा सडक	सबैला	सतोषर	२	३०	ग्रेभल	१००००
१६	परिक्रमा सडक	बजारदेखि	वडासम्म	२	१८	कालोपत्रे	१००००
१७	परिक्रमा सडक	कुशमाहा	धनुषा	५	१४	कालोपत्रे	५०००
१८	परिक्रमा सडक	सबैला	धनुषा	५	३०	कालोपत्रे	५०००
१९	सडक	सबैला	मखनाहा	५	३०	कच्ची	२०००
२०	परिक्रमा सडक	मटही	सतोषर	७०० मि.	१५	कालोपत्रे	५०००
२१	दुर्गा पथ	सबैला ३	सबैला ९	१	३०	ग्रेभल	१५००
२२	रकमदैया सडक	सबैला	कमला छर्की	५	१८	ग्रेभल	१८००
२३	हुलाकी सडक	शहिद न.पा.	उत्तर सम्म	३	१८	ग्रेभल	१७००

२४	रामजानकी सडक	बकरी बजार	बजार सम्म	५०० मि.	१८	ग्रेभल	१७००
२५	मखनाहा सडक	सबैला	धनुषा	५.५	३०	कालोपत्रे	२२००

७.१.२ पैदल मार्ग

सि.नं.	सडकको नाम	जोडिने वस्ती		लम्वाई कि.मि.	चौडाई फिट	प्रकार (कच्ची, ग्रेभल, कालोपत्रे)	लाभान्वित संख्या
		देखी	सम्म				
१	कृषी सडक	डोम घर	उतिमपुर	३.५	२१	कच्ची	५००
२	गाउ सडक	मुसहरी	सोनापुर	१	२१	ढलान	७००
३	कृषी सष्डक	डोम टोल	उतिमपुर	३.५	२१	कच्ची	५००
४	सडक	कबरी बजार	माछा बजार	५० मि.	१०	ग्रेभल	६००
५	सडक	बलमिया पर्ति	उतर ढोलबाजा	५	१८	ग्रेभल	७००
६	सडक	जरहिया	ढोलबाजा	५	१८	ग्रेभल	७००
७	गोबिन्दपुर सहायक सडक	विरेन्द्र घर	नागेश्वर घर	८५० मि.	१८	पिसिसि	५००
८	गोबिन्दपुर सहायक सडक	दुर्गाबिर	भोला ठाकुर	१५० मि.	१२	पिसिसि	५००
९	गोबिन्दपुर सहायक सडक	मिथिलेश पण्डितजी	धर्मनाथ	१८० मि.	१२	पिसिसि	५००
१०	होल रोल	सबैला	मखनाहा	३	१८	कच्ची	५००
११	सडक	मुसहरी	कोरिटोल	१.५	१६	ग्रेभल	४००
१२	सडक	कारी टोल	मुसलमान टोल	१.५	१०	ग्रेभल	५००
१३	सडक	कोरिटोल	पर्साही टोल	१	१५	ग्रेभल	४००
१४	ग्रेभल	किरतपुर	नयां टोल पर्साही	२	१६	ग्रेभल	५००
१५	पोखरी सडक	दनुवार घर	पासवान टोल	१	१८	ग्रेभल	५००
१६	डिहवार सडक	विल्टु साह	डिहवार मन्दिर सम्म	१	१३	ढलान	५००
१७	यादव टोल सडक	यादव घर	चढछदीया घर	१	१३	कच्ची	५००
१८	बिचला ईनार सडक	भटिहन	हौवाही	१.५	१२	ग्रेभल	४००
१९	सडक	कुशमाहा	ननुपटी	१	१२	कच्ची	५००
२०	मन्दिरवाला सडक	खरिहानी	स्कुल सम्म	५०० मि.	१२	ग्रेभल	५००
२१	मुल सडक	ढिल्ला	नहर सम्म	३	२४	ग्रेभल	७००
२२	सडक	मुल सडक	धनुक टोल	१.५	१०	ग्रेभल	४००
२३	सडक	मुल सडक	अमात टोल	१०० मि.	१०	ग्रेभल	६००
२४	नहर सडक	नहर	पण्डित घर	२०० मि.	१२	ग्रेभल	५००

७.२ विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा

७.२.१ नगरपालिकामा विद्युत तथा नवीकरणीय ऊर्जा विकास स्थिति इन्धनका आधारमा खाना पकाउनप्रयोग हुने घरधुरीको जनसंख्या

सि.नं.	खाना पकाउन प्रयोग हुने ईन्धन	घरधुरी संख्या
१	दाउरा	३८५५
२	एलपी ग्यास	१५३५
३	गोईठा	४५३७
४	मटीतेल	९९
५	बायोग्यास	१३

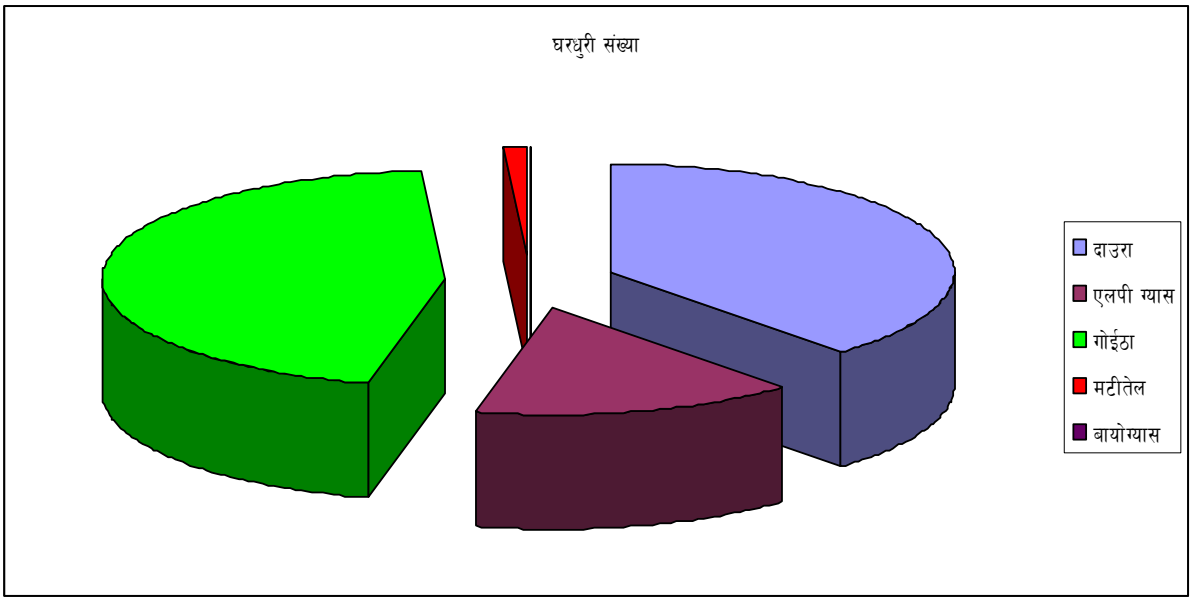

सबैला नगरपालिकामा पर्ने अधिकांश वडाहरुमा अहिले पनि दाउरा र गोइठाबाट नै खाना पकाउने गरिन्छ । केही ठाँउमा एलपी ग्याँसबाट पनि खाना पकाउने गरिन्छ । यहाँ वायोग्याँसको प्रयोग गर्न सके कृषि उत्पादन र वातावरण दुवैलाई सकारात्मक प्रभाव पर्ने सम्भावना रहेको भएता पनि कतिपय परिवारको आफ्नो जग्गा नभएको कारणले उपयुक्त नीति, कार्यक्रम र रणनीति अपनाउन आवश्यक देखिन्छ ।

७.२.२ *बत्ति बाल्ने श्रोतका आधारमा घरपरिवारको वर्गीकरण :*

सि.नं.	विवरण	परिवार संख्या	प्रतिशत
१	विद्युत	९५९६	९५.२५
२	मट्टितेल	४१५	४.११
३	सोलार	६२	०.६२

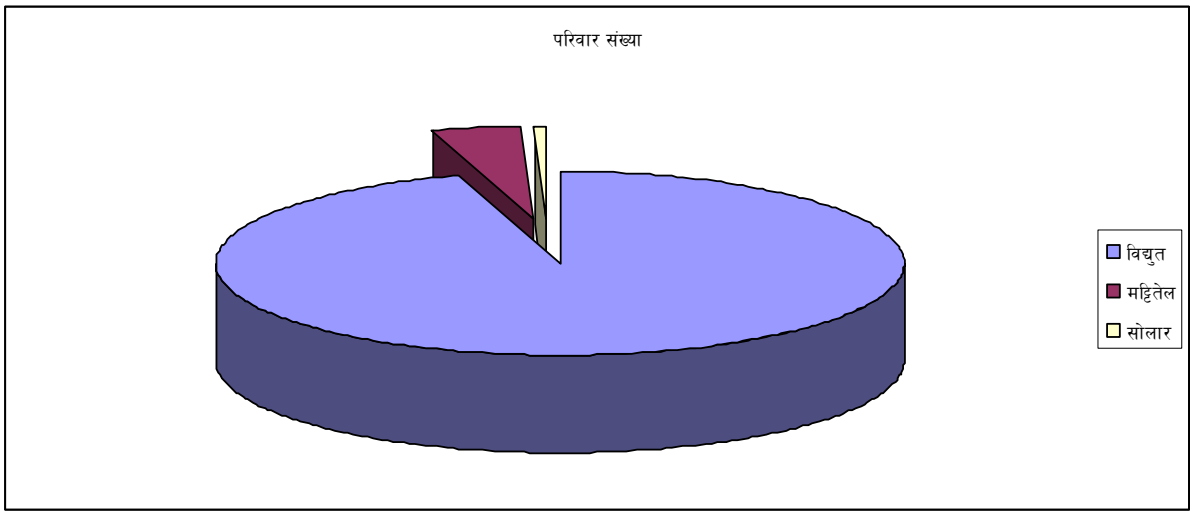

यस नगरपालिकामा प्रायजसो सबै ठाँउमा विजुली पुगी सकेको छ । घरमा उज्यालो बनाउनको लागि बस्तीहरुमा पनि विजुली बाल्ने गरेका छन् । यसको खपत प्रतिशत ९३.३ भन्दा बढी रहेको देखिन्छ भने मट्टीतेल दोस्रोमा उज्यालोको लागि प्रयोग हुने गरेको छ ।

७.३ आवास तथा भवन

७.३.१ *घरको बाहिरी गाह्रोको आधारमा परिवार संख्या :*

सि.नं.	घरको बाहिरी ग्राहो	परिवार संख्या	प्रतिशत
१	ढुंगा वा ईट, माटोको जोडाई	२३४	२.३
२	ढुंगा वा ईट सिमेन्टको जोडाई	१६२९	१६.२
३	काठको फ्ल्याक	४०२	४.०१
४	बांस	७४०८	७३.४
५	अन्य	४००	४

७.३.२ भवन तथा आवास घरको जगको आधारमा :

सि.नं.	घरको जग	परिवार संख्या	प्रतिशत
१	ढुंगा वा ईट, माटोको जोडाई	२०४	२.२
२	ढुंगा वा ईट सिमेन्टको जोडाई	१९६१	१९.४
३	पिलर आरसिसि	५९८	५.८
४	काठको खम्वा	७३१०	७२.६

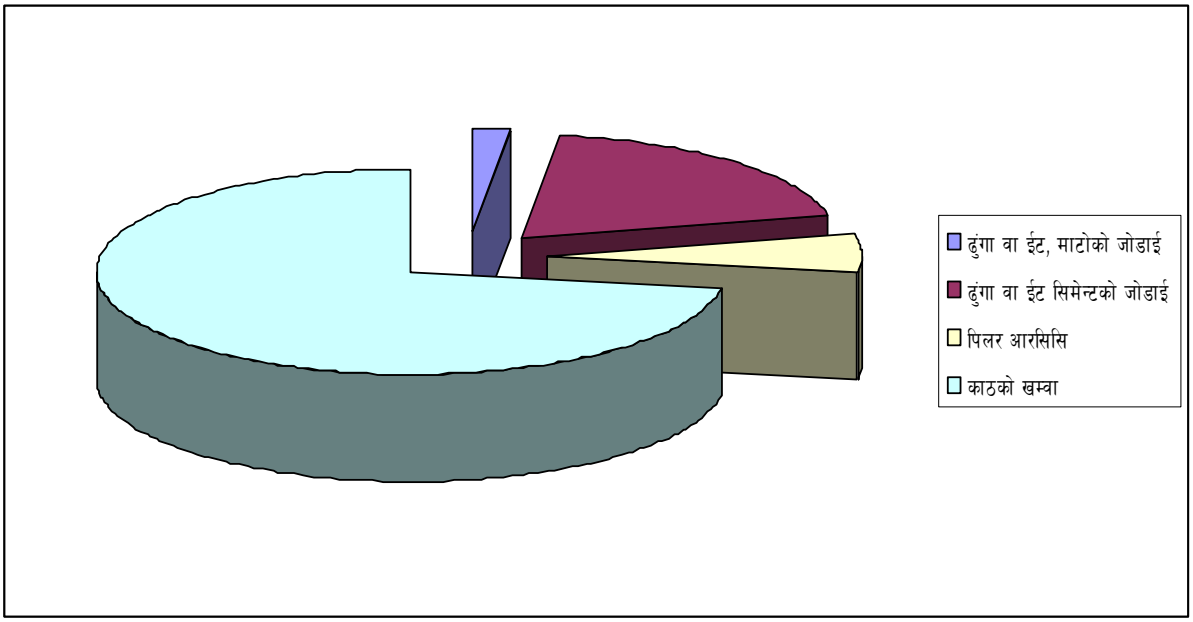

७.३.३ घरको छानाको आधारमा :

सि.नं.	घरको छाना	परिवार संख्या	प्रतिशत
१	खर वा पराल तथा काठ	२१६८	२१.५
२	जस्ता पात	२०२५	२०.४
३	टाईल वा स्लेट	४२३१	४२.१
४	ढलान	१६४९	१६.२

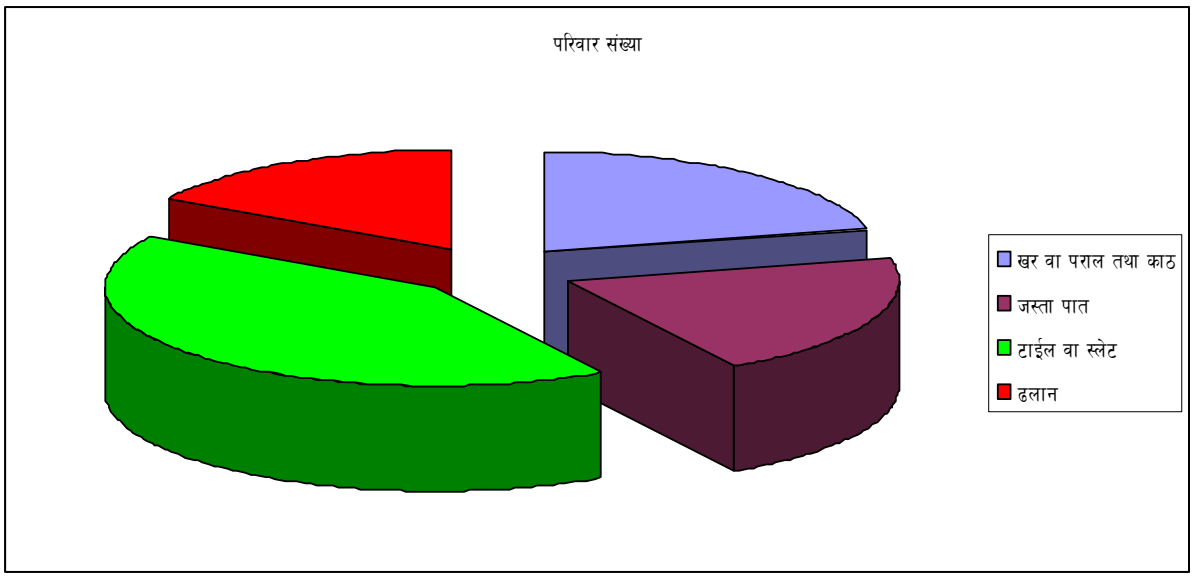

परिच्छेद ८ संस्थागत तथा सुशासनको स्थिती

८.१ सुशासन र विकेन्द्रीकरणको अवस्था

नगरपालिकामा सुशासन र विकेन्द्रिकरणको अवस्थालाई निम्नानुसारका सूचकहरुको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

८.१.१ योजना, आयोजना, कार्यक्रमहरुको अनुगमन

योजना तर्जुमा विनियमावली २०७४, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५, नियमावली २०५६, वार्षिक नगरपालिका विकास योजना तर्जुमा कार्यविधि २०६८ तथा स्थानीय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि २०६९ लगायतका नीति तथा स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, अनुसार विभिन्न तहबाट अनुगमन गर्ने सम्बन्धी प्रावधानहरुको व्यवस्था भएको पाइन्छ । राष्ट्रिय योजना आयोगबाट नतिजामुखी आयोजना तर्जुमा तथा अनुगमन दिग्दर्शनको विकास भएको छ । आयोजना तथा कार्यक्रम अनुगमनका लागि विभिन्न अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण समितिहरुको व्यवस्था रहनुका साथै समय समयमा अनुगमनका क्रियाकलापहरु सञ्चालन पनि हुने गरेका छन् । संविधान निर्माण पश्चात स्थानीय तहको चुनाव भई जनप्रतिनिधिमुलक नगरपालिका बनीसकेको हुदां संविधान र योजना आयोजना कार्यक्रमहरुको अनुगमनको लागी वडा तथा नगरपालिका स्तरबाट सघन अनुगमनको आधारमा कार्यक्रमको प्रभावकारिता बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

८.१.२ सार्वजनिक लेखाजोखा

योजना तर्जुमा विनियमावली २०७४, स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका २०६९ एवं सार्वजनिक परीक्षण कार्यविधि अनुरुप स्थानीय निकायबाट सम्पन्न कार्यक्रमहरुको सार्वजनिक लेखाजोखा गर्ने गरिन्छ । हाल जनप्रतिनिधिमुलक अवस्थाले गर्दा सार्वजनीक लेखाजोखा जनकेन्द्रित हुने विश्वास लिईएको छ ।

८.१.३ सार्वजनिक सुनुवाई

सार्वजनिक प्रशासनलाई जनमुखी, जवाफदेही, पारदर्शी, समावेशी र जनसहभागितामूलक बनाउने र त्यसको प्रतिफल जनतालाई उपलब्ध गराउने पर्ने हुन्छ । त्यसैले सर्वसाधारणले पाउनुपर्ने सेवा छिटो, छरितो तथा कम खर्चिलो रुपमा पाउने अवस्था सृजना गर्ने उद्देश्यका साथ सुशासन (व्यवस्थापन तथा संचालन) ऐन २०६४ जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको छ । यसै प्रावधान तथा स्थानीय निकायहरुले आफूले गरेका कार्यहरुप्रतिको जवाफदेहीता स्थापित गर्ने एवं सेवाग्राहीलाई सन्तुष्टि दिलाउन र विग्रिको अवस्थामा सुधार गर्न पृष्ठपोषणका लागि सार्वजनिक सुनुवाई गर्नुपर्ने

व्यवस्था छ । त्यसका लागि योजना तर्जुमा विनियमावली २०७४, स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली २०६४, स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका २०६९ लगायतका नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ । यसको कार्यान्वयनका लागि संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयद्वारा सार्वजनिक सुनुवाई सम्बन्धी कार्यविधि २०६८ तर्जुमा भई जारी भैसकेको छ । यिनै व्यवस्था वमोजिम नगरपालिका समेतले वर्तमान बदलिदों परिस्थितीमा कम्तीमा २ पटक सार्वजनीक सुनुवाई गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

८.१.४ नागरिक वडापत्र प्रयोगको अवस्था

सुशासन (व्यवस्थापन तथा संचालन) ऐन, २०६४ तथा स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ ले सेवा प्रवाह र जनसम्पर्क हुने कार्यालयले नागरिक वडापत्र राखी प्रयोगमा ल्याउनु पर्दछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । नागरिक वडापत्रमा सेवा दिने कार्यालय, आवश्यक प्रक्रिया र लाग्ने दस्तुर, सम्पर्क गर्नुपर्ने अधिकारी आदि विवरण समावेश गर्नुपर्ने व्यवस्था अनुसार सबैला नगरपालिकामा पनि नयां संविधान र कानुनी प्रकृया अनुसार नागरिक वडापत्रलाई व्यवस्थित गरी राख्नुपर्ने देखिन्छ । यसको नियमित अनुगमन तथा सर्वधारणमा नागरिक वडापत्रको प्रयोग गर्ने र उजुरी व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रियालाई सुदृढ गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

समग्र विकास स्थिति

५२३८९ जनताको बसोबास भएको नगरपालिकामा खास गरी सामाजिक रुपले पछि परेका र आर्थिक रुपले विपन्न अवस्थामा रहेका गरिबीको रेखामुनि परेका जनताको जीवनस्तरलाई कसरी माथि उठाउने र सामाजिक भेदभाव रहित एवं आर्थिक रुपले सम-समुन्नत नगरपालिकाको निर्माण कसरी गर्ने भन्ने चुनौतीलाई समयसापेक्ष रुपमा समाधान गर्न विगत देखि वर्तमानसम्म गरिएका मानवीय प्रयासहरू र तिनबाट प्राप्त प्रतिफलको आधारमा जीवनस्तरमा भएको रुपान्तरणलाई नै अहिलेसम्मको मानवीय विकासको रुपमा लिन सकिन्छ । यसरी हेर्दा नगरपालिकाबासीहरूको मानवविकास सूचकांक, लैंगिक समता सूचकांक, जनताको बाच्ने औसत आयु, औसत ग्राहस्थ उत्पादन, औसत साक्षरतादर र औसत आम्दानी जस्ता विभिन्न आयामहरूलाई दृष्टिगत गर्नु आवश्यक हुन जान्छ । संक्षेपमा नगरपालिकाको मानवीय विकासको स्थितिलाई हेर्दा जनताको यातायात सेवामा पहुँच अझै पनि बाह्रै महिना भरपर्दो गरी पुऱ्याउन सकिएको छैन । यसै गरी स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा खास गरी जनजाति, मुस्लिम, यादव जनसमुदायको बसोबास र बाहुल्य रहेको भौगोलिक क्षेत्रमा थप सेवा प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकता विद्यमान छ । स्वास्थ्य केन्द्र र स्वास्थ्य चौकी अस्थापित भए बमोजिम आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको पर्याप्तता नहुँदा जनताको स्वास्थ्य

सेवा पाउने स्थितिमा गुणात्मक परिवर्तन आएको देखिँदैन । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको तथ्याङ्कअनुसार नगरपालिकामा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न श्रोतको प्रयोग गरेको देखिन्छ । जसमा पाइपको पानी प्रयोग गर्ने घरधुरीको संख्या सबैभन्दा बढी ९५ प्रतिशत देखिन्छ ।

सामाजिक एवं मानव विकासको एक महत्वपूर्ण आयमको रुपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा यो नगरपालिका धनुषा जिल्लाका अन्य नगरहरुको तुलनामा पछाडि रहेको देखिन्छ । पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस नगरपालिकाको साक्षरता दर ४३.६ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ । लैंगिक हिसाबले यो नगरपालिका पनि अन्यत्र झैं केही विभेद रहेको पाईन्छ । जस्तैः यस नगरपालिकाको पुरुषको साक्षरता दर ५४.५ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ३३.८ प्रतिशत मात्र रहेको छ ।

शिक्षा तर्फ र प्राथमिक शिक्षालाई सबै नगरपालिकाबासीहरुको प्राथमिक अधिकारको रुपमा अझै पनि व्यवहारिक रुपमा स्थापित गर्न सकिएको छैन र अद्यावधिक स्कूल जाने उमेरका केही बालबालिकाहरुले स्कूल भर्ना भई पढ्न पाइरहेका छैनन् । पहिलो कुरा त स्थापित स्कूलहरुमा समेत कक्षाकोठाहरुको कमी हुनु र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कमी रहनु स्वयंमा विडम्बनापूर्ण स्थिति छ भने अर्का तिर माध्यामिक तहको शिक्षा पुरा गरेका युवाहरुको समेत रोजगारीको प्रत्याभुति हुन सकेको छैन । माध्यमिकस्तरको शिक्षालाई व्यवसायिक नबनाएसम्म हाल शिक्षाा देखिएको निराशाजनक स्थितिको अन्त्य हुने सम्भावना पनि देखिँदैन ।

यस नगरपालिकाको जनसंख्या जसरी नेपालको जनसंख्या बढेको छ त्यही स्थितिले यहाँ पनि जनसंख्या बढिरहेको अवस्था देखिन्छ । जनसंख्या दोब्बर हुँदाको अवस्थामा जनतालाई गाँस, बास, शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा साथै रोजगारीको व्यवस्था पनि दोब्बर गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

८.१.५ नगरपालिकाको संगठनात्मक ढांचा :

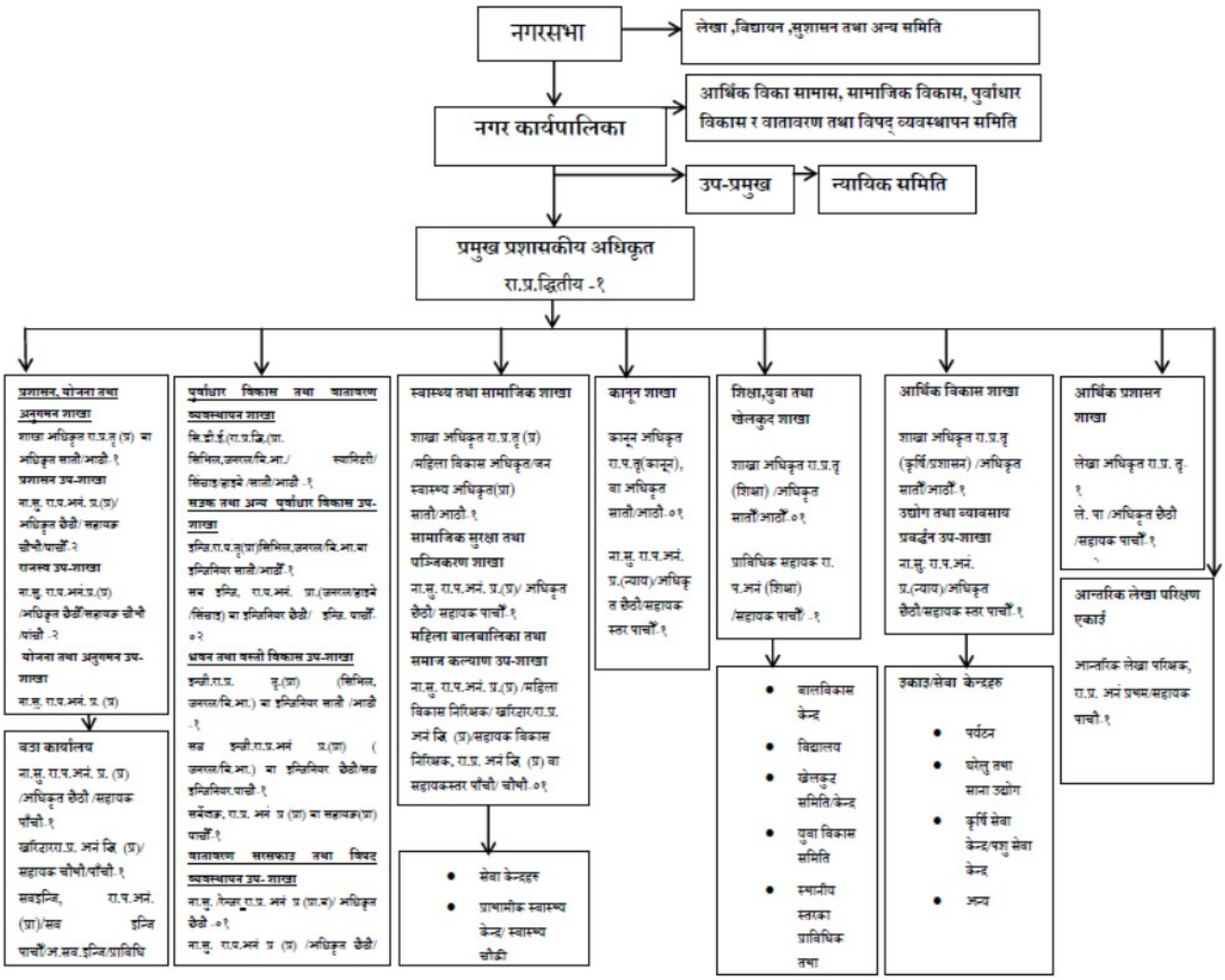

८.१.६ नागरिक वडापत्र :

क्र.सं.	विवरण	सेवा प्राप्त गर्न लाग्ने		सेवा दिने शाखा	गुनासो सुन्ने अधिकारी
		समय	शुल्क		
१	नागरिकता प्रमाणपत्र सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२	नागरिकता प्रतिलिपि सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
३	नाम, थर संशोधन	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
४	विवाह प्रमाणित	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
५	बसोवास प्रमाणित	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
६	नाता प्रमाणित	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
७	नाता कायम सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
८	घरजग्गा नामसारी	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
९	मृत्यु प्रमाणित	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
१०	चारित्रिक सिफारिस र लालपुर्जामा फोटो टांस र संशोधन सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
११	पुर्व प्रा.वि. खोल्न स्वीकृतीको लागी तथा कक्षा अपग्रेड (निजी) सिफारिस निजी प्रा.वि., मा.वि.	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
१२	विविध सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
१३	जन्मदर्ता	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
१४	मृत्यु दर्ता	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
१५	विवाहदर्ता	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
१६	बसाई सराई दर्ता	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
१७	सम्बन्ध विछेद	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
१८	चारकिला प्रमाणित/ घरबाटो सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
१९	विद्युत जडान घरायसी	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२०	विद्युत जडान उद्योग	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

२१	घरजग्गा मुल्यांकन रजिष्ट्रेशन	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२२	नक्सा पास	३ हप्ता	नगरसभाको निर्णय अनुसार	घरनक्सा पास शाखा	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२३	घर जग्गा र सम्पत्ति मुल्यांकन (वैदेशिक प्रायोजनको लागी)	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	योजना तथा शहरि विकास शाखा	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२४	रजिष्ट्रेशन पारितमा थैली अंक प्रमाणित गर्ने प्रायोजनका लागी हुने स्थलगत सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२५	काठको सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२६	सवारी दर्ता तथा नविकरण	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	राजश्व शाखा	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२७	उद्योग तथा व्यवसाय दर्ता पेट्रोलपम्प स्थापना सिफारिस अन्य घरेलु/साना उद्योग, व्यापार व्यवसाय दर्ता, नामसारी, घर, नक्सा, नामसारी	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	राजश्व शाखा	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२८	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत वृद्ध, असहाय, विधवा र असक्त भत्ताका लागी परिचयपत्र बनाउन	चौमासिक	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२९	संघ संस्था दर्ता सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	प्रशासन शाखा/सामाजिक विकास शाखा	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
३०	टोल विकास संस्था	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	प्रशासन शाखा/सामाजिक विकास शाखा	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
३१	अंशवण्डाको सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
३२	संस्था सुचिकृत	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	प्रशासन शाखा/सामाजिक विकास शाखा	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
३३	योजना सम्झौता	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	योजना शाखा	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
३४	योजनाको भुक्तानी रकम प्रक्रिया	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	योजना/प्राविधिक/लेखा शाखा	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
३५	छात्रवृत्तिको सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
३६	दलित/जनजातिको सिफारिस	१ दिन	नगरसभाको निर्णय अनुसार	सम्बन्धीत वडा अध्यक्ष/ वडा कार्यालय	नगर प्रमुख/प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत